

TÜRKİYE'DE KADIN HAKLARINDA
GELİŞMELER
(1839 - 1923)

Asiye AKTAŞ
(Yüksek Lisans Tezi)

ESKİŞEHİR-1994

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE'DE KADIN HAKLARINDA GELİŞMELER
(1839 -1923)

Danışman: Doç.Dr.İhsan GÜNEŞ

Hazırlayan: Asiye AKTAŞ

ESKİŞEHİR-1994

ÖNSÖZ

Kadın Sorunu günümüzde aktüalitesini sürdüren konular arasında yer almaktadır. Kadın dernekleri, basın kuruluşları bu konuda sürekli faaliyetlerde bulunarak, konu ile ilgili incelemeler, araştırmalar yapmaktadırlar.

Ben de çalışmamda kadın sorununu ve Türkiye’de kadın haklarındaki gelişmeleri 1839-1923 yılları arasında belirlemeye çalıştım. Araştırmamda Tanzimat, Meşrutiyet ve Milli Mücadele dönemlerinde Türk kadınının gelişim sürecini ve bu dönemlerde kadının eğitimi, hukuki düzenlemeleri, fikri-edebi eserlerdeki durumu, basın ve örgüt faaliyetleri, çalışma hayatındaki yeri gibi konularda kadını ele alarak inceledim.

Ayrıca bugünkü durumumuza gelebilmek için Atatürk devrimlerinin kazandırdığı değeri de vurgulamaya çalıştım.

Bu çalışmalarım sırasında bana her türlü yardımı yapan Sayın Hocam Doç.Dr.İhsan GÜNEŞ’e en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Asiye AKTAŞ

ESKİŞEHİR-1994

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRK KADINI (1839-1908)

I - KADINLARLA İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER	14
1. ARAZİ HUKUKU	14
2. CARİYELİĞİN KALDIRILMASI	15
3. GİYİM-KUŞAMLA İLGİLİ DEĞİŞİKLİKLER	17
II- EĞİTİM	19
1. İLKÖĞRETİM	19
2. ORTA ÖĞRETİM	21
a) Kız Rüşdiyeleri	21
b) Kız İdâdisi	23
3. MESLEKİ EĞİTİM	24
a) Ebe Mektebi	24
b) Kız Sanayi Mektebi	25

c) Dârümuallimât	26
------------------------	----

III-FİKRİ VE EDEBİ ESERLERDE KADIN İLE İLGİLİ

DÜŞÜNCELER	29
1. EDEBİ ESERLERDE KADIN	29
2. BASIN HAYATINDA KADIN	32

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TÜRK KADINI

(1908-1918)

I - KADINLARLA İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER	42
1. AİLE HUKUKU KARARNAMESİ	42
II- EĞİTİM	47
1. İLK VE ORTA DERECELİ OKULLAR	51
a) İbtidailer	51
b) Rüşdiyeler	52
c) İdadiler	52
2. YÜKSEK ÖĞRETİM	54
3. MESLEKİ EĞİTİM	56
a) Hemşirelik Eğitimi	56
b) Darümuallimat	58
III-FİKRİ VE EDEBİ ESERLERDE KADINLARLA İLGİLİ	
DÜŞÜNCELER	60
1. İSLAMCILARIN KADIN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	60
2. BATICILARIN KADIN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	65

3. TÜRKÇÜLERİN KADIN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	70
IV- KADIN FAALİYETLERİ	75
1. CEMİYETÇİLİK FAALİYETLERİ	75
2. BASIN FAALİYETLERİ	79
3. EKONOMİK FAALİYETLER	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK KADINI

(1918-1923)

I- MİLLİ MÜCADELE MİTİNGLERİNDE TÜRK KADINI.....	90
II- MİLLİ MÜCADELE BASININDA TÜRK KADINI	98
III-MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE KADIN CEMİYETLERİ.....	102
1.KASABA İSLAM KADINLARI CEMİYETİ.....	103
2.ANADOLU KADINLARI MÜDAFAA-İ VATAN CEMİYETİ.....	105
3.MÜDAFAA-İ HUKUK KADINLAR ŞUBESİ.....	110
IV- CEPHEDE TÜRK KADINI.....	112
V -ATATÜRK VE TÜRK KADINI.....	118
SONUÇ	121
BİBLİYOGRAFYA	128

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.mk. : Adı geçen makale
ev. : Çeviren
Haz. : Hazırlayan
T.T.K. : Türk Tarih Kurumu
T.B.M.M. : Türkiye Büyük Millet Meclisi
C. : Cilt
S. : Sayı
s. : Sahife

GİRİŞ

Tarihi gelişim içinde, insan ilişkileri bir takım kuralları zorunlu kılmıştır. İnsanın, sosyal yaşantısındaki değişme ve gelişmeler bu kurallara şekil vermede etken olmuştur. Kadın hakları da bu kurallar doğrultusunda, toplumun sosyal ve siyasal yaşantısı ile ekonomik çizelgesi yönünde gecikme, gerileme ve duraklama göstermiştir (1).

Dünyada kadın hakları, herşeyden önce insan hakları olarak ele alınmalıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ilk maddesi "tüm insanların özgür, onur ve haklar bakımından eşitliğini", ikinci maddesi de cinsiyet ayırımına karşı önlem alınması gerektiğini vurgulamaktadır (2).

Kadın hakları, insan hakları konusunun dünyanın yarı nüfusu ile ilgili bir bölümüdür. Kadının haklarına kavuşmaya başladığı devir esaretin, imiyazı sınıfların kaldırılması, demokrasilerin kuruluşu devrine rastlamaktadır.

Tarihte, herhangi bir toplum için kadının varlığını erkekten ayrı düşünmek elbette doğru değildir. Çünkü topluluk her iki cinsin birliğinden oluşmaktadır.

---

1 Günseli Özkaya, *Tarih İçinde Kadın Hakları*, Ankara: 1985, s.3.

2 Muzaffer Sencer, "İnsan Hakları: Ana Kuruluşlar ve Belgeler". *Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları*, No:124, Ankara: 1986, s.61.

Bununla beraber kadının erkekle eşit haklara ve görevlere sahip olması, hemen her toplumda, çok değişik devreler göstermiştir (3).

Gerçekten de kadın hakları, uzun ve çetin mücadeleler sonucu kazanılmaktadır. Bu mücadelenin boyutları her ulus için farklılık göstermiştir. Henüz kadın hakları konusunda adımını atmamış uluslar bile vardır. Bu haklar için mücadeleler bütün hızıyla sürmektedir. Bu mücadelede Türk kadını, dünya kadınının yanında kendisini daha şanslı olarak görmelidir. Çünkü, Türk kadını, kadının toplumsal statüsünü değerlendirebilen ve onların kadın olmaktan kaynaklanan haklarına sahip olmalarını gerekli gören bir lidere sahip olmuştur. Bu lider Atatürk'tür. Bu ışık ile Türk kadını geleceğe umutla bakabilecektir (4).

Tarihsel süreç içinde Türk kadınının gelişimini incelemek için ilk önce eski Türklerde ve islamlıkta Türk kadınının durumuna bakmak gerekir;

"Eski Türklerde kadının durumu çağdaşlarına göre oldukça farklıdır. Aile düzeni "pederşahi" değil, "pederî"dir. Toplumda genelde tek evlilik esastır ki, idareci zümreye bağlı bazı ailelerde çok evliliğe de rastlanılmıştır (5). Ancak bunlardan ilk eş dışındakiler hiç bir zaman "hatun" durumuna gelmemiştir. Hatun ise daima Hakan'ın yanında yer almış Hakan savaşa gidince de onun görevlerini Hatun yerine getirmiştir (6).

Türk kadını çok eski, tarihi çağlardan beri erkeği ile eşit sorumluluğa sahip olmuştur. Örneğin; Orta Asya'da Hun devletini Hakan ve Hatun birlikte temsil etmişler, hatta Hun kadınları erkeklerinin yanında döğüşebilmek için

3 Afet İnan, **Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması**, İstanbul: 1968, s.1.

4 Emel Doğramacı, "Atatürk ve Kadın Hakları". **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VIII, Temmuz, 1992, Sayı.24, s.443.

5 Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Haz. Mehmet Kaplan, İstanbul: 1976, s.155.

6 Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, İstanbul: 1992, s.10.

eğitilmişlerdir. Böylece Türk kadını bu dönemde, erkeğinin sosyal tipine yaklaşmış, erkek gibi ata binmiş, ok atmış, kılıç kullanmıştır (7).

Hunlardan sonra, türk kadını diğer irili ufaklı Türk devletlerinde de görmek mümkündür (8).

İlk Türkçe belge olarak kabul edilen Orhun Kitabelerinde, Türk kadınından saygı ile söz edilmekte, Oğuz prenslerinin sosyal ve siyasal alanlardaki çalışmalarına değinilmektedir. Türk ailelerinde bir kız çocuğunun dünyaya gelişi, diğer bazı kavimlerde olduğu gibi mutsuz ve üzüntü verici bir olay sayılmamış, aksine sevinç kaynağı olarak kabul edilmiştir. Çocuklar üzerinde de babanın olduğu kadar annenin de hakları olduğu savunulmuştur (9). Üstelik Orhun Kitabelerinde şu iki cümle daima beraber görülmektedir. "Devlet idare eden Han" ve "Devleti bilen Hatun". Yazılı emirler bile "Han ve Hatun emreder" diye başlamaktadır. Hatta ülkeye gelen yabancı diplomatlar Han tek başına olursa huzura kabul edilmeyerek, her ikisinin de olduğu bir zamanda huzura çağrılmakta, sağda duran Han ve yanındaki Hatunla tanıştırılmaktadır (10).

Destanlarda da kadın önemli bir yer almıştır. Özellikle Dede Korkut Hikayelerinde kadın, anne ve eş olarak yüceltilmiş, onun savaşçılığı vurgulanmıştır (11).

7 Ziya Gökalp'in "Türkçülüğün Esasları" kitabında belirttiği gibi, eski Türk kadınları genellikle amazon idiler. Binicilik, silahşörlük, kahramanlık, Türk erkekleri kadar Türk kadınlarında da vardır. Bkz. Ayrıntılı bilgi için; Tarhan Toker, "Hunlar'da aile ve Kadın", **Yeni İstanbul**, 23 Şubat 1953; Tarhan Toker, "Amazonlar", **Yeni İstanbul**, 12 Mart 1953, İlhan Arsel, **Şerhat ve Kadın**, İstanbul: 1992, s.27.

8 Emel Doğramacı, **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**, Ankara: 1992, s.3.

9 Sıdika Tezel, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar Yayını**, Ankara: 1983, s.1. Arsel, a.g.e., s.27.

10 Necla Arat, **Kadın Sorunu**, İstanbul: 1980, s.48.

11 Mehmet Kaplan, **Dede Korkut Kitabında Kadın**, Ankara: 1976, s.41; Arat, a.g.e., s.50-56; Doğramacı, a.g.e., s.25-26.

Kadınların siyasi hayata katılmaları Türklerde bir gelenek haline gelmiştir. X. yy.da Çin'e giden bir gezgin, Çinlilerle Uygurlar arasındaki siyasi görüşmelerde Uygur İmparatoriçesinin yardımcı olduğunu görmüştür (12).

Böylece kadınlar siyasi toplantılarda, savaşta ve sosyal ilişkilerde her zaman eşlerinin yanında yer almışlar, ailede de aynı sorumluluğu paylaşmışlardır. Şunu da belirtmek gerekir ki, kadınlar bütün bu faaliyetlere yüzleri açık olarak katılmışlar, giyimlerinde de bir kapalılık görülmemiştir (13).

Kısaca islamiyetten önce Türk kadını o günkü koşulları göz önünde bulundurulursa özgürce yaşamıştır. Çeşitli işlere eşi ile birlikte girmiştir. Dolayısıyla biyolojik görevi olan analığın elverdiği ölçüde özgürlük ve eşitlikten en geniş ölçüde yararlanmıştır (14).

Ancak Türk kadınının bu durumu yerleşik uygarlığa ve islamın kültür çevresine geçtikten sonra etkin özelliğini yitirmiş ve tam tersine çok edilgen bir yaşam içine itmiştir. Toprağa bağlılık ve din, insanın metafizik yanının ortaya çıkmasına neden olmuş ve bundan sonra uzun yıllar kadın yalnız bir haz ve aşk objesi olarak ele alınmıştır (15).

Gerçekten de islamiyet, Türk aile hayatında ve Türk kadını üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Türklerin islam dinini kabul etmelerinden önceki çağlarda kadının erkeğin yanında bir yeri olduğunu görmüştük. Ne yazık ki islam dini ve islam hukuku kadına sınırlı haklar tanımıştır. Ekonomik ve siyasal yönden bağımsızlığı bir yana, müslüman Türk kadınının toplumsal etkinliği de yok edilmiş,

12 Tarhan Toker, "Uygur Türklerinde Kadın", Yeni İstanbul, 12 Şubat 1953.

13 Enise Arat, Firdevs Menteşe, Nüzhet Mengü, "Türk Kadınının Hukuki Durumu", Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar Yayını, Ankara: 1983, s.55-56.

14 Nermin Abadan (Unat), "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", Türk Toplumunda Kadın, İstanbul: 1982, s.7; Arat, a.g.e., s.56.

15 Arat, a.g.e.; s.56.

aile içinde bile bağımsızlığı kalmamıştır. Gerçi kadın, aile içinde belli bir saygı görmüştür ama bu da kadın için, eski törenlerin kalıntısı olan ve ancak erkek çocuk annesi olduktan sonra kazanılan bir saygı olmuştur (16).

Müslümanlık kadına kalitta ve tanıklıkta erkeğin yarı hakkını tanımakla birlikte adaleti şart koşmuştur. Dört eş alabilmek hakkı, başlangıçtan beri Arap toplumunda gelişi güzel kurulan aile birliğine bir sınır çizmiştir. İslamiyet kadının iki, üç, dördü ile evlenmeye olanak tanırken, eşlerin hepsinin bir tutulmasını, aralarında tam bir adalet ve beraberlik sağlanmasını buyurmuştur. Bu konudaki düşüncelere Kur'an'da Nisa Sûresinde rastlanmaktadır (17). Bu sûrede; "yetim kızlar hakkında adaletle muamele edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz hoşunuza giden, başka kadınlardan iki, üç ve dört kadın alın. Fakat bunların arasında adaleti gözetemeyeceğinizden korkarsanız o zaman birisiyle ya da sahip olduğunuz ile yetinmelisiniz. Bu doğruluktan sapmamanız için en uygunudur" (18) denilmektedir.

Ne kadar çalışılırsa çalışılsın, alınan eşler arasında adaleti sağlamaya duygusal ve maddi yönden güç yetmeyeceği de açıktır. Şunu da belirtmek gerekir ki; islamiyet kadını Arap ülkesinde bulmuş ve kadınlarla ilgili hükümleri de hiç kuşkusuz, Arap kadını için vermiştir. Bu nedenle de Kur'an'daki kadına ilişkin hükümleri Arap kadını açısından incelersek, islamiyetin Arabistan'da yaşayan

16 Ertuğrul Gülden, "Anadolu'da Türk Kadınının Statüsü", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Özel Sayısı, C.I, Sayı:1, Kasım 1988, s.102; Arat, a.g.e.; s.58 v.d. Arsel, a.g.e.; s.26.

17 Arat, a.g.e.; s.60.

18 Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Ankara: 1973, Nisa Sûresi 3; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Türk Kadınının Eski ve Yeni Hukuktaki ve Gerçek Hayattaki Durumu, İzmir: 1968, s.12.

toplum için ileri bir yanı olduğunu görebiliriz (19). Gerçekten de islamiyetin doğması ile kadının Arap ülkesindeki durumunda cahiliye dönemine göre büyük gelişmeler olmuştur. İslamiyet evliliği ortaya atmış, eşlerin sayısına bir sınır koymuş ve boşanma durumunda erkeği kadına nafaka ödemekle yükümlendirmiştir. Ayrıca kadınlara daha saygılı davranılmasını öngörmüş ve eşlerin ihaneti halinde ikisine de aynı cezayı uygulamıştır. Bunlardan başka islam dininin modern dünya için en büyük önemi de, kadınlara bazı ekonomik haklar tanıyarak, onların kocalarının hükümraniğinden kurtararı bir sistem oluşudur (20).

Arap yarımadasında yaşayan kadınlar için yararlı ve olumlu olan hükümlerin yanında genel olarak Kur'an, erkeğin kadına üstünlüğünü benimsemektedir. Nisâ sûresinde; "Erkekler kadınlardan üstündür. Çünkü Allah onları birçok şeylerde kadınlardan üstün etmiştir. Çünkü onlar kadınları malları ile geçindirirler, doyururlar. İyi kadınlar da itaatli olurlar ve Allah onların hakkını nasıl korumuşsa onlar da kocaları yanlarında olmasa bile iffetlerini korurlar" (21) denilmektedir.

Kur'an'da diğer hükümlerde, erkeğin özüne göre düzenlenmiştir. Kadın kişi olarak erkeğin yarısı durumundadır. Yargıç karşısında iki kadın tanığın, bir erkek tanık yerine tutulması, miras hukukunda kız çocuğun erkeğe göre yarı hisse alması en iyi örneklerdendir (22).

Erkeğin üstünlüğü, temeline dayanan islam hükümleri, Arap kadınının kişiliksiz durumuna olumlu aşamalar getirirken, islamiyeti kabul eden ulusların, özellikle de Türk kadınının toplumdaki yerini çok etkilemiştir. Kadını tümüyle

19 Erten Özgül, *Yüzyılımızda Kadın ve Kadınlarımız*, Ankara: 1978, s.72.

20 Hıfzı Velde: Velidedeoğlu, *Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının Çilesi*, İzmir: 1970. s.39 v.d.; Tezel, a.g.mk.: s.2; Doğramacı, a.g.e.; s.4; Binnaz Toprak, "Türk Kadını ve Din", *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul: 1982, s.363

21 Nisâ Sûresi, Ayet:34.

22 Özgül, a.g.e.: s.72.

erkeğin yönetim, denetim ve egemenliği altına sokan müslümanlık benimsendiği her toplumda, bu arada Türk toplumunda da kadını erkeğin kesin üstünlüğü kuralına uygun olarak yönetmiştir.

İslamiyet Türk kadınına haklarını ve özgürlüklerini kısıtlayan etkiler yapmış, tek eşle evliliğin yürürlükte olduğu Türk toplumunda dört kadınla evlenebilme durumu gibi geriye dönük bir değişim getirmiştir. Dinin giderek yozlaşması sonucu Türk törelerine aykırı olarak kadın kafes arkasına kapatılmıştır (23). Şu da bir gerçektir ki; Türk kadını Bizans, İran ve Arap kültürlerinin etkisi altında da kalmıştır. Selçuklu Türk kadını bu farklı dış faktörlerin etkisi altında kalmasına karşın eski Türk geleneklerini korumaya çaba göstermiştir (24). Yine de giderek islamiyetin kadına öngördüğü hükümlerin yönetimine girmeye başlayan Selçuklu Türk kadını, Oğuz boylarındaki Türk kadını ile karşılaştırdığımızda büyük ayrılıkların olduğunu görebiliriz. Ancak Osmanlının son zamanlarına oranla Selçuklu Türk kadını geleneklerini bir ölçüde korumuştur da diyebiliriz. Örneğin, Selçuklular döneminde Gevher Nesibe Hatun gibi vakıf kurulucularına, Tuğrul Bey'in hatunu Altun-Can Hatun, Melih-Şah'ın annesi Terken Hatun gibi siyasi hayatta söz sahibi olanlara, Fatma Bacı gibi teşkilat kurucularına rastlanması bu hükmü doğrulamaktadır (25).

Ne yazık ki Selçuklu Türk kadını da zamanla erkeğin kesin üstünlük ve egemenliğini tanıyan islam düzeninde eski haklarını yitirmiş, ezik, topluma katkısı olmayan kişi durumuna gelmiştir

23. Özgül, a.g.e.; s.74 v.d.

24. Doğramacı, a.g.e.; s.6; Arat-Menteşe-Mengü, a.g.mk.; s.56.

25. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İstanbul: 1981, s.159; Müjgan Cunbur, "Türk Kadınlarının Kurdukları Vakıf Kütüphaneler", *Türk Kadını*, Yıl: 1, Sayı:2, Temmuz, 1966, s.10; Macit Ceneviz *Geçmişten Bugüne Kadın*, Ankara: 1978, s.27 v.d.; Kurnaz, a.g.e.; s.12; İnan, a.g.e.; s.36-44.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında eski Türk geleneklerine uygun bir şekilde kadın ve erkek ortaklaşa bir hukuk eşitliği içinde görülmüş, Türk kadını oldukça hür yaşamıştır. Ünlü Arap gezgini İbn-i Batuta Seyahatname'sinde bize bu konuda bazı bilgiler vermekte; Orhan Gazi'nin eşi Nilüfer Hatun'un bütün yabancı erkek konukları ağırladığını anlatmaktadır (26). Fatih zamanında da kadınların yüzlerini örtmedikleri, yalnız başlarını örttükleri, yüzlerini, göğüslerini ve bütün ziynetlerini gösterdiklerini kaynaklarda görmekteyiz (27).

Bu durum XIV. yy.'dan itibaren değişmeye başlamış ve kuvvetli İslam etkisi ile eskisine göre başka bir dünya görüşü ortaya çıkmıştır (28). Yani giderek teokratik bir devlet sistemi ile idare edilen bu imparatorlukta, kadının sosyal durumunda eski Türk törelerine göre gerilemeler başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesi İran ve Bizans etkisini arttırmış, (29) eski Türk törelerini unutturmuştur. Bu durumda kadın erkek ilişkileri arasında da yeni eşitsizlikler ortaya çıkmıştır. Başlangıçta toplum içerisinde kadınlara verilen bazı sosyal roller sonradan özellikle şehirlerde olmak üzere, kendilerinden yavaş yavaş geri alınmış ve Osmanlı Türk kadınları ayrı bir grup halinde katı yaşam şartları altında yaşamaya zorlanmıştır. İran ve Bizans bünyesinden gelen harem yaşamının saraya girmesi, sarayın XV. yy.'da padişahın emriyle haremlilik ve selamlık olarak bölünmesine neden olmuş, vezir ve beylerde bu sistemi evlerine getirmekte gecikmemişlerdir. Böylece de bazı halk tabakaları arasında gelişen harem anlayışı ve

26 İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Bin Temel Eser, İstanbul, 1971, s.44-46; Taşkıran, a.g.e.; s.19.

27 Ahmet Refik, Kadınlar Saltanatı, ? s.30.

28 Cengiz Orhonlu, "Türkiye'de Kadın Haklarının Kazanılması Meselesi", Türk Kültürü, Sayı:72, Ekim 1968, s.936.

29 Ayrıntılı Bilgi İçin bkz.: Fuat Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar", Türk Hukuk ve İktisadiyat Tarihi Mecmuası I, İstanbul: 1931, s.165-313.

kadın saklama yöntemi daha sonra bir gelenek halini almıştır. Özellikle şehirlerdeki Türk kadını yaşamını haremın gizliliği içinde geçirmeye başlamıştır (30).

Kırsal kesimdeki Türk kadınına bu değişimler yansımamıştır. Kendi ekonomik şartları gereği, tarlada erkeği ile beraber çalışma zorunluluğunda olan köylü kadını, kentliler gibi kara çarşafa girip erkekten kaçmamış, yaşam onlar arasında şekle bağlı olmamış, doğal ilişkiler çerçevesinde yürümüştür (31).

Genelde Osmanlı döneminde Türk kadını, erkekten pasif bir konuma itilmiştir. Osmanlı Devleti yönetiminin kadına karşı tutumu: benimsemeleri ve bu uygulama Türk kadınına iyice kafes arkasına itmiştir. Bu dönemde kadın adeta inzivadadır. Sıdika Tezel bunu; "Osmanlı toplum yapısı cinslerin ayrılığı üzerine kurulmuş iki ayrı dünyadan oluşmuştu. Erkeğin dünyası kamusal, kadının dünyası ise özeldi, mahremdi ve ailenin içinde idi. Eve kapatılıp çarşaf giymeye mahkum edilen kadının, toplum hayatındaki rolü önemli ölçüde sınırlanmıştı" diye açıklamıştır (32).

Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğunda XVI. yy.'dan XIX. yy.'a hatta XX. yy.'ın başlarına kadar kadının sokağa çıkmasından, üzerine giydiği kıyafete kadar her davranışını, yaşam biçimini kısıtlama yönünden bazı kararların alınıp, fermanların yayınlanması (33) özellikle kentte yaşayan kadınları etkilemiştir (34).

30 Perihan Onay, *Türkiye'nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü*, Ankara: 1968, s.25; Doğramacı, a.g.e.; s.6; İnan, a.g.e.; s.57; Ayrıca "Harem" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Çağatay Uluçay, *Harem I-II*, Ankara: 1971.

31 "Kadın", *Türk Dil ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul: 1982, s.75; İnan, a.g.e.; s.74; Özgül, a.g.e.; s.76.

32 Doğramacı, a.g.mk., s.444.

33 Fermanlar için bkz.; Rukiye Bulut, "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.II, Sayı:8, s.34-36; "Kadınlara Buyruklar", *Tarih ve Toplum*, İstanbul: Mart 1984, Sayı:3, s.192-199.

34 Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara: 1973, s.20; Muhaddere Taşçıoğlu, *Türk-Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Ankara: 1958, s.19-21; Nora Şeni, "Osmanlıdan Cumhuriyet'e Kadın", *Yapıt Dergisi*, Sayı:89 (Özel Kadın Sayısı), Şubat-Mart 1985, s.69; Toprak, a.g.mk., s.365.

Osmanlı Devleti zamanında evlenme, boşanma, miras konularında islam hukuku uygulanmıştır. Yönetici sınıflar, saray ve ulema, şeriatı daima kadınların toplum yaşantısı dışında tutulmalarını sağlayacak biçimde yorumlamışlardır (35). Böylece ailede erkeğin, hukuksal ve sosyal üstünlüğü kadını iyice güçsüzleştirmiştir. Böyle olunca da poligomi aileye girmiş, erkekler birden fazla kadınla evlenebilme özgürlüğüne kavuşmuştur. Üstüne üstelik erkek, dilediği zaman tek taraflı bir irade ile eşini boşayabilme hakkını kendinde bulmuştur. Evlilik çağına gelmiş veya öyle düşünülmüş kız çocukları, erkek çocuklara göre mirastan yarım hisse alması hükmü getirilmiş, mahkemede kadın şahidin ifadesi, erkek şahidin ifadesinden değersiz kabul edilmiştir. Kadınlara ücretli çalışma hayatı da kapalı tutulmuştur (36). Yalnızca şehir dışında kırsal yörelerde, tarlada çalışarak üretime katılan kadınlar iktisadi faaliyete katılmışlardır (37).

Osmanlı döneminde kadın, eğitim hizmetlerinden de yoksun bırakılmıştır. Tanzimat dönemine kadar, kızlar için tek öğretim kapısı çok basit bir din bilgisi veren Sibyan mektepleri (38). olarak geçen ilkokullardan ibaret kalmıştır. Kız çocukları için daha fazla imkan tanınmamış, daha doğrusu böyle bir ihtiyaç duyma gereğini hissetmemişlerdir. Sadece idareci veya ulema zümresinden kişilerin kızları ailelerinin desteği ile özel ders alarak yetiştirilmiştir (39).

35 Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: 1981, s.194; Toprak, a.g.mk.; s.365.

36 Doğramacı, a.g.mk.; s.61.

37 İnan, a.g.e., s.74; Kurnaz, a.g.e.; s.13.

38 Sibyan Mektepleri için bkz.: Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.I, İstanbul, 1977, s.82-96; Faik Reşit Unat; *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: 1964, s.6-9. Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Eskişehir, 1984, s.2.

39 Taşkiran, a.g.e.; s.21; İnan, a.g.e.; s.75.

Böylece Tanzimat dönemine gelinceye kadar, kadınların toplumda konumlarını yükseltmek bir yana, tümüyle eve kapatmak amacı gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Batıda kadınlar arasında oy hakkının elde edilmesi için örgütlü hareketlerin başladığı bu dönemde ⁽⁴⁰⁾ Osmanlı İmparatorluğunda kent kadınları her türlü haktan yoksun bir durumda kalmıştır. Eğitim ve çalışma haklarının verilmesi bir yana sokağa çıkmaları bile yasaklanmıştır ⁽⁴¹⁾.

---

⁴⁰ 1797'de Almanya'da Üniversiteli bir genç "Alman Kadın Hareketi" için bir bildiri yayınlamıştır. 1844'te Onvize Otto "Kadın Haklarını Savunmak" amacı ile faaliyete girişmiş, 1865'de Alman Kadın Birliği kurulmuştur. İngiltere'de kadının toplumdaki yerini ve haklarını savunmayı amaç edinen hareket, XIX. yy. ortalarında Barbara Leigh Smith'in öncülüğü ile başlamıştır. 1867'de İngiliz Parlamentosunda Stuart Mill tarafından kadınlara oy hakkı verilmesi istenmiştir (Özkaya, a.g.e.; s.10; Kurnaz, a.g.e.; s.14).

⁴¹ Oya Çiftçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*, Ankara: 1982, s.83.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRK KADINI (1839-1908)

Kadın haklarının savunulması konusunda ilk çabalar Tanzimat dönemine rastlamıştır. Tanzimatla başlayıp, II. Meşrutiyet'e kadar süren bu dönemde, daha önceki devre oranla önemli bir ilerleme sayılabilecek bazı hakların tanındığı ve kadının statüsünün tartışma konusu edildiği görülmektedir (1).

1839'da yayınlanan Gülhane Hatt-ı Hümayunu din, ırk ve cins ayırımı gözetmeksizin bireysel hakların güvence altına alınmasını öngören ilk adım olmuştur. Gülhane Hatt-ı Hümayunu bir dizi reformların yapılmasını öngörmüştür. Her ne kadar bu reformların kökenini oluşturan fermanla, kadınlar için hükümlere yer verilmemiş ise de, Tanzimat zihniyeti bütün ülke işlerinde olduğu gibi kadınlara, ait konularda da kendisini gösterecektir.

Osmanlı toplumunun hızla batılılaşmasını isteyenler sarayda tek eşliliğin hukuksal rejiminin uygulanmasını, bu amaçla padişahın odalıklarının kaldırılmasını, kadın giysilerinin özgürce seçilebilmesini, köllük kuvvetlerinin kadınların özel yaşamlarına karışmamalarını, evlilikte serbestçe eş seçebilme olanağının sağlanmasını, evlilik hazırlıkları sırasında aracılıkların kaldırılmasını, kızlar için özel bir tıp okulunun kurulmasını, Avrupa'dan esinlenen bir medeni

1 Şirin Tekeli, Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, İstanbul: 1981, s.196.

yasanın kabul edilmesini, çok eşlilik (poligami) ve tek taraflı boşanma yasalarının kaldırılmasını, kadın sorununa önem verilmesini istemişlerdir (2).

Buradan hareketle, aydın ve bürokratlar kadınları etkileyen bazı reform hareketlerine girişmişlerdir. Örneğin, 1839 yılı sonrasında, batılılaşma çabalarının bir uzantısı olarak, ticaret burjuvazisinin de desteği ile bir seçkin erkek grubu kadınlara hak tanınması girişiminde öncü olmuştur (3). Bu gibi hareketler sonucunda bazı konularda kadınların yararına değişiklikler olmuş, kızlar için yeni okullar açılmış, eski yasaklar geniş ölçüde yumuşamış, fikir ve edebiyat alanında kadının özellikle ailedeki hak ve yetkileri lehine yazılar yazılmıştır.

Bu gelişmelerden dolayı, Tanzimat'ın başlangıcından II. Meşrutiyet'e kadar süren zamana kadın hakları bakımından "yeni görüşlere giriş dönemi" demek herhalde yanlış olmayacaktır. Ancak, bütün konularda olduğu gibi, kadın konusunda da iki görüş daima bu dönemde kendisini göstermiş, bir yandan ileri adımlar, diğer yandan geri davranışlar yanyana yürümüştür. Yine de kadınlar için alınan bütün yeni ve olumlu kararlarda bir çeşit harem ve selamlık zihniyeti özenle korunmuş, yeni açılan okullarda ebelik öğretiminde, hastahanelerde kadın için ayrılan muayene saatlerinde ve benzeri bütün yeni hareketlerde, kadınla erkeğin karşılaşmaması için büyük bir dikkat gösterilmiştir. Bu konuda yapılan resmi ilanlarda bile, halka devamlı olarak bir çeşit güvence vermek gereği duyulmuştur (4).

Bu tür hareketlere rağmen Tanzimat döneminde Avrupa ile gelişen ilişkiler, Türk sosyal ve siyasi hayatında büyük etkiler yaratmıştır. Türk aydını Batı'daki

2 Oya Çiftçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*, Ankara: 1982, s.83; Nermin Abadan (Unat), "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul: 1982, s.9.

3 Aytunç Altındağ, *Türkiye'de Kadın*, İstanbul: 1977, s.125; Çiftçi, a.g.e.; s.83.

4 Teze: Taşkiran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara: 1973, s.25; Erten Özgül, *Yüzyılımızda Kadın ve Kadınlarımız*, Ankara: 1978, s.79.

düşünce ve hayat tarzı ile karşı karşıya gelmiş, bunun kendi toplumunda uygulanması konusunda düşünmeye başlamıştır. Bu konuda basının önemli yeri olmuş, batıdaki yeni kavram ve oluşumlara paralel olarak Türk toplumunda da kadının yeri ve önemi konusunda bazı kıpırdamalar meydana gelmiştir. Bu konuda eğitim alanında, hukukî alanda bazı gelişmeler dikkati çekmektedir. Asıl önemlisi de, aydınlardaki yeni fikrî oluşumun bir göstergesi olarak, kadın hakları sorununun, çeşitli boyutlarıyla edebî eserlerde ele alınmaya başlamasıdır (5). Şimdi bu gelişmelere değinecek olursak;

I- KADINLARLA İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER

Tanzimat dönemi kadınlara hukuki bakımdan bir takım yenilikler getirmiştir. Bunları arazi hukuku, cariyeliğin kaldırılması, giyim-kuşamla ilgili değişiklikler olarak belirtebiliriz.

1- ARAZİ HUKUKU

Tanzimat fermanı ile başlayıp, II. Meşrutiyet'e kadar süren bu dönemde kadınlara ilişkin en önemli yasal düzenleme 1858 Arazi Kanunnamesi ile yapılmıştır (6).

Bu kanun kadın hakları bakımından çok önemli, yeni bir görüş getirmiştir. O zamana kadar arazinin babadan çocuğuna geçiş şekli kadınların aleyhine idi. Tarla erkek çocuk varken kız çocuğuna geçmezdi. Erkek çocuk olmadığı zamanda da, kız

5 Şefika Kurmaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul: 1992, s.16 v.d.

6 Enise Arat, Firdevs Menteşe, Müzhet Mengü, "Türk Kadınının Hukuki Durumu", *Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar Yavını*, Ankara: 1983, s.58; Tekeli, a.g.e.; s.196; Çiftçi, a.g.e.; s.84.

çocuğuna bir miras hakkı olarak kalamıyordu. Yalnız kız çocuk o tarlayı bedelini vererek kullanabilmekle, başkalarına göre bir tercih hakkına sahip oluyordu (7). Kızların bu bedeli ödeyebilmeleri de ekonomik bağımlılıktan dolayı kocalarının kendilerine verecekleri paralarla mümkün olacağından, bu taşınmaz mallar yine kadına değil kocasına geçmekteydi (8).

Tanzimatla beraber 1858'de getirilen yeni düzenleme ile, kız çocukların babalarından kalan topraklar üzerinde, erkek kardeşler gibi veraset hakkına sahip olmaları kadın hakları bakımından önemli bir gelişme olmuştur (9). Ayrıca bu kanun ile babadan kalan arazi kız ve erkek kardeş arasında eşit olarak paylaşılacak, üstelik annenin arazisi de kız ve erkek çocuğa karşılıksız ve eşit şekilde geçecektir (10).

Ayrıca Arazi Kanunu ile beraber, daha önceki dönemlerde Osmanlı Kanunlarına göre, evlenen kızlardan alınan gelinlik vergisi de kaldırılmıştır (11).

2. CARIYELİĞİN KALDIRILMASI

XIX. yüzyılda uluslararası bir anlaşma ile tarihe karışan cariyelik, Türkiye'de Tanzimat döneminde kaldırılmış ve cariyeye denilen kadınlar da yavaş yavaş Türk evlerinden silinmeye başlamıştır.

7 Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1278 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", **Tanzimat I**, İstanbul: 1940, s.345; Halil Cin, **Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali**, Ankara: 1979, s.54-55; Taşkıran, a.g.e., s.25-26.

8 Ercümen Kuran, "Türkiye'de Kadın Haklarının Gelişimi", **Milli Kültür**, C.I, Sayı:6, 1977, s.30; Altındal, a.g.e.; s.125.

9 Barkan, a.g.mk., s.360; Cin, a.g.e.; s.58; Tekeli, a.g.e.; s.196.

10 Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul: 1980, s.323-324; Cin, a.g.e.; s.59-60; Kurnaz, a.g.e.; s.52.

11 Taşkıran, a.g.e.; s.26; Altındal, a.g.e.; s.125.

"Cariye" doğuda ve batıda savaşta esir edilen veya para ile satın alınan kadındır ki, bunun üzerinde sahibinin mutlak tasarruf hakkı vardır. Hukuk bakımından eşyadan farksızdır. Cariye alıp satmak, özel bir ticaret halindedir. Bunlar arasında anne olmak sureti ile buldukları konakların ve sarayların hanımlığına, valide sultan rütbesine erişenler de olmuştur (12). Osmanlı sarayında adeta saltanat sürmüş olan Hürrem Sultan, Kösem Sultan gibi hanımlar hep cariyelikten yetişmişlerdir.

Tanzimat döneminde cariyelik ve köleliğin kaldırılması, her çeşit eşitlik hareketine, kadın hukukuna olan yararlı hizmetten başka, cariyeler aracılığı ile odalık şeklinde yapılan bir çeşit çok eşliliğe de son vermiştir (13).

Köle ticaretine karşı ilk fermanlar da, beyazlar için Ekim 1854'de, siyahlar için Şubat 1857'de yayınlanmıştır (14). Ancak bu belgeler daha titiz, daha ayrıntılı, belirgin bir hale gelen genelgelerin ardarda yayınlanmasının da kanıtladığı üzere çok az etkili olmuştur (15).

Tanzimat döneminde cariyelik ve köleliğin kaldırılması, her çeşit eşitlik hareketine, kadın hukukuna olan yararlı hizmetten başka, cariyeler aracılığı ile odalık şeklinde yapılan bir çeşit çok eşliliğe de son vermiştir (16).

Osmanlı İmparatorluğunda cariyeliğin kaldırılması, bu işi geçim kaynağı haline getirenleri memnun etmemiş, Hicaz, Cidde ve Kafkasya'da yer yer isyanlar

12 Taşkiran, a.g.e.; s.26; Özgül, a.g.e.; s.79-80

13 Taşkiran, a.g.e.; s.26.

14 Hamdi Atamer, "Zenci Ticaretinin Yasaklanması", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.3, 1967, s.23-24

15 Bernard Coparol, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Çev.Ercan Eyüboğlu, Ankara: 1982, s.115.

16 Taşkiran, a.g.e.; s.26.

meydana gelmiştir (17). Bununla birlikte, cariyeliğin kaldırılması kararı kağıt üzerinde kalmıştır. Zira, saltanatın kaldırılmasına kadar sarayda çok sayıda cariye bulunduğu bilinmektedir (18).

3. GİYİM-KUŞAMLA İLGİLİ DEĞİŞİKLİKLER

Osmanlı yönetimi erkek kıyafetleri ile olduğu kadar kadın kıyafetleri ile de ilgilenmiştir. XVI. yüzyıldan sonra kadınların üzerlerine giydikleri kıyafete kadar her davranışını kısıtlama yönünde alınan kararlar, özellikle kentte yaşayan kadınları etkilemiştir (19).

Lâle devrinde III. Ahmed, Müslüman kadınların Hıristiyanlara özenerek açık ve süslü elbiselerle dolaşmasını yasaklamıştır. III. Mustafa'da hanımların emirlere uymadığını belirterek, koyu renk çarşafarla gezmeleri gerektiğini emretmiştir (20).

Tanzimat ve sonraki İslahat hareketleri sırasında kadının statüsüne eğilimmiş olmasına karşın, III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde kadının statüsü üzerinde durulmamış, (21) üstelik kadınlar üzerinde örtünme, eve kapanma şeklinde uygulanan çeşitli baskılar da şiddetlenmiştir (22).

17 Cevdet Paşa, **Tezâkir**, C.II, Haz.Cavit Baysun, Ankara: 1953, s.102; Ahmet Hamdi Tanpınar, **19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: 1976, s.138.

18 Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, İstanbul: 1971, s.260.

19 Muhaddere Taşçıoğlu, **Türk-Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Ankara: 1956, s.19-25; Taşkiran, a.g.e.; s.20.

20 Kurnaz, a.g.e.; s.56-57.

21 Tekeli, a.g.e.; s.195.

22 II. Selim'in Fermanı için bkz.: **Başbakanlık Arşivi**, Ali Emiri Tasnifi, 24208; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: 1978, s.172 v.d.; Taşkiran, a.g.e.; s.20.Reformlara karşı başgösteren bu direnmeleri, kadının statüsünde hesses davranıldığını göstermek amacı ile verilmiş ödünler olarak nitelendirenler vardır.

Tanzimat döneminde giyim-kuşam konusunda önceki devre göre bir hoşgörü ortamı oluşmuştur. Artık bu dönemde feracelerin renkleri, yakaları, şeritleri, kurdeleleri devlet büyüklerini fazla meşgul etmemiştir.

En dikkate değer taraflardan birisi de, aynı emirlerde erkeklere ait yasaların yer almasıdır. Bir örnek verecek olursak, 1841'de Ramazan ayında çıkarılan bir emirde şöyle denilmektedir. "ve kadın taifesinin ince yaşmak kullanmamalarına ve göğüs ve saçları görünmemesine, arabaları yanında genç ve süslü arabacı ve seyis götürmemelerine ve buna ait edep usullerine dair evvelce neşrolunan tenbihlere eskisi gibi itina edilmesi...."

"Bu mübarek günle*de kalabalık olan mübarek camilerde ve bilhassa Sultan Beyazıt Camii avlularında ve çarşı içinde arabalı ve arabasız gelip kadın taifesinin karşlarına geçerek ve yanlarında gezinerek laf atmak ve sefahat arz etmek gibi ırz ve namusa uymayan ve Cenab-ı Hak'kın razı olamayacağı hareketlerden çekinmek lazım geleceğinden...." (23).

Tanzimat döneminde giyim-kuşamla ilgili yasaklara fazla rastlanmamakla beraber, II. Abdülhamit döneminde bazı örnekler görüldüğünü de belirtmek gerekir. II. Abdülhamit 2 Nisan 1829 (1308)'da çok ince kumaştan, siyah çarşaf giyinmiş, siyah tül örtünmüş olan müslüman kadınların matem tutan hıristiyanlara benzediklerinden çarşaf giymelerini yasaklamıştır. Bu yıllarda bazı erkeklerin çarşaf giyerek hırsızlık ve yolsuzluk yapmaları da bu kararın alınmasında rol oynamıştır (24).

Kısacası giyim-kuşam konusunda islami esaslar içinde olan eski kurallar yine de devam etmiştir. Ancak, kadın giysilerinde model açısından Batı etkisi, özellikle saraylarda ve konaklarda kendini göstermeye başlamıştır.

23 Ceribe-I Havadis, (7 Nisan 1257), No: 57, s.1.

24 Rukiye Bulut, "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, No:8, 1968, s.34-35; Cengiz Orhonlu, "Türkiye'de Kadın Haklarının Kazanılması Meselesi", **Türk kültürü**, Sayı:72, Ekim 1968, s.938; Abadan, a.g.mk.; s.9.

II- EĞİTİM

Tanzimat dönemindeki girişimler özellikle eğitim konusunda yoğunlaşmıştır. Tanzimatla birlikte Batı'nın her alanda görülen etkileri Türk kadınının eğitimi açısından da bazı yenilikler getirmiştir (25). Örneğin; Fransa'nın Duruy Kanunundan (1867) etkilenecek hazırlanan 1868 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (26) ile, kızlar için öğretmen okulu açılması, rüştiyelerin çoğaltılması kararlaştırılmıştır (27).

Böylece Tanzimat dönemi, Türk kadınına devlet eliyle mesleki ve kültürel açıdan eğitim kapılarının açıldığı bir dönem olmuştur (28).

1. İLKÖĞRETİM

Tanzimat döneminde sıbyan mekteplerinin yeniden düzenlenmesi için ilk girişim Abdülmecid tarafından yapılmıştır. Eğitim ile ilgili 1845 tarihli Hatt-ı Hümayun, sıbyan mektepleri ile ilgilidir (29). Buna göre sıbyan mekteplerinde öğretim süresi 4 yıl olarak belirlenmiş okulun rüşdiyelere öğrenci yetiştirmesi ve yetersiz kişilere hocalık yaptırılmaması kararlaştırılmıştır.

25 Oya Çiftçi, "Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler", *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul: 1982, s.221.

26 İnci Enginün, "Feminizm", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul: 1979, s.186.

27 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul: 1980, s.55.

28 Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Ankara: 1992, s.19; Kurnaz, a.g.e.; s.17; Ayrıca Tanzimat Dönemi Kadını için Bkz.: Ekrem Işın, "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", *Tarih ve Toplum*, C.IX, Sayı:51 (1988), s.22-27.

29 Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezaretli Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul: 1338. s.27; Aziz berker, *Türkiye'de İlk Öğretim*, Ankara: 1945, s.13-14; Coparal, a.g.e.; s.102; Kodaman, a.g.e.; s.105; Bayram Kodaman-Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara: 1992, s.482.

Sıbyan mektepleri konusunda en önemli girişim, devrin Maarif Vekili Saffet Paşa'nın büyük çabaları ile hazırlanan ve 1 Eylül 1868 (24 Cemaziyülevvel 1286) de çıkan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Bu nizamnameye göre; erkekler 6-10, kızlar ise 7-11 yaşları arasında sıbyan mekteplerine zorunlu olarak gideceklerdir. Bu mahallede veya köyde iki sıbyan mektebi varsa bunlardan birisi kızlara ayrılacaktır (30). Yoksa, yeni bir okul açılıncaya kadar kızlar da erkeklerin gittiği sıbyan mektebine gidecek, ancak erkeklerden ayrı sırada oturacaklardır. Nizamnamede her ne kadar öğretmenlerin kadın olması istenmişse de, kadın öğretmen yetişinceye kadar, yaşlı ve tecrübeli, iyi ahlak sahibi erkek öğretmenlerden de yararlanılması belirtilmiştir (31).

Sözü edilen nizamnamenin oluşturulması kuşkusuz Batı etkisinin ve baskısının bir ürünü ya da ürünlerinden biridir. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devletindeki gerilemenin fazlalaştığı ve dini tutuculuğun arttığı sırada açıkça kız çocuklarının da eğitime gidilmesi ve bunun Kuran kurslarının dışına çıkarılması çok önemli bir atılımdır. Etkili bir uygulamaya dönüştürülme bile kanuna bağlanabileceği Tanzimat Döneminin bir başarısı olarak yorumlanabilir (32).

Tanzimat döneminde ilk öğretimle ilgili diğer bir girişim de; ilk öğretimin zorunlu olmasının 1876 Kanun-ı Esasi'sinde anayasa maddesi olarak yer almasıdır. Bu zorunluluğun konması ile kız ve erkek çocuklar için eşit eğitim hakkı getirilmiştir (33).

30 Faik Reşit Unat, *Türkiye'de Eğitim sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: 1964, s.96; Kodaman, a.g.e.; s.101-109; Doğramacı, a.g.e.; s.19.

31 Unat, a.g.e.; s.38; Cahit Yalçın *Bilim, Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Eskişehir: 1984, s.41.

32 Doğramacı, a.g.e.; s.20; Bilim, a.g.e.; s.34.

33 Kodaman, a.g.e.; s.110-121; Kurnaz, a.g.e.; s.19.

II. Abdülhamit zamanında sıbyan mektepleri yerini ibtidaî mekteplere bırakmıştır. 1906-1907 yıllarında ülke çapında 4659 erkek ibtidaisine karşılık 349 kız ibtidaîsi vardır. Karma ibtidaî sayısı da 5073'tür ⁽³⁴⁾. Bu verilerde de görüldüğü gibi Osmanlılardaki kız öğrenci ve okulun sayısı azdır.

2. ORTA ÖĞRETİM

a) Kız Rüşdiyeleri

Kızlara orta öğretim imkanı ilk kez Tanzimat döneminde sağlanmıştır. 10 Kasım 1858 (3 Rebiûlahir 1275) tarihli Maarif Nezaretinden Sadaret'e yazılan tezkirede, ulusların kalkınmasının eğitimle olacağı belirtilerek, kız çocukları için de rüşdiyelerin açılması teklif edilmiştir. Bu teklifin Sadaretçe uygun görülmesi sonucu 6 Ocak 1859 tarihinde İstanbul'un Sultan Ahmet semtinde ilk kız rüşdiyesi açılmıştır ⁽³⁵⁾. Takvim-i Vekayi'de; okula kız çocuklarının devamını sağlamak için, okuyup yazmanın erkekler kadar, kadınlara da gerekli olduğuna dair bir yazı yayınlanmıştır. Ayrıca din ve dünyalarını iyi bilen kadınların ailelerine ve topluma daha yararlı olacakları da belirtilmiştir ⁽³⁶⁾

Kız rüşdiyesinde şı dersler okutulmuştur ⁽³⁷⁾.

³⁴ Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmanlye, 1328, s.336-399.

³⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Nr.27-616, İrade-i Dahiliye, Takvim-i Vekayi, No:573, 3 Rebiülevvel 1275; Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Ankara: 1982, s.117; Unat, a.g.e.; s.43; Kurnaz, a.g.e.; s.24; Çiftçi, a.g.mk.; s.84; Bilim, a.g.e.; s.47.

³⁶ Takvim-i Vekayi, No:649, 26 Zilhicce 1278; Sema Uğurcan, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", 150. Yılında Tanzimat, Ankara: 1992, s.501.

³⁷ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmanlye, 1294, s.393; Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmanlye, 1295, s.259.

1. Sınıf: Ulûm-ı diniyye, Ahlâk, Mâlumat-ı Nâfia, Lisân-ı Osmânî, Hesap, Sülûs, Rik'a.

2. Sınıf: Ulûm-ı diniyye, Arabî, Farisî, Hesap, Tarih, Sülûs, Rik'a, Hiyâtet (Terzilik).

3. Sınıf: Arabî, Farisî, Lisân-ı Osmanî, İmlâ, Hesap, Coğrafya, Ulûm-ı Diniyye, Kırâat-ı Türkiye, Tarih, Sülûs, Rik'a, Nakış.

4. Sınıf: Ulûm-ı diniyye, Kırâat-ı Türkiye, Arabî, Farisî, Lisân-ı Csmânî, İmlâ, Hesap, Coğrafya, Medhal-i Kavâid, Tarih, Sülûs, Rik'a, Nakış.

Gerek kız sıbyan mekteplerinde, gerekse kız rüşdiyelerinde öğretmenlerin kadın olması, açık olduğu zaman da yaşlı ve bilgili erkek öğretmenlerden yararlanılması öngörülmüştür (38). İlk zamanlarda çocukları okutacak kadın öğretmenler olmadığı için nakıştan başka dersler genelde yaşlı erkek öğretmenler tarafından verilmiştir (39). Devlet salnamesinde yeni açılan rüşdiyelerin öğretmenleri hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Bu okullarda nakış dersleri dışında derslere giren ilk kadın öğretmenler hakkındaki bilgiye 1873 tarihinde rastlamaktayız. Bunlar; Beşiktaş İnas Rüşdiye Mektebinde muallime-i evvel Fethiye Hanım, Muallime-i Şani Münire Hanım, Riyaziye Hocası Fatma Nigâr Hanımlardır (40). Darümuallimat'ın ilk mezunları olan bu öğretmenler, resmi okullardan yetişerek eğitim tarihimize, görev alan ilk hanım öğretmenler olarak geçmişlerdir (41). Böylece 1868 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde esas alınan, kız rüşdiye öğretmenlerinin hanım olması amacına ulaşılmıştır (42).

38 Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, İstanbul: 1974; s.93; Bilim, a.g.e.; s.49; Doğramacı, a.g.e.; s.20.

39 Taşkiran, a.g.e.; s.27.

40 **Salnâme-i Devlet, I Allıye-i Osmanıye**, 1290, s.197.

41 Kurnaz, a.g.e.; s.26.

42 Hatta 1893-1908 tarihleri arasında İstanbul'daki kız rüşdiyelerinin bütün öğretmenlerinin bayan olduğu devlet salnamesinde geçmektedir. **Salnâme-i Devlet-i Allıye-i Osmanıye**, 1311, s.415-417; 1316, s.326; 1321, s.429-430; 1326, s.548-550.

Şunu da belirtmek gerekir ki; kız rüşdiyeleri zamanla İstanbul dışındaki şehirlerde de açılmıştır. Böylece 1969 Nizamnamesinde geçen "kız rüşdiyelerinin İstanbul dışına götürülmesi" amacı da gerçekleşmiştir (43).

Kız rüşdiyelerinin gelişmesinde bu dönemde açılan kız öğretmen okulunun önemli bir yeri olmuştur. Çünkü bu okulun mezunları olan bayan öğretmenlerin sayısı da çoğaldıkça, kız rüşdiyelerindeki öğrenci sayısında artış olmuştur. Ayrıca kız rüşdiyelerine gösterilen bu ilgi, yeni okulların açılmasına da etki etmiştir (44).

b) Kız İdadisi

Kızlar için ilk idadi II. Abdülhamid döneminde, Münif Paşa'nın Nazırlığı sırasında 13 Mart 1880'de açılmıştır (45).

Okulun açılması özellikle kızlar için önemlidir. Çünkü bu okul, kızlara lise düzeyinde eğitim verme girişimlerinin ilk örneğini oluşturmaktadır. Burada Avrupa standartlarına uygun eğitim verilmiş, Türkçe ve genel kültür derslerinden başka Fransızca, Almanca, İngilizce, Müzik ve el işi dersleri de gösterilmiştir (46).

Ancak bu okul ilgisizlikten dolayı, iki yıl sonra kaldırılmıştır. Kızlar idadide okuyacak yaşa gelinceye kadar genelde evlendirilmişler, evlenmeseler bile halk kızlarını, bu yaşta okula göndermek istememiştir. Okutmak isteyenlerde bir meslek sahibi olmasını istedikleri için kızlarını, kız öğretmen okuluna göndermeyi tercih etmişlerdir (47).

43 Bilim, a.g.e.; s.47, v.d.

44 Kurnaz, a.g.e.; s.35.

45 Unat, a.g.e.; s.46; Koçer, a.g.e.; s.131; Kurnaz, a.g.e.; s.35; Buna karşılık Osman Ergin, ilk kız idadisinin 1913'de açıldığını söylemektedir (Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C.IV, İstanbul: 1944, s.1192.

46 Unat, a.g.e.; s.46; Koçer, a.g.e.; s.131.

47 Kurnaz, a.g.e.; s.36.

3. MESLEKİ EĞİTİM

Tanzimat dönemi, kızlara mesleki eğitim verilmesinin de başlangıcı olmuştur. Ebe mektebi, kız sanayi mektebi, kız öğretmen okulu gibi mesleki eğitim veren okullar ilk kez bu dönemde açılmıştır.

a) Ebe Mektebi

Tanzimat döneminde, kadınların mesleki eğitimi konusunda ilk hareket olarak, ebe yetiştirilmesi üzerinde çalışılmıştır. Tıbbiye Mektebi'nde ebelik kursları açılması için hekimbaşı tarafından 1842'de hükümete bir tahrir verilmiş ve kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak da 1843 yılında Tıbbiye Mektebinde, ebelik eğitimine başlanmıştır (48). Açılan bu kurslarda okuma-yazma şartı dahi aranmamıştır (49).

Eğitim mankenler ve güderiden yapılmış bebekler üzerinde olmuştur. Ayrıca ebe hanımların yapacakları mesleki uygulama sırasında, yanlarında erkek bulunmaması şartı da getirilmiştir (50). Yine de bazı dersler erkek öğretmenlerden alınmış, böylece ilk defa genç kızlar erkeklerden ders almışlardır (51).

Kurs sonunda 1845 yılında, 10 müslüman ve 26 hıristiyan kız ebeye diplomaları padişah huzurunda verilmiştir. Kursları bitiren bu hanımlar, Osmanlı İmparatorluğunda mesleki eğitim gören ilk hanımlar olarak kabul edilmişlerdir (52).

48 Taşkiran, a.g.e.; s.27; Kurnaz, a.g.e.; s.39; Çiftçi, a.g.mk., s.84; Tekeli, a.g.e.; s.196.

49 İlkokul mezunu olma şartı ancak II. Meşrutiyet'ten sonra aranacaktır. Ergin, a.g.e.; s.542-543; Osman Şevki Uludağ, "Türk Kadınlarının Hekimliği", III. Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943), Ankara: 1948, s.446; Taşkiran, a.g.e.; s.27.

50 Unat, a.g.e.; s.63.

51 Kurnaz, a.g.e.; s.39.

52 Coparal, a.g.e.; s.105.

b) Kız Sanayi Mektebi

Tanzimat Döneminde kız çocuklarına sanat öğretmek işini ilk önce Tuna Valisi Mithat Paşa başlatmış ve 1864 de yetim kız çocuklarının eğitimini amaçlayan meslek okulunu Rusçuk'ta açmıştır (53). Daha sonra da Tophane-i Amira İdaresi tarafından Yedikule'de askere sargı bezi hazırlamak ve çamaşır dikmek üzere 1869'da bir kız sanayi okulu kurulmuştur (54).

Bir süre sonra da Maarif Nezareti, Avrupa'da olduğu gibi, kız çocuklarını okutmaktan başka, kendi özel ihtiyaçlarını karşılayacak sanatları öğretmek amacıyla kız sanat okulları açmıştır. Bunlardan birisi 1878 yılında Ahmet Vefik Paşa'nın Maarif Vekilliği zamanında Üsküdar'da açılan kız mektebidir. Bunun ardından 1879'da Aksaray'da ve aynı yıl üçüncü bir okul da Cağaloğlu'nda kurulmuştur. Bunlardan ilk ikisi gündüzlü, üçüncüsü de yatılıdır (55).

Öğretim süreleri 5 yıl olarak açılan bu okulların idaresi için, 1884 yılında 23 maddelik bir tüzük hazırlanmıştır. Bu tüzüğe göre, kız çocuklarına el becerileri yanında alfabeden başlamak üzere Türkçe, Tarih, Coğrafya, Kur'an-ı Kerim, Din Bilgisi, Matematik gibi dersler konmuştur. Ayrıca atölyelerde biçki, dikiş, el örgüsü, nakış, kasnak, resim, çiçek ve kanaviçe üzerinde pratik bilgilerin verilmesi de yer almıştır (56).

Maarif Nezareti bu programı 1900 yılında genişleterek, genel bilgi derslerini arttırmış ve öğrenim süresini 7 yıla çıkarmıştır. 1904 yılından itibaren bu

53 Kızlara teknik eğitimin verilmesinin başlangıcını, ilk kız rüşdiyesi'nin açılması olarak görenler vardır. Bu görüşü savunanlar kız düşdiyelerinde nakış dersinin var olduğunu belirterek bu tezi savunmuşlardır. (Akyüz, a.g.e.; s.117, Unat, a.g.e.; s.80 v.d.); Uğurcan, a.g.mk.; s.502.

54 Unat, a.g.e.; s.80; Ergin, a.g.e.; C.II, s.572-573; Taşkıran, a.g.e.; s.27; Tekeli, a.g.e.; s.196.

55 Türkan Ayrıl, "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Öğretim", **Kadın Hakları Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar Yayını**, Ankara: 1983, s.46-47.

56 Ayrıl, a.g.mk.; s.47; Unat, a.g.e.; s.80.

okullara hali vakti yerinde olan aile çocukları da alınmaya başlanmıştır (57).

Ayrıca kız çocuklarının iyi bir ev kadını olmalarını sağlamak amacı ile Madam Kalp tarafından 14325 (1909) yılında Mahmutpaşa'da Osmanlı-Fransız kız sanayi mektebi de açılmıştır. Okul, Şehzade Abdülmecid'in himayesinde şu heyet tarafından idare edilmiştir. Dahiliye Nazırı Tal'at, Adliye Nazırı Necmeddin, Maliye Nazırı Cavid, Dr.Besim Ömer ve Hüseyin Cahit (58).

c) Darümuallimat

Türkiye'de eğitim hareketleri bakımından, devlet eli ile yapılan hizmetler içinde, 1870'de açılan kız öğretmen okulunun özel bir önemi ve yeri vardır (59). Çünkü bu okul sadece kız sıbyan ve rüşdiyelerine öğretmenler hazırlamakla kalmamış, aynı zamanda kendi emekleri ile, kendilerine güvenerek, önce İstanbul'dan başlamak üzere, yavaş yavaş ülkeye yayılan aydın kadınların ilk yetiştirildiği kurum olmuştur. Bu şekilde, o zamana kadar kendi evlerinde özel olarak eğitim görebilen ve sayısı çok az olan kadınların yanında, sınavla bir okula giren, bu kurumda bir arada okuyan, alacağı görev için devlete güvencede bulunan yepyeni bir kadın tipi yetiştirilmiştir (60).

Darümuallimat'a duyulan ihtiyaç daha 1868 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde belirtilmiştir (61). Ancak okul 26 Nisan 1870'de devrin ünlü ve ileri görüşlü Maarif Vekili Saffet Paşa tarafından açılmıştır. Saffet Paşa okulu

57 Doğramacı, a.g.e.; s.21.

58 Tanin, 28 Ağustos 1909; Mustafa Ergün, il. **Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1918)**, Ankara: 1978, s.397; Ergin, a.g.e.; C.IV, s.1190-1191.

59 Aliye Omay, "İlk Kız Öğretmen Okulunun Kuruluşu", **Türk Yurdu**, C.VIII, Sayı:8, Eylül, 1987, s.53-58.

60 Taşkiran, a.g.e.; s 27-28.

61 Füsun-Tunç Tayanç, **Dünya'da ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın**, Ankara: 1981, s.123; Uğurcan, a.g.mk., s.501.

açış konuşmasında, bir yandan kızların okumalarını ve bir meslek sahibi olmalarını desteklemiş, diğer yandan da kızlar için ayrı öğretmen okullarının açılmasının asıl nedeninin; 9-10 yaşından sonra kızların örtünme zorunluluğundan ötürü, erkek öğretmenlerden ders almalarının olanaksızlığına bağlamıştır (62). Saffet Paşa konuşmasının sonunda da kızların okumasına engel olmak için hiçbir emir ve kitabın olmadığını eklemiştir (63). Bu önemli bir atılımdır. Çünkü bir bakan ilk kez açıkça kızların okumasının dine aykırı olmadığını belirtmiştir (64).

Eğitim reformlarının gelişmesi ve özellikle kız rüşdiyelerinin çoğalmaya başlamasıyla, okullara bayan öğretmenler yetiştirmek gereği ortaya çıkmıştır (65). Darülmualimat'da kız okullarına öğretmen yetiştirmek için kurulmuştur (66).

Darülmualimat, 1863 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde belirtildiği gibi; sıbyan ve rüşdiye şubesi olarak ikiye ayrılmış, her şubede ayrıca müslim ve gayri müslim olmak üzere bölünmüştür. Sıbyan şubesinin öğretim süresi iki, rüşdiyeninki ise üç yıl olarak belirlenmiştir (67).

Darülmualimat'a ilk olarak 32 öğrenci kaydolmuştur. Maarif Nezareti'nin açtığı sınava 32 öğrenci katılmış ve hepsi de başarılı bulunmuştur. Okluda

62 Afet İnan, "Türkiye'de İlk Kız Öğretmen Okulu Darülmualimat 1870", *Türk Kadını*, Sayı:2, Ankara: 1966, s.6-34; Tefik temelkuran, "Türkiye'de Açılan İlk kız Öğretmen Okulu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Eylül: 1970, Sayı:36, s.61-66; Çiftçi, a.g.mk.; s.84.

63 Takvim-i Vekayi, 1217, 15 Muharrem 1287; Süleyman Şevket, "Darülmualimat", *Muallimler Mecmuası*, VIII (15 Ramazan 1341), s.154 v.d.

64 Bilim, a.g.e.; s.72 v.d.

65 *Mecmua-i Maarif*, No:52-21 Muharrem 1285, No: 60, 3 Safer 1285; Bilim, a.g.e.; s.71.

66 İnan, a.g.e.; s.86 v.d.; Doğramacı, a.g.e.; s.20; Taşkıran, a.g.e.; s.28.

67 Ergin, a.g.e.; C.II, s.671-673; bilim, a.g.e.; s.72; Tayanç, a.g.e.; s.123.

öğrencilere şu dersler okutulmuştur (68):

I. Yıl: Ulûm-ı diniyye, Kırâat-ı Türkiyye, Arabî, Fârisî, Lisân-ı Osmanî ve İmlâ, Resim, Sülûs, Rik'a, Dikiş.

II. Yıl: Arabî, Fârisî, Coğrafya, Hesap, Tarih-i Osmanî, İnşâ-yı Türkî Kavâid ve İmlâ, Sülûs, Rik'a, Resim, Makina.

III. Yıl: Arabî, Fârisî, Nakış, Hesap, İmlâ ve İnşâ, Coğrafya, Tarih-i Osmanî, Sülûs, Rik'a, Resim, Makina.

Okula ilk atanan öğretmenlerin bayan olması istenmesine rağmen, öğretmen yokluğu nedeniyle erkek öğretmenler derslere girmişlerdir. Ayrıca müzik ve nakış derslerine bayan öğretmenler girmiş, bunların da yarısını gayri müslim öğretmenler oluşturmuştur. Zamanla Darülmuallimat'ın yetiştirdiği öğretmenler kendi okullarında öğretmen olmuşlar, erkek öğretmenlerin de sayısında böylece bir azalma olmuştur (69). 1882 yılından itibaren bayan öğretmenlerin sayısı erkek öğretmenlerin sayısını geçmiş, 1893 yılından sonra da erkek öğretmenler yok denecek kadar azalmıştır (70).

Darülmuallimat'ta bayanların idareci olarak görev almaları da ilk olarak 1881 yılına rastlamıştır. Bu tarihte Refika Hanım'ın bir erkek müdürle birlikte müdire olarak görev yaptığı görülmüştür (71).

Darülmuallimat ilk mezunlarını 1873'de vermiştir. Diploma alan 17 öğrenciden 6'sı kız rüşdiyelerine öğretmen olmuşlardır.

68 Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1294, s.387; Kurnaz, a.g.e.; s.45.

69 İnan, a.g.e.; s.87; Kurnaz, a.g.e.; s.48.

70 1888-1910 Yılına ait Devlet Salnamesinde verilen bilgilerin tamamı öğretmenler ile ilgilidir.

71 Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1300, s.192.

III- FİKRİ VE EDEBİ ESERLERDE KADINLA İLGİLİ DÜŞÜNCELER

Osmanlı Dönemi Türk kadınının durumu Tanzimatla kısırdanmaya başlamıştır. Bu kısırdanmaları bazı aydınlar yaratmıştır. Özellikle edebiyat kullanılmıştır. Çizilen kadın tipleriyle Osmanlı toplumunun kadın anlayışına bir başkaldırı tohumları ekilmiştir. Daha sonra süreli yayınlarla toplumun daha geniş kesimine kadın sorunu taşınmıştır.

1. EDEBİ ESERLERDE KADIN SORUNU

Tanzimat dönemi edebi eserlerine genel olarak bakıldığında, konu olarak en çok kadının eğitimi ve çok kadınla evliliğin sakıncalarının işlendiği görülmektedir. Bu yıllarda, gerek Osmanlılarda, gerekse Orta-Doğu ülkeleri ve Rusya müslümanlarında yazarlar, eski aile sistemine karşı tavır almaya başlamışlardır.

Tanzimat dönemi yazarları arasında kadın sorunu ile en çok ilgilenenler Namık Kemal, Ahmet mihat ve Şemseddin Sami olmuştur. Bunlar içinde Namık Kemal'in önemli bir yeri vardır. Türk edebiyatı içinde kendine özgü önemli bir konumda olan Namık Kemal, kendi kuşağını ve izleyen kuşakları derin biçimde etkilemiştir.

Namık Kemal, "Zavallı Çocuk", "İntibah" gibi romanlarında aile hayatını, kadın-erkek ilişkilerini, aile ve ahlak sarsıntılarını ve bunları hazırlayan sebepleri; "Vatan Yahut Silistre" piyesinde de ilk kez erkeğin yanında savaşa giden bir kadın tipini ele alarak işlemiştir (72).

Namık Kemal'in kadın konusundaki ideallerini ise "Maarif" isimli yazısında görebiliriz (73). Burada "memleket bulunur ki, Mekteplerinde olan hocaların yarısından ziyadesi kadınlar 25 yaşına varmamış kızlardır. Cumhurbaşkanı,

72 Coparal, a.g.e.; s.59 v.d.; Taşkiran, a.g.e.; s.34; Kur'an, a.g.mk.; s.30; Doğramacı, a.g.e.; s.26-36.

73 İbret, No: 16, 1872.

bakanlar, milletvekilleri, generaller, memurlar, âlimler, edipler hemen ekseriyeti itibariyle eşlerini onlardan seçerler" denilerek eğitimin önemi vurgulanmıştır.

Kadının eğitimi konusunu ele alan Namık Kemal, Osmanlı toplumunda kadının statüsünün istenilen yerde olmamasının nedenini cahilliğe bağlamaktadır (74). Öğrenimin yeniden düzenlenmesini, kızların okula devam edip çağdaş değerlerle uyum içinde bir eğitim görmelerini, İbret gazetesinde yazdığı makalelerde görebiliriz (75).

Tanzimat dönemi yazılarında Ahmet Mithat kadını erkekle eşit kılma taraftarı olmamakla beraber, toplumda bir kenara itilmesini de kabul etmez. Kadına toplumda layık olduğu yerin verilmesini ister. Ancak kadının fizyolojik bakımdan farklı olduğunu da belirtir (76). Ahmet Mithat eğitimde, kadınla erkeğin eşitliği ilkesini savunmuş ve önce "Felsefe-i Zenan"da daha sonra da "Diplomalı Kız"da bu fikirlerini ele almıştır (77).

Çok kadınla evliliğin islamiyete uygun olmakla birlikte, tek kadınla evliliğin daha iyi olduğunu kabul eden Ahmet Mithat, kadınların her türlü işte çalışmalarına karşı çıkmış, o Türk kadınının doktor veya öğretmen olmasını istemiştir (78).

Şemseddin Sami'de Türk kadını ile ilgili fikirlerini "Kadınlar" isimli eserinde toplamıştır. Bu eserde Sami'nin fikirleri devri için çok ileri görüşler taşımaktadır.

O, "kadınlar, akıl ve feraset ve zekaca erkeklerden geri kalmazlar ve belki feraset ve zekaca daha keskin ve daha çabuk intikal edicidir. İnsanlaryaratıldıktan ve

74 Tezel, a.g.mk., s.4.

75 Namık Kemal, "Bizde Ahlakın Hali", İbret, No:124, 1289; N.Kemal, "Medeniyet", İbret, No:84, 1288, N.Kemal, "Terbiye-i Nisvân Hakkında Bir Lâyiha", Tasvir-i Efkâr, No:467, 1283.

76 Kurnaz, a.g.e.; s.60.

77 Coparal, a.g.e.; s.59; Tezel, a.g.e.; s.5.

78 Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında kadının yeri ile ilgili olarak bkz.: Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi**, Ankara: 1975.

özellikle tarih ve halleri gereği gibi bilindiği zamandan beri, erkeklerin akıl ve ferasetleri ile ne kadar şeyler keşif ve ihtira, insanlığa ne kadar hizmet ettikleri, medeniyeti ne kadar genişlettikleri bilinmektedir. bu hizmetler içinde, kadınlar tarafından görülmüşü hiç yok gibidir. Bu neden? Hiç şüphe yok ki, kadınların eğitimsiz, ilim ve hünersiz bırakılmasından" (79) diyerek, kadın ve erkeğin zeka bakımından birbirine eşit olduğunu, kadınların geri kalmasının sebebini de eğitimden mahrum oluşlarına bağlamaktadır. Hatta imkan verilse kadınların hastabakıcılık, eczacılık, ticaret gibi mesleklerde erkeklerden daha başarılı olabileceklerine inanmıştır (80).

Sami, ayrıca kadınlar ile erkekler arasında hiçbir farklılığın bulunmadığını açıklayarak, toplumun ilerleyebilmesi için kadın sorununun mutlaka çözümlenmesi gerektiğini belirtmiş, "Terakki ve temeddün ile Islah-ı hal etmek isteyen ümmetler en evvel kadınların hukukunu tasdik, vazifelerini tayin etmelidirler" demiştir (81).

Kadının toplumda ve ailede önemini belirten Sami tek kadınla evliliğe taraftardır. Çok eşliliğin ve tek yanlı boşanmanın yarattığı sorunları da "Kadınlar" adlı eserinde inceleyen Sami'nin kadın haklarını savunması genelde islami düşüncelere dayanmıştır (82).

Diğer yandan Tanzimat döneminde yazıları ile fikir hayatına atılan ilk kadın yazarımız da Fatma Aliye Hanım'dır. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olan ve Avrupa Kültürü ile yetişen bu ilk kadın romancımız, 20 yıl kadar basın hayatında roman, hikaye ve makaleleri ile büyük bir yer almış, eserlerinden bir kısmı Fransızca, İngilizce ve Arapçaya çevrilmiştir. Fatma Aliye hayatını kendi emeği ve mesleği ile kazanan hür ve müstakil Türk kadınlarını tasvir eden ilk romancı olmuştur (83).

79 Şemseddin Sami, *Kadınlar*, İstanbul: 1311, s.23.

80 Sami, a.g.e.; s.27-30.

81 Sami, a.g.e.; s.94; Uğurcan, a.g.mk.; s.502.

82 Sami, a.g.e.; s.74; Coparal, a.g.e.; s.73; Taşkıran, a.g.e.; s.34-36; Kurnaz, a.g.e.; s.61-62.

83 Taşkıran, a.g.e.; s.36; İnan, a.g.e.; s.89; Özkaya, a.g.e.; s.18.

Fatma Aliye'nin kadın sorununa dair fikirlerini en geniş şekilde "Nisvan-ı İslâm" isimli eserinde bulabiliriz. Karşılıklı konuşma şeklinde yazılan bu eserde; kadının eğitimi, giyim-kuşam-süslenme, moda gibi konularla, kadının sosyal hayattaki yeri ve cariyelik konularına yer verilmiştir (84).

Bazı Osmanlı kadınları da Fatma Aliye Hanım'ın öncülüğünde, toplumda kadın olmanın anlamını sorgulayarak evlilik kurumunun düzenlenmesini, tek eşliliği, eğitimde eşit olanaklar tanınmasını ve sosyal yaşamda serbest davranılmasını gündeme getirmişlerdir (85).

Tanzimat döneminin ünlü kadın şairi olan Nigar Hanım ise kadının eğitilerek görev başına getirilmesine savunmuştur (86). O, ilk terbiyenin anneden alındığını belirterek, kadının eğitiminin büyük önem taşıdığını belirtmiştir. Devlet adamlarının ilk görevinin de, kadına "millî talim ve terbiye"yi verecek ortama hazırlamak olduğun ilave etmiştir (87).

2. BASIN HAYATINDA KADIN

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir düşünce basınının ortaya çıkışı, Türklere Avrupa'da neler olup bittiğini günü gününe izleme ve Batının kimi kültürel ve toplumsal olayların yankılarını görebilme olanağını sağlamıştır (88).

84 Fatma Aliye, *Nisvan-ı İslâm*, İstanbul: 1309; Uğurcan, a.g.mk.; s.509.

85 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: 1978, s.367; İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Türkiye'de Aile'nin Değişimi Toplumbilimsel İncelemeler*, (Haz: Türkoz Erder), Ankara: 1984, s.85.

86 Mehmet Doğan, "Hanımlar Alemi" maddesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul: 1981, s.99.

87 Nigâr Bint-i Osman, *Hayatımın Hikayesi*, İstanbul: 1959, s.63-64; Kurnaz, a.g.e.; s.64.

88 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği (1831-1881)*, İstanbul: 1931.

Gazete ve dergiler her çeşit düşüncenin tartışıldığı birer arena olmuştur. Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda kadının yükselmesi düşüncesi, sessiz, ancak kararlı bir biçimde basında yer almaya başlamıştır. İlk zamanlarda çıkan gazeteler kadın konusunu dolaylı olarak ele almıştır. Yazarlar toplumda kadının arka plana itilmesini eleştirici yazılar yazarak, toplumu bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Bu yazarlar ilki sayılan Şinasi, Tercüman-ı Ahval'de, "Şair Evlenmesi" (89) adlı küçük piyesi ile evlilik içi ilişkileri ve kimi sorunlara parmak basmış ve bazı din adamlarını eleştirmiştir (90).

Namık Kemal Tasvir-i Efkâr Gazetesinde kadınların eğitimine ilişkin "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha" adlı makalesini yayınlamış ve kadının eğitimi üzerinde durmuştur (91). Tasvir-i Efkâr gibi Ali Suavi'nin 1866'da çıkardığı Muhbir ve Namık Kemal'in yönetiminde çıkan İbret gazetesi de liberal düşüncelerin savunuculuğunu yapmış, kadın ve aile ile ilgili yazılara sütunlarında yer vermiştir. Örneğin, Namık Kemal Osmanlı ailesinde kadının ezikliğine karşı çıkan "Aile" başlığı altındaki makalelerinden birisini İbret gazetesinde yayınlamıştır (92).

Bu makalesinde: "Ne zamana kadar erkekler karılarını dövecek, ne zamana kadar kadınlar kocalarını yaşmak, ferace eziyetleri ile sabaha kadar uykusuz bırakacak, ne zamana kadar babalar, oğlunun kendi gibi olmasını, veyahut mesela kendi mahalle imamı iken oğlu doktor olmak isterse, ayıbını kara toprak örtmesini dileycek? Ne zamana kadar anneler, kızlarını satılık bir mal gibi senelerce her gün esirci bakışlı görücünün ayıp arayan bakıylarına arzettikten sonra, hediyecek cariye gibi, bir kerecik rızasını sormaya tenezzül etmeksizin, kendi beğendiği bir adamın eline teslim edecek..." diyerek görücü usulle evliliğe, erkeklerin eşlerini

89 Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: 1956, s.176 v d.

90 Bkz.: Tercüman-ı Ahval, No: 5-12, 1276.

91 Bkz.: Tasvir-i Efkâr, No:457, 1283.

92 İbret, No:56, 1872; Ayrıca; Taşkıran, a.g.e.; s.34; Kurnaz, a.g.e.; s.59.

dövmelerine karşı çıkmıştır (93).

Bu gazetelerde ayrıca, Namık Kemal, Şinasi ve Ali Suavi gibi ilerici aydınlar, Kur'an'dan kadın hakları ile ilgili kısımları aktarıp, kadınların yararına yorumlar yapmışlardır (94).

Böylece kadınlarla ilgili fikirler gazete ve dergilerde giderek artmış, bu gelişmeler erkekler ve özellikle kadınlar tarafından konuyla ilgili gazete ve dergilerin çıkarılmasına yol açmıştır. Bu gazete ve dergiler arasında; Terakki, Muhadderat, Vakit, İnsaniyet, Hanımlar, Şükûfezâr, Mürüvvet, Parça Bohçası, Hanımlara Mahsus Gazete, Hanımlara Mahsus Mâlûmât, Ayine, Aile, Takvim-i Nisa bizzat kadınlar ile ilgili yayın yapmışlardır.

Kadın lehine yayın yapan bu gazete ve dergilerin içinde özellikle 1868'de çıkmaya başlayan Terakki Gazetesinin önemli bir yeri vardır (95). Gazetenin en önemli özelliği de kadın hakları ve seçimden söz eden ilk gazete olmasıdır (96). Aile ve kadınla ilgili konularda pek fazla ağız açtırmayan bir dönemde, bu gazetenin böyle fikirleri savunması gerçekten çok büyük önem taşımaktadır.

Gazetenin 80. sayısında "Bu terakki asrında, bütün ileri milletlerin erkeği kadını fen ve sanatların en yüksek derecelerine çıkmaktadırlar. Biz niçin Osmanlı kadınlarının içinde buldukları hal ve mevkiden bir ayak evvel ileri gitmelerine çalışmıyoruz? Frengistan'da kadınlar, seçim hakkından hissedar olmak ve devlet memuriyetlerinde kullanılmak davalarına kadar kalkıştılar. Bu cesaret kendilerine ancak okuyup yazmak sayesinde gelmiştir" (97) diyerek, Fransa'da kadınların seçme seçilme, devlet dairelerinde çalışabilme gibi haklar istediklerini, onların bu

93 İbret, No:56, 1872; Ayrıca; Taşkıran, a.g.e.; s.34; Kurnaz, a.g.e.; s.59.

94 Perihan Onay, *Türkiye'nin Kalkınmasında Kadının Rolü*, Ankara: 1968., s.72; İnan, a.g.e.; s.94.

95 Taşkıran, a.g.e.; s.30; Kur'an, a.g.mk.; s.31.

96 Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadın Hakları*, Ankara: 1982, s.85; Tekeli, a.g.e.; s.196-197.

97 *Terakki*, s.80, 1284.

cerasete ancak okuma yazma ile ulaştıkları belirtilmiştir.

Terakki, Avrupalı kadınların yararlandığı eğitimi, Türk kadını için de isterken (98), evlilikte bu aşağı durumu kınayan (99), köleliğini ayıplayan ve bu köleliğin, kadının toplumsal yaşama katılmasına getirdiği sınırlamaları vurgulayan (100) pek çok makale yayınlamıştır.

Ayrıca bu gazete kadın okurların mektuplarını da yayınlamıştır. Bir kadın okur mektubunda;

"Çok karılığın Şer'an caiz olduğuna diyecek yok. Ancak, sakın bir karı ile kanaat etmeyin diye emir var mıdır? İşte orasını sual ederiz" (101) diyerek, çok eşliliğin yasaklanmasını istemekte ve şeriatla erkeğin ciddi bir kadınla yetinmemesini emreden bir buyruk olup olmadığını sormaktadır.

Üç kadın okuyucu da mektuplarında, Vapurda kadınlara ayrılan yerlerin kötülüğünden şikayet ettikten sonra, kadınlar tarafından ödenen vapur ücretleri erkeklerinkinin aynı olduğuna göre, bu hor görülmenin sebebini sormuşlardır (102).

"Medeniyet Hakkında" başlıklı bir yazıda devrin yaşayış tarzı çok güzel yansıtılmış ve şöyle denilmiştir: "İstanbul'da bir erkek eşi ile bir gün Kağıthane gibi bir gezinti yerine gitmeyi murat etse, evvela eşi için 120 kuruşa bir araba tutmalı, bunun içine karısı, yardımcısı veya cariyesi biner. Bir de, kendisi için 30 kuruş verip, bir kayık kiralamalı. Sonra oraya varıldıkta, ayrı, ayrı oturmalı. Yemek yenecekse, ayrı ayrı yemeli. Bu suretle, gün olur ki insan eşi ile bir çift lakırdı etmeksizin akşamı bulur. Bu nasıl gezintidir? Buna eğlenmek, dinlenmek mi derler" (103).

98 Terakki, No:80, 1284.

99 Terakki, No:153, 1285.

100 Terakki, No:184, 1285.

101 Terakki, No:83, 1284.

102 Terakki, No: 104, 1284.

103 Terakki, No: 153, 1285.

Terakki, 1968'de "Muhadderat İçin Gazetedir" adlı haftalık kadın gazetesi ekini yayınlamıştır (104). Bu ekin sayfalarında; kadınlarca yazılan ve kız okulları açılmasını (105), belli bir cinsler eşitliğini (106), çok eşliliğe karşı çıkmamakla birlikte tek karılığın üstünlüğünü (107) savunan yazılar yer almıştır. Hatta batılı feminist hareketlerin düşünce ve eylemlerine ilişkin haberler de bu ek dergide verilmiştir (108). İngiliz kadınları örnek gösterilerek, Osmanlı kadınının da dikkatleri bu kadınlara ve hareketlere çekilmeye çalışılmıştır (109).

Terakki'den başka, 1895'te yazarlarının hemen hepsi kadın olan "Hanımlara Mahsus Gazete" bu devirde çıkan gazete ve dergilerin en uzun ömürlüsü olmuştur (110).

Gazetenin imtiyaz sahibi İbn'ül Hakkı Tahir Bey, İdare Müdürü ise Ahmet Reşit Bey'dir. İdarecilerinden birinin de Fatma Şadiye Hanım olduğu belirtilmektedir (111).

¹⁰⁴ Aynur İlyasoğlu-Deniz Insel, "Kadın Dergilerinin Evrimi", *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler*, İstanbul: 1984, s.164; Altındal, a.g.e.; s.126.

¹⁰⁵ *Terakki Muhadderat İçin Gazetedir*, No: 5, 1285.

¹⁰⁶ *Terakki Muhadderat İçin Gazetedir*, No: 10, 1285.

¹⁰⁷ *Terakki Muhadderat İçin Gazetedir*, No: 15, 1285.

¹⁰⁸ Coparol, a.g.e.; s.55-56; Taşkiran, a.g.e.; s.31-32.

¹⁰⁹ Altındal, a.g.e.; s.126.

¹¹⁰ Gazetenin yayım tarihinin, İstanbul Kütüphanelerinde mevcut sayılarına dayanılarak 311-1324 (1893-1907) yılları arasında çıktığını söyleyenler vardır. [Hasan Duman, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Kataloğu (1828-1928)*, İstanbul: 1986, s.445] Ancak, Osmanlı Devleti Salnamelerine göre 1325 (1907-1908) yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu yıldan sonra çıkıp çıkmadığı belli değildir. 3 cilt halinde 100 sayıya kadar gelmiştir. [Seval Arpınar, "İlk Kadın Dergisi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.III; Sayı:6, Ocak 1969, s.29; İnan, a.g.e.; s.91; Taşkiran, a.g.e.; s.33; Altındal, a.g.e.; s.127.

¹¹¹ Müjgan Cunbur, *Türk Kadın Yazarları Eserleri (1928-1955)* Ankara% 1955, s.11; "Hanımlara Mahsus Gazete", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul: 1981, s.99.

Hanımlara Mahsus Gazete'nin yayınlanması için ilk girişim Tarık Gazetesi baş yazarı Mehmet Tahir tarafından yapılmıştır. O, konu ile ilgili olarak Dahiliye Nezaretine verdiği 3 Mayıs 1310 tarihli dilekçede (112) yabancı ülkelerde kadınlar için gazeteler yayımlandığı halde, ülkede bunun büyük bir eksiklik olduğunu, kadınların ilerlemesine yardımcı bulunmak için gazete çıkarmak gereği anlatılmıştır.

Mehmet Tahir Efendi'nin bu dilekçesi üzerine güvenilir kimse olduğu soruşturma sonucunda İstanbul Polis Müdürlüğünden anlaşılmış ve Maliye taltalbaşısı Mehmet Sadık Efendi kendisine kefil olmuştur. Kefaletnamede kanuna uygun olarak, gazetede iffetli yazılar çıkacağına, para cezasının ödeneceğine, kendisini istendiği zaman hükümete teslim edeceğine dair güvence verilmiştir (113).

Gazete, 8 sayfa halinde, Pazartesi, Perşembe günleri olmak üzere haftada iki kez yayınlanmıştır (114).

Gazete incelediği zaman hanımların her çeşit ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde yayımlandığı görülmektedir. Örneğin; gazete, moda yazıları, dikiş, nakış, çeşitli ev eşyaları, çocuk bakımı dersleri, hanımların sosyal faaliyetleri, çeşitli cemiyet ve dünya haberlerini içine almaktadır (115). Gazete kadın hareketlerini de desteklemiştir. "Kanuni Esasi ve Nisvan" (116), "Ey Hürriyet" (117), "Yaşasın Hürriyet" (118), "Kadın" (119), "Terakkiyat-ı Nisvaniye" (120) gibi makalelerde kadınlar hakkında çeşitli bilgiler verilerek, batıdaki kadın hareketleri

112 3 Mayıs 1310 Tarihli dilekçe için bkz.; Arpınar, a.g.mk.; s.30.

113 Arpınar, a.g.mk.; s.30-33.

114 1907 yılına ait gazetenin çıkış takvimi için bkz.; **Kadınlara Mahsus Gazete**, No:9, 1325.

115 İnan, a.g.e.; s.91; Arpınar, a.g.mk.; s.29.

116 "Kanuni Esasi ve Nisvan", **Hanımlara Mahsus Gazete**, No: 41, 1324.

117 Fatma Meliha, "Ey Hürriyet", **Hanımlara Mahsus Gazete**, No:41, 1324.

118 "Yaşasın Hürriyet", **Hanımlara Mahsus Gazete**, No:41, 1324.

119 Mehmet Süleyman, "Kadın" **Hanımlara Mahsus Gazete**, No:103,105, 1314.

120 "Terakkiyat-ı Nisvaniye", **Hanımlara Mahsus Gazete**, No:127, 131, 1315.

örnek gösterilmiş, Türk kadınının da elinden gelen her şeyi yaparak kendi haklarını savunmasını, vatanını koruyup, geliştirmek için erkeklerle el ele çalışması gerektiği savunulmuştur. Ayrıca bu makedelerde kadınların okutulmasının gerektiği vurgulanmış, kadınların terbiyesi üzerinde durulmuş, sağlığa ait bilgiler verilmiş, meşhur islam ve Batı kadınlarının hayatları anlatılmış, çocuk terbiyesine ait yazılar çıkmıştır.

Resimli olan bu gazeteye çok ilgi gösterilmiştir. Bu ilgi, gazeteye gönderilen mektuplardan anlaşılmiştir (121). Ayrıca gazetede devrin en önde gelen hanım yazarlarının yazılar yazması bu ilgiyi daha da arttırmıştır. Fatma Aliye, Şair Nigar, Makbule Leman, Emine Semiye, Şair ve Bestekâr Leyla, Fahrünnisa, Hamiyet Zehra, Keçecizade İkbâl, Saide Hanım, Saliha Suat Hanım, Talat Hanım, Üsküdarlı Münire, Ayşe Rahime, Nevhibe bunların arasındadır (122). Erkek yazarların yazıları ise az sayıdadır. Bir de kız okulları öğrencileri de gazetede yazı alemine katılmışlar ve fikir ve düşüncelerini böylece savunabilmişlerdir.

Terakki ve Hanımlara Mahsus Gazete'den başka; Muhadderat, Vakit, İnsaniyet, Hanımlar, Şükûfezar, Mürüvvet, Parça Bohçası, Hanımlara Mahsus, Malûmat, Ayine, Aile, Takvim-i Nisa gibi dergiler ve gazeteler çıkmıştır (123). Bu dergilerden "Şükûfezar" Arife Hanım, "Parça Bohçası" da Semiha ve Rabia Kâmile adlı hanımlar tarafından çıkarılmıştır. Şükûfezar'ın ilk sayısında yer alan şu yazı oldukça dikkate değerdir: "Biz ki saçlı uzun aklı kısa diye erkeklerin alayına hedef olmuş bir taifeyiz, bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkeklığe tercih etmeyerek çalışma ve gayret yolunda olacağız" (124).

121 Arpınar, a.g.mk.; s.29; Kurnaz, a.g.e.; s.68.

122 Taşkiran, a.g.e.; s.33; "Hanımlara Mahsus Gazete" maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.IV, s.100; Şair ve Yazar Hanımlar Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Murat Uraz, **Kadın Muharrirlerimiz**, C.II, İstanbul, 1941.

123 Ayrıntılı bilgi için bkz.; Kurnaz, a.g.e.; s.66-69; Taşkiran, a.g.e.; s.32; Tekeli, a.g.e.; s.197; Altındal, a.g.e.; s.126.

124 Taşkiran, a.g.e.; s.33; Altındal, a.g.e.; s.126-127.

Bu gazete ve dergilerden 2'si Tanzimat devrinde, diğer 10 tanesi de II. Abdülhamid döneminde yayınlanmıştır. Bu yayınların temel amacı ise, Türk kadınına eğitmek, seviyesini yükseltmek, kadın haklarını savunmaktır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, kadın haklarının bugünkü anlamda savunulduğu söylenemez. Gerek dönemin idaresi, gerekse sosyal zemin böyle bir tartışma için henüz hazır değildir. Bu bakımdan yazılar, yönetime ters düşmeden, özellikle kadının eğitimini sağlamaya yönelmiştir. Genelde İstanbul'da yayın yapan bu gazete ve dergiler sınırlı bir aydın zümresine hitap etmiştir. Bununla birlikte, kadının basın hayatına yönelmesinin başlangıcı yönünden, kendi haklarını savunması ve daha sonraki dönemlerde bir takım faaliyetlere yönelmesi yönünden önemli bir adım oluşturmuştur.

Bu bölümü bir yabancının, Edmundo de Amicis'in, bir kitabından alınan ve Türk kadınına yarını müjdeleyen cümleleri ile kapamak yanlış olmayacaktır: "Yeni seher şimdiden haremin taraçalarında renkleniyor. Ümitli olunuz, sevgili hanımlar, selamlığın kapıları açılacaktır, kafesler inecektir, ferace çarşısının vitrinini süsleyen bir madde olacaktır. Harem ağası, çocukluk devrinin kara bir hatırası olarak kalacaktır ve sizler dünyaya yüzlerinizin zerafetini, ruhlarınızın hazinelerini serbestçe göstereceksiniz" (125). Bunun için daha çok erkendi. Biraz daha beklemek gerekiyordu.

¹²⁵ Taşkiran, a.g.e.; s.37. [Edmundo de Amicis, *Constantinople*, 1886, s.235-236].

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TÜRK KADINI (1908-1918)

Osmanlı İmparatorluğunda 1878'de başlayan İstibdat dönemi 23 Temmuz 1908'e kadar sürmüştür. Bu yönetimin çizdiği sınırlar içinde kadın ve erkek aydınlar çalışmalarına devam etmişler, ancak II. Meşrutiyet'e gelinceye kadar önemli bir gelişme kaydedememişlerdir.

Kadın sorunu ile ilgili tartışmaların rahatça yapılması ancak II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde gerçekleşmiştir. Çünkü bu dönemde yeni bir siyasi hayat başlamış ve yeni rejimin getirdiği özgürlük bu ortamı sağlamıştır.

Sosyal hayata katılma, çalışma hayatına girme ve yüksek öğrenim görmek gibi yeni isteklerle ortaya çıkan, büyük şehirlerde yaşayan ve yukarı sınıfa bağlı olan kadınlar arasında, Meşrutiyetin ilanı büyük heyecan yaratmıştır. Kadınlar bu hareketi çok olumlu karşılayarak bir çok konuda girişimlerini hızlandırmışlardır (1).

¹ Selanik'de yayınlanan "Mefharet" adlı kadın dergisi, 1908 devrimini alkışlamak için kapağına "Yaşasın Millet Meclisi" sözlerini koymuştur. Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu içinde ilk kez, Meclis-i Mebusan adı değil, Millet Meclisi adı kullanılmıştır. "Yaşasın Millet Meclisi", *Nüsha-ı Mefharet*, N:18, Selanik, 1908; Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara: 1973, s.37; A.Afet İnan, *Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması*, İstanbul: 1968, s.93; İnan, *Herkesin Bir Dünyası Var*, Ankara: 1958, s.48; Şirin Tekeli, *Toplumsal Hayat*, İstanbul: 1981, s.193.

Savaşla geçen gerilimli dönemde fikir hayatında ve sosyal onularda gelişmeler olurken, siyasi kargaşa içinde olan hükümet de kendi düşüncesi doğrultusunda kadın faaliyetlerini desteklemeye çalışmıştır. Bu dönemde kadınlara ilgili tartışmalar hızlanmış, Türk Kadınının sosyal hayatındaki yeri de büyümeye başlamıştır. Hatta siyasi hayatta da bazı girişimler olmuştur (2). Örneğin; bir grup kadın 1908 parlamentosuna dinleyici olarak katılmak için harekete geçmiştir (3). Bu hareket bize, geçmişteki faaliyetlerin doğurduğu bir oluşum sonucu, Türk kadınının siyasi hayatta rol alma isteğinde bulunduğunu göstermektedir.

II. Meşrutiyet döneminin Tanzimat döneminden en farklı yanı da budur. Yani doğrudan kadınların hak mücadelesinde girişimci olmaları ve ön planda rol almalarıdır. Bu dönemde hem kadın, hem erkek yazarlar, kadın konusunu işleyerek, kadının ailedeki yerinden, toplum içindeki yerine kadar her konuda büyük dilekleri ileri sürmüşlerdir (4).

Kadınların çıkardığı dergiler çoğalmış, kadınlar çok sayıda dernekte etkinlik göstermiş, eğitim olanaklarından daha fazla yararlanmaya başlamış, hatta siyasi partilerde bile etkin duruma gelmişlerdir (5).

---

2 Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul: 1992, s.74.

3 İstanbul'da başlayan bu olay diğer şehirlere de geçmiştir. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tanzimatta İktimai Hayat", *Tanzimat I*, İstanbul: 1940, s.654; Kurnaz, a.g.e., s.74.

4 Büyük dileklerin istenmesinden dolayı Tezer taşkıran bu döneme "Büyük Dilekler Devri" demektedir. Taşkiran; a.g.e., s.37.

5 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: 1978, s.390-392; Muhaddere Taşçıoğlu, *Türk-Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kiyafetleri*, Ankara: 1958, s.43-46; Tekeli, a.g.e., s.198.

I. KADINLARLA İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER

1. AİLE HUKUK-U KARARNAMESİ

Tanzimat ile başlayan Batılılaşma çabaları Osmanlı hukuku üzerinde etkisini göstermekte geçikmemiştir. Özellikle çok eşlilik, kapitalist toplumların ulaştığı tek eşlilik karşısında kadını aşağılatıcı bir olgu olarak görülmüş ve bu konu üzerinde yoğun tartışmalara girilmiştir. Kadının boşanma hakkının olmaması, erkeğin ise üç kez "boş ol" demesiyle eşini boşaması gibi konular bu dönemde ele alınarak işlenmiştir (6).

Kadın sorununa ilişkin tartışmaların bir sonucu olarak I. Dünya Savaşı'ndan itibaren kadının sosyal hayattaki yerinin artması, aile hukukunda bir takım yeni düzenlemelerin yapılmasına zemin hazırlamıştır (7).

Devlet yönetiminde bulunan Jöntürkler de kadınlara birçok haklar tanıyan reformlar düzenlemişlerdir. Bu reformlardan ilki, 1911 yılında yapılan ve o zamana kadar daima erkeğin lehine olan zina suçuna uygulanan cezalara ilişkindir. Mecliste tartışılan bu yasa ne var ki kadının lehine bir uygulama getirmiştir. Meclis, yasanın 188. maddesiyle zina halinde suçüstü yakaladığı kocasını öldüren kadına ceza görmeme hakkını tanımamış, ancak aynı durumda yakaladığı karısını suç ortağı ile birlikte öldüren erkeği bağışlanabilir saymıştır (8).

6 Füsün-Tunç Tayanç, **Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın**, Ankara: 1981, s.150.

7 Berkes, a.g.e., s.453; Mehmet Ünal, "1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi-2", **Türk Yurdu**, C.VIII, Sayı 4, Mayıs 1987, s.28-29.

8 1911 de yapılan ceza yasasınının 188. ve 201. maddeleri görüşülürken, bazı mebuslar kadınla erkeğin yasalar önünde eşit olmasını sacunmuşlar, ancak bu konu üzerinde meclisde hareketli tartışmalar çıkmıştır. Bernard Caporal, **Kemalizmde ve Kemalizm sSnrasında Türk Kadını (1919-1970)**, Ankara; 1982, s.119.

1915 yılına gelindiğinde kadın lehine bir gelişme görülmüştür. Şeyhülislamdan fetva alan padişah, iki ferman ile kadına, kocasının evi terketmesi, evine bakmaması ve deilik, cüzzam gibi ağır hastalık halinde, boşanma isteğinde bulunma hakkını vermiştir (9). Böylece sınırı da olsa kadın boşanma hakkına sahip olmuştur.

Hukukun kadının yararına gelişmesinin üçüncü göstergesi de 8 Ekim 1917'de Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin çıkarılması olmuştur (10). Bu kararnamenin çıkarılmasında başta Ziya Gökalp olmak üzere (11) Ahmet Şuayb, İbrahim hakkı, Mansuri-Zâde Saib gibi üniversite hocaları ve Ahmet cevapt gibi kişilerin rolü etkendir (12).

Ayrıca, kanun bütün Osmanlı teb'asını ilgilendirdiğinden, hıristiyan ve musevi din adamları da hazırlık dönemine katılmışlardır. Böylece, üç dini inanç bir kanunda birleştirilmeye çalışılmıştır (13).

Hazırlanan Hukuk-ı Aile Kararnamesi, Sadrazamın ve meclisin onayına sunulmadan, Şeyhülislam tarafından doğrudan padişaha sunularak, 8 Ekim 1917 yılında yürürlüğe girmiştir (14).

9 Caporal, a.g.e., s.120; ayrıca bkz.; ayrıntılı bilgi için; Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, **Aile Hukukumuzun Tedvini, Meselesi**, İstanbul; 1944.

10 "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", Takvim-i Vekayi, No:3046; Ünal, a.g.mk., s.28-29; Caporal, a.g.e., s.120.

11 Halide Edip, "Ziya Gökalp", Vakit, 24 ekim 1924'den naklen Caporal, a.g.e., s.121; Ünal, a.g.mk., s.28.

12 Caporal, a.g.e., s.121.

13 Kararnamenin 112 maddesi müslümanları, 27. maddesi hıristiyanları, 13. maddesi musevileri, 5. maddesi de hem hıristiyanları, hem de musevileri ilgilendirmektedir. Berkes, a.g.e.; s.453; Ünal, a.g.mk., s.25; Kurnaz, a.g.e.; s.90.

14 Ünal, a.g.mk., s.31.

İslam hukukuna bağlı kalmaktan tamamen kurtulamayan bu kararnameye göre; evlenme ve boşanma işlerine devletin karışması sağlanmıştır. Örneğin; nişanlılığın hukuki bakımdan bir evlenme başlangıcı olabileceği, devletin izni ile yapılmayan evlenmeleri kanunca kabul edilmeyeceği gibi maddelerle, aile hayatının düzeni düşünülmüştür (15).

Kız çocuklarının çok küçük yaşta evlendirilmelerine de bir son vermek isteyen bu yasa; erkeklerin 18, kızların da 17 yaşını bitirmeden evlenmelerini yasaklamış, bu yasalar altında gerçekleşecek evlilikleri de yasak saymıştır (Madde 4). Bu yaşlar altında evlenmeler için ancak yargıcın izninin gerektiği belirtilmiştir. Zorla evlenmelere son vermek için de, onayı zor altında alınmış evliliklerin geçersiz sayılacağı belirtilmiştir (Madde 35) (16).

Kanunun en önemli maddeleri de çok eşlilik ve boşanma konuları ile ilgili olanlarıdır. Bu maddelerde; erkeğin ikinci bir eş almasının, ilk eşinin onayına bırakıldığı, boşanmayı gerektiren sorunları düzenlemek için de Aile meclisi'nin oluşturulduğu yer almaktadır (17). Ancak yasa, çok eşliliğe karşı içtenlikle bir tepki göstermemiştir. Hatta tersine onu bir anlamda yasallaştırmıştır. Yine de kadın, evlenme sözleşmesi sırasında kocasının ikinci bir kadın alınmasına engel olabilme hakkını kazanmıştır. Böylece de çok eşliliğe yalnızca bir sınırlama getirilebilmiştir (18).

---

15 Taşkiran, a.g.e., s.48; Cengiz Orhonlu, "Türkiye'de Kadın Haklarının Kazanılması Meselesi", *Türk Kültürü*, Sayı 72, ekim 1968, s.939-940; Burhan Göksel, "Atatürk ve Kadın Hakları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, Kasım 1984, Sayı: 1, s.220.

16 Caporal, a.g.e., s.122.

17 Günseli Özkaya, *Tarih İçinde Kadın Hakları*, Ankara: 1985, s.23-24; Tayanç, a.g.e., s.151.

18 Özkaya, a.g.e., s.356.

Buna karşılık Aile Kararnamesinde, kadının boşanma hakkının kabul edilmesi ileri bir adımdır (19). Bu kararname ile; erkekteki bazı fizyolojik bozukluklar, akıl hastalığı, evin geçimini sağlayamaması, geçimsizlik gibi durumlarda kadına boşanma hakkı verilmiştir (20). Böylece eşini tek yanlı olarak boşama hakkını tek başına erkeğe veren İslam hukukunu, Aile Hukuku Kararnamesi ile karşılaştıracak olursak; bunun kadının yararına gerçek bir hukuksal kazanım olduğunu söyleyebiliriz (21).

Kararnamede sadece evlilik ve boşanma konularına yer verildiğinden nafaka, çocuk büyütme gibi konular yer almamıştır (22).

Yasanın en ilginç maddelerinden birisi de Aile Meclisine ilişkin olanıdır. "Eşler arasında uyuşmazlık ve anlaşmazlık çıkarsa, taraflardan birisinin başvurusu üzerine yargıç, her aileye bir hakem tayin edecektir. Böylece oluşan Aile Meclisi, savunma araçlarını gözden geçirip, tarafları barıştırmayı deneyecek, başarı sağlayamaz ise boşanma kararı verecektir." (Madde 130). "Bu Aile Meclisleri eşlerinin sahip olduğu evliliğe son verme yetkisine sahip olamamanın büyük sıkıntısını çeken Türk kadınına yardım edecektir" (23).

1917'de kabul edilen kararname, İslam evreninin ilk yazılı Aile Hukuku olarak kabul edilmesine rağmen (24) bazı kesimler, özellikle de İslamcılar

19 Mehmet Ünal, "Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi", **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.XXXIV, Sayı:1-4, 1977; s.208-231.

20 Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara: 1976, s.128-131; Kurnaz, a.g.e., s.90.

21 Caporal, a.g.e., s.122; Tekeli, a.g.e., s.202; Tayanç, a.g.e., s.151; Oya Çiftçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*, Ankara: 1982, s.89.

22 Ünal, 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi-2", s.25.

23 Caporal, a.g.e., s.122-123.

24 Berkes, a.g.e., s.452; Tekeli, a.g.e., s.202.

tarafından tepki ile karşılanmıştır. Örneğin; Sadrettin Efendi, Sebil-ür Reşat'taki bir yazısında; "Kur'an'a ve geleneğe göre açıktır ki, birinci eşin rızası, ikinci evlilik için gözönüne alınamaz. Buna karşın bunu bir ön koşul sayıp, bu muvafakati istemek, hiç bir noktada uygun olmayan bir tutumdur; hiçbir biçimde islam hukuku ile bağdaşamaz ve ancak keşfi ve geniş bir yorumdur" (25) diyerek, Kur'an'ın izin verdiği çok eşliliği, ilk eşin onayına bırakmanın şeriata aykırı olduğunu belirtmiştir (26).

Buna karşılık yasa, Batıcıları ve Türkçüleri de tatmin etmemiştir. İkdam gazetesinde yayınlanan bir mükalede şöyle denilmektedir; "Hakikaten kötü bir aile ve kadın buhranı geçiriyoruz. Seciye-i millet, an'aneyi mazi, uzun bir tarih bizde bu buhranı doğurdu. Lâkin buna çaresiz olacak bir takım tedabir vardır ki bunların mahiyeti kanunidir... Hukuku aileye müteallik olup geçenlerde intişar eden muvakkat kararname hem nakafidir hem de zannederiz ki lâykiyle tatbik olunamadı. 20'nci asırda kurunu mutavassıta usulleriyle aile teşkil edip münasebatı içtimaiyenin şu mahiyeti muvakkatasına cevap verecek olursak milletimiz rasın esasato istinat etmiş olmaz" (27). Böylece bu makalede; ve kadın konusunda gerçekten çok ciddi bir bunalım geçiriyoruz... Eğer biz, XX.yüzyılda bu bunalımı, aileyi böylesine kötü ve yetersiz usuller üzerin kurarak çözebileceğimizi iddia ediyorsak ulusumuz sağlam temeller üzerinde yükselemeyecektir, denilmektedir (28).

Bu kararname aynı zamanda azınlıkları da memnun etmemiştir. Onlara göre, kararname hükümleri kilise ve havra hukukuna gölge düşürmüştür. Hiç kimseyi memnun edemeyen kanun, 19 Haziran 1919'da azınlıkların etkisi ve işgal kuvvetlerinin müdahalesiyle kaldırılmıştır (29).

25 Sebil-ür Reşat, No:330, 1333.

26 Caporal, a.g.e., s.123-124; Kurnaz, a.g.e., s.90-91.

27 "Aile Mesaili", İkdam, 1918.

28 Fındıkoğlu, a.g.e., s.72; Caporal, a.g.e., s.124; Kurnaz, a.g.e., s.91; Taşçıoğlu, a.g.e., s.51.

29 Ünal, "1917 Tarihî Hukuk-ı Aile Kararnamesi-2", s.25-26; Berkes, a.g.e., s.453-454; Tekeli, a.g.e., s.202; Taşçıoğlu, a.g.e., s.52.

Böylece hukuksal alanda kadının yararına küçücük bir girişim bile başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yine de kararname kadın haklarıyla ilgili mücadelenin hukuki ifadesi olmuştur (30). Hatta Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan 1923 ve 1924 aile hukuku taslaklarına örnek olmuş, İsviçre Medeni Kanununun kabulünde de rol oynamıştır. Ayrıca kararname dini esaslara dayansa da, aile hukukunda kısmen devletleştirme ve laikleştirmeye ilgili hükümler de içermiştir (31).

II- EĞİTİM

Meşrutiyet döneminde kızlar için eğitim konusu en çok tartışılan konulardan birisidir. Dönemin başında büyük hayallerle işe başlanılmış, kız okullarının Avrupa standartlarına yükseltilmesi istenilmiş, ancak fazla başarılı olanamamıştır. Eğitimdeki en önemli olay, kızlara yüksek öğretim olanağının sağlanması olmuştur. Bu yıllarda Batı'daki bir çok ülkede kızlara bu olanağın henüz sağlanamamış olması, bunun önemini daha da arttırmıştır (32).

Yüksek öğretim, zamanla sosyal ve kültürel hayattaki çalışmalarını hızlandırmada, kadınlara yardımcı olacaktır. Özellikle de kız okullarının birbirleri ile ilişki içinde olması çalışmaları daha da çabuklaştıracaktır. Örneğin;

30 Fındıkoğlu, a.g.mk., s.655.

31 Kurnaz, a.g.e., s.91; Ünal, "1917 Tarihli...3, s.31; Tayanç, a.g.e., s.151; 1926'ya kadar Türkiye'deki yürürlükte kalan bu yasa, diğer islam ülkelerinde çok yakın bir zamana kadar yürürlükte kalmıştır. Hatta Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Irak gibi ülkelerde yakın zamanlara kadar uygulanmıştır. Tekeli, a.g.e., s.202; Berkes, a.g.e., s.454.

32 Kurnaz, a.g.e.; s.88; Enise Arat, Firdevs Menteşe, Nüzhet Mengü, "Türk kadınının Hukuki Durumu", Atatürk ve Kadın Hakları: Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar, Ankara: 1983, s.59; Gülgün Bolat, "Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri", Atatürk ve Kadın Hakları, Ankara: 1983, s.179.

Darümuallimat'ın son sınıf öğrencileri ile İnas Sultanisi öğrencilerinin haftada bir gün ilmi, sosyal ve eğitimle ilgili düzenledikleri sohbetler, onların fikri ve ilmi bakımdan yükselmelerine yardımcı olmuştur (33).

Bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi de ilk kez Avrupa'ya kız öğrencinin gönderilmesi olayıdır. Böylece dış ülkelere öğrenim için gönderilen öğrenciler arasın da kızlarda yer almaya başlamıştır (34).

Diğer yandan her konuda devam eden tartışmalar, kızların eğitimi konusunda da kendisini göstermiştir. Türk aydınlarının bu tartışmalarda ileri sürdükleri fikirlerin hepsi kızların eğitim görmeleri yönünde olmuştur. Ancak eğitimin sınırının belirlenmesi konusunda fikir ayrılıkları kendisini göstermiştir. Bazı aydınlar bu konuda fikirlerini açık olarak belirtmeseler de, çoğu aydın fikirlerini açıkça ileri sürerek, gazete ve dergilerde bu fikirlerini dile getirmişlerdir.

Örneğin Feridun Vecdi; kızların kız sultanilerine kadar gitmelerini istemiş, daha ileri düzeyde okulları okumalarının gerekli olmadığını ileri sürmüştür. Vecdi ayrıca okullarda verilen derslerin sabah teorik olarak, öğleden sonra ise uygulamalı olarak öğretilmesini, bunun daha yararlı olacağını savunmuştur (35).

Bir kadın yazarımız Müfide Ferit ise, Türk kadını dergisinde yazdığı "Feminizm-I" adlı makalesinde, kadınlara erkeklerle eşit eğitim imkanlarının verilmesini istemiştir. Bu makalede "kızlarımızı öyle bir suretle hazırlamalı ki aile içinde kalırsa temiz, medeni ve ahlaki bir aile ocağı vücade getirsinler. Hayata atılacaklarsa, müsaid ve müsavi şerait dairesinde, daha kuvvetli arkadaşları olan erkekler ile birlikte yürüyebilsinler!" diyerek, eşit eğitimi savunmuştur (36).

33 Türk Kadını, C.I, Sayı:20, 16 Nisan 1335, s.320.

34 Orhonlu, a.g.mk., s.940.

35 Feridun Vecdi, "Tedrisat Meselesi-I", Hak Gazetesi, 13 Haziran 1912.

36 Müfide Ferit (Tek), "Feminizm-I" Türk Kadını, C.I, Sayı:20, 16 Nisan 1335, s.305.

İslamcılar arasında yer alan Musa Kazım Efendi de eğitim alanında daha liberal düşüncelerle, çocuklarını daha iyi yetiştirmelerine yardımcı olacağı düşüncesiyle kızların okula gitmesine karşı çıkmamıştır. Hatta yüksek eğitimi kızlar için daha yararlı olabileceğini düşünerek bunu savunmuştur (37).

Bazı yazarlar ise kadınla erkeğe eşit eğitim olanağının verilmesini doğru bulmamışlar ve bu konuda yazılar yayınlamışlardır. Bunlardan birisi olan Edhem Nejat kız ve erkeklere aynı derslerin verilmesini istememiştir. Türk kadını dergisinde yazdığı "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi" adlı makalesinde erkeklerin daha iyi bir eğitim, kızların ise pratik hayatta, ev işlerinde yararlı olmalarını sağlayacak dersler almalarını savunmuştur (38).

Diğer yandan Halide Edip; kızların yabancı okullara gitmelerinin bile doğru olacağını ileri sürmüştür. Edip, ilköğretimin çocuğun bulunduğu ülkede yapılmasını, idadi ve sonraki eğitimin yabancı okullarda bile yapılabileceğinin gerekliliğini savunmuştur. Yusuf Akçora, Halide Edip'in bu düşüncesine karşı çıkararak, yabancı okulların sakıncalı olduğunu belirtmiştir. Aralarında geçen tartışmalara Halide Edip şu fikirlerle açıklama getirmiştir (39). Edip, kendisinin Amerikan kollejinden mezun olduğunu, dini ve milli hislerine bunun bir zararı olmadığını söyleyerek eğitimin dini ve dünya anlayışından, vatan ve millet esaslarına dayalı bir dünya görüşüne getirilmesini istediğini açıklamıştır (40).

Böylece 1908 devriminden sonra eğitim sorunu, özellikle de kızların eğitilmesi sorunu, birçok zihinleri yormuştur. İkdam Gazetesinde yazıldığı gibi

37 Caporal, a.g.e.; s.82.

38 Edhem Nejat, "Türkiye'de Kız mektepleri ve Terbiyesi", *Türk kadını*, C.I, Sayı:11, 17 Teşrinievvel 1334, s.63-165.

39 Halide Edip, "Yusuf Akçora Beyefendiye", *Tanın*, 6 Temmuz 1912; Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1918)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: 1978, s.242.

40 Halide Edip, a.g.mk.; *Tanın*, 1912; Kurnaz, a.g.e.; s.75.

(41). Osmanlı basınında eğitime ilişkin yazıların sıklığı, kamuoyunun bir bölümünün bu alana gösterdiği ilginin bir kanıtı olmuştur. Dergiler ve büyük gazeteler eğitimin gerekliliğini ve modernleştirilmesini ileri sürmüşlerdir. Bu konuda batılılaşmacılar bağnaz ulemaya sert bir biçimde saldırmışlardır. Bunlardan 1908'de Galatasaray Lisesi Müdürü olan Tefik Fikret, ancak Batı'da yürürlükte bulunan eğitim sisteminin benimsenmesiyle okulların kökten modernleşmesinin gerçekleşeceğini savunmuştur (42).

Baticıların tersine islamcılardan bazıları da ilkokullarda yalnızca Kur'an öğretilmesini istemişlerdir (43). Bu düşüncede olan bir mebus da parlamentoda şunları söylemiştir: "Ahlaki okullarda sağlam temeller üzerinde yükselmek için ona herşeyden önce bir dinsel temel kazandırmak gereklidir. Manevi anlamı ve ortak bilinci geliştirmek için okul programlarında dinsel eğitime mümkün olan en geniş yeri vermek kaçınılmazdır" demektedir (44).

Ziya Gökalp başta olmak üzere Türkçülerde öğretim birliğinin sağlanmasını isteyerek, birisi modern düşüncelere açık, diğeri geçmişe bağlı iki farklı insan tipi yetiştiren, iki ayrı tip okulun bir arada bulunmasını istememişlerdir (45).

Böylece kızların eğitim görmeleri konusunda, her değişikliğe karşı çıkan birkaç islamcı dışında, tüm aydın çevreler, modern eğitimi ve kızların eğitimini gerekli görmektedirler. Hanımlar da verilen eğitimin modernleşerek, daha iyi ve eşitlikçi bir eğitim olmasını istemişlerdir (46).

Şimdi de eğitimdeki gelişmelere bakacak olursak;

---

41 İkdâm, 4 Nisan 1913.

42 Caporal, a.g.e.; s.108.

43 Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C.IV, İstanbul: 1977, s.1142.

44 Caporal, a.g.e.; s.109.

45 E. Erişirgil, **Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp**, İstanbul: 1951, s.208.

46 İkdâm, 19 Haziran 1913; İkdâm, 29 Haziran 1913.

1. İLK VE ORTA DERECELİ OKULLAR

a) İbtidailer

1908-1909 yıllarında Maarif Nezareti, belirgin bir programdan esinlenmemekle beraber, belli bir etkinlik ortaya koymuştur. 1913'te çıkarılan Tedrisat-ı İptidai Kanunu ilköğretimi yeniden düzenlemiştir. Bu kanuna göre dinsel açıdan, karma ve 6 yıllık bir süre için ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. Kur'an öğretiminin yanında Türkçe, Coğrafya, Osmanlı Tarihi, Matematik, Fen Bilgileri, Yurttaşlık Bilgisi gibi derslere geniş yer ayrılmıştır (47). Dinsel eğitimi ilgilendirenler dışında bu programlar, batılı laik okulların programlarından geniş biçimde esinlenmiştir.

Ayrıca bu yasa okul çağındaki çocuklarını okula göndermeyen velilere karşı ceza yaptırımları da öngörmektedir. Ancak sürekli savaşların bulunduğu bu dönemde kimi muhalefetin baskısı, bu reformların başarıya ulaşmasını önlemiştir.

II. Meşrutiyet döneminde, imparatorluk içinde ilkokulların sayısı çoğalmışsa da, ilköğretime, eğitime ve öğretmenlere verilen önem yetersiz kalmıştır. Tanin gazetesinde yayınlanan "Kız Mektepleri Hususunda Bir Mütâlaa-i Mühimme" adlı makalede, bu yetersizlikler önemle vurgulanarak, okulların durumunun kötü olduğu, bina, araç ve gereçlerinin yetersiz olduğu, öğrencilerin çoğunda ders kitabı bile olmadığı, hatta öğretmenlerin kalacakları yerlerin bile olmadığı belirtilmiştir (48).

47 Düstur, C.V, s.804; Cahide Özdemir, Mukaddes Or, "Mesleklerde ve Parlamentoda Öncü Kadınlarımız", **Atatürk ve Kadın Hakları**, Ankara: 1983, s.164; Çiftçi, a.g.e.; s.88; Tekeli, a.g.e.; s.200; Perihan Onay, **Türkiye'nin Kalkınmasında Kadının Rolü**, Ankara: 1968, s.120.

48 "Kız Mektepleri Hususunda Bir Mütâlaa-i Mühimme", **Tanin**, 18 Kanunisanı 1909; Ahmet Şerif, **Anadolu'da Tanin**, Haz. Çetin Börekçi, İstanbul: 1977, s.66; Kurnaz, a.g.e.; s.76.

b) Rüşdiyeler

Meşrutiyet döneminde, rüşdiyeler konusunda eskiye göre fazla bir değişiklik görülmemiştir. Yalnızca biraz sayı bakımından artış olmuş, ilçe merkezlerinde de ilkokul üstü öğretim kurumları olarak rüşdiyeler görülmeye başlanmıştır (49). Hatta bunlardan bazılarında kız öğretmen okulları için hazırlık sınıfları bile eklenmiştir (50).

Ayrıca rüşdiyedeki ders programlarına evişleri dersleri konmuş, yalnızca başkentteki rüşdiyelerde değil, Anadoludakilerde de beden eğitimi dersleri verilmeye başlanmıştır (51).

İstanbul'da Rüşdiye düzeyinde bazı örnek okullar da açılmıştır. Bunlardan Bakırköy'deki okula her ulustan her dinden kız öğrenciler kaydedilmiş, Pişano, Beden Eğitimi, Evişleri ve Dikişin programda yer aldığı batı tipi bir eğitim verilmiştir (52).

c) İdadiler

II. Meşrutiyet döneminde ilk kez resmi olarak kız idadisi 1911'de İstanbul'da açılmıştır. Bu konuda ilk öneriyi Ahmet Rıza Efendi yapmış, padişah II. Abdülhamid de bu öneriyi desteklemek için Kandilli'deki Adile Sultan Sarayını bu okula bağışlamıştır. Okulda İngiliz eğitiminin uygulanmasına, yatılı ve gündüzlü olmak üzere iki bölüm oluşturulmasına, öğretmen ve bakıcı kadrosunun da Avrupa'dan getirilmesine karar verilmiştir (53).

49 Ergin, a.g.e.; C.IV, s.1192.

50 Ergin, a.g.e.; C.IV, s.1109.

51 Caporal, a.g.e.; s.111.

52 Caporal, a.g.e.; s.111.

53 Kurnaz, a.g.e.; s.78-79; Özdemir-Or, a.g.mk., s.165; Tekeli, a.g.e.; s.200; Ergün, a.g.e.; s.381; Ancak Ergin ilk kız idadisinin İstanbul'da 1913 yılında açıldığını yazmaktadır. (Ergin, a.g.e., C.IV, s.1192).

Bu lise, beş yılı ilk, beş yılı da orta olmak üzere 10 yıllık bir öğretime dayanmaktadır. Ders süresi ibtidai bölümünde 40, diğer sınıflarda 60 dakika olarak belirlenmiştir.

İdadilerin ders programları da şöyledir (54):

İbtidai Sınıfları: Kur'an-ı Kerim ve Mâlumât-ı Diniye, Lisân-ı Osmani, Hatt, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih, Dürûs-ı Eşyâ ve Mâlumât-ı Tabîye, Mâlumât-ı Ahlâkiye ve Medeniye, El İşleri ve Resim, Gınâ, Terbiye-i Bedeniye.

Tâli Sınıflar: Ulûm-ı Diniye, Lisân-ı Osmanî, Tarih, Coğrafya, Mâlumât-ı Tabîye ve Sihhiye, Mâlumât-ı Hekemiye ve Kimyeviye, mâlumât-ı Ahlâkiye ve Medeniye, Hesap, Cabir, Hendese, Kozmagrafya, İktisad-ı Beytiye, Terbiye-i Etfâl, Ecnebî, Gınâ ve Müzik, Resim, Terbiye-i Bedeniye, Beyaz İşleri, İpek İşleri, Dikiş Biçki, Tabahat (yemek pişirme).

1913'de İstanbul İnas sultanisi adı ile açılan bu okul, 1915'de "Bezm-i âlem Sultanisi" adını almıştır. O yıllarda kızlar için yüksek öğretim olmadığından, bu program yeterli sayılmıştır (55).

1914 yılında Büyükdada yeni bir İnas Sultanisi açılmak istenmişse de sonuç alınamamıştır (56). Yeni kız idadîlerinin açılması için dört girişim daha olmuş, bunlardan ancak iki tanesi açılmıştır. Daha sonra Erenköy, Çamlıca ve Kandilli

54 **Maarif-i Umumiye Nezareti İnas Sultanisi Sınıf-ı İbtidâiye ve Tâliyenin Ders Programı**, İstanbul: 1330; Ergün, a.g.e.; s.381; Ergin, a.g.e.; C.IV, s.1192-1193; Kurnaz, a.g.e.; s.79-80.

55 1916'da Darülfünün açılınca bu programın yetersizliği hissedilecektir. H.Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul: 1974, s.197.

56 "İnas Sultanisi", **Sabah**, 20 Haziran, 1914.

İdadileri açılınca idadi sayısı beşe ulaşmıştır (57). Ancak bu idadilerin hepsi İstanbul'da sınırlı kalmış, diğer illere yayılamamıştır.

2. YÜKSEKÖĞRETİM

Türk kadını Meşrutiyetle ilk kez yükseköğrenim imkanı bulmuştur. Bunda Tanzimat devrinde açılan okulların payı büyüktür. Çünkü, kadını yükseköğrenimin eşiğine hazırlayan Tanzimat döneminde açılan okullar olmuştur. Bu okullar sayesinde kültür seviyesi yükselen kadın, bizzat kendi haklarını savunacak duruma gelmiş, bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak cemiyetler kurup, basın hayatına atılarak faaliyet göstermeye başlamıştır.

1914 yılının ilk aylarında bu yolda Darülfünun'da hanımlar için haftada 4 gün olmak üzere konferanslar verilmeye başlanmıştır (58). Bu dersler, kadınların haklarının öğretilmesi, evrimbilim, bilimsel kavramlar, genel sağlık ve özel olarak kadın sağlığı, tarih, ev bilgileri ve pedagoji gibi konuları ele almıştır (59).

Kadınlarımızın yükseköğretime ilk adımı olan bu derslerin basındaki yankıları çok olumlu olmuştur. Ancak ilkokul öğretmeni gereksiniminin giderek büyümesi karşısında bu dersler konulmasından kısa bir süre sonra kaldırılmıştır.

Derslerin kaldırılması kız, öğrenciler arasında tepki ile karşılanmış, Maarif Nezareti de aynı dersleri bu kez değişik bir biçimde yeniden koymuştur. Böylece vekalet, üniversite bünyesi içinde "İnas Darülfünunu" adıyla 1915 yılında özel bir kız bölümü açmıştır (60).

57 Faik Reşit Unat, *Türkiye'de Eğitim Sistemi Gelişimi Tarihiine Bir Bakış*, Ankara:1964, s.48; Koçer, a.g.e.; s.197.

58 Caporal, a.g.e.; s.113; İnan, a.g.e.; s.95; Özdemir-Or, A.g.mk.; s.165; Çiftçi, a.g.e.; s.88; Tekeli, a.g.e.; s.200.

59 Kurnaz, a.g.e.; s.80.

60 Berkes, a.g.e.; s.390-392; Caporal, a.g.e.; s.113; Taşçıoğlu, a.g.e.; s.43-46; Şirin Tekeli, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul: 1982, s.378.

Başlangıçta 3 yıl olan ve Darülmualimat ile idadi mezunlarını alan bu okul, 3 bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler Edebiyat, Riyaziyat (Matematik) ve Tabiiyat (Doğa Bilimleri)'dir. İlk yıl Edebiyat Bölümüne 12, Riyaziyat Bölümüne 4 ve Tabiiyat Bölümüne 9 kız öğrencinin kaydı yapılmıştır (61).

Okul ilk mezunlarını da 1917 yılında vermiştir. Edebiyat bölümünden sekiz, riyaziyat bölümünden 3, Tabiiyat bölümünden 10 kişi mezun olmuştur (62).

Sonradan yetişen kız lisesi mezunları ile öğrenci kadrosu genişleyen bu kuruluş 1920'de kız öğretmen okulundan ayrılarak öğretimi başka saatlerde ve erkeklerden ayrı olarak yapmak üzere İstanbul Darülfünunu'na bağlanmış ise de bir süre sonra Türk kızlarının devrimci bir kararı ile bu sınıflara ve derslere gitmeyerek erkek arkadaşlarının sınıflarına katılmaları üzerine tarihe karışmıştır.

Darülfünun divanı da 16 Eylül 1921 tarihli kararı ile bu oldu bittiği kabul etmiştir. Böylece ilk defa karma öğretimi Fen-Edebiyat şubeleri başlatmış, Hukuk Fakültesi 1921-1922 ders yılında, Tıp Fakültesi de 1922-1923 yıllarından itibaren kız öğrenci olmaya başlamışlardır (63).

1914 yılında kızlar için açılan İnas Sanâyi-i Nefise Mektebi'de, 1921 yılında Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi haline getirilmiş, böylece güzel sanatlar alanında sanatçıların yetişmesi imkanı sağlanmıştır (64). Ayrıca bu bölümde kızlar

61 İnan, a.g.e.; s.96; Tezer Taşkiran eserinde Edebiyat Bölümüne 8, Riyaziyat Bölümüne 3, Tabiiyat Bölümüne 10 kız öğrencinin kaydolduğunu yazmıştır (Taşkiran, a.g.e.; s.45).

62 Taşkiran, a.g.e.; s.45; Bu konuda farklı sayılar da verilmektedir: İlk yıl Edebiyat Bölümünden 8, Riyaziyat Bölümünden 3, Tabiiyat Bölümünden 9 kız mezun olmuştur. (Türk Kadını, C.I, Sayı:4, 4 Temmuz 1334, s.62); Başka bir Kaynağa göre ise; Tabiiyat Bölümünden 7, Riyaziyat Bölümünden 3, Edebiyat Bölümünden 4 öğrenci mezun olmuştur. (Bilgi Yurdu Işığı, Sayı:6, 15 Eylül 1333, s.94-95).

63 Tayanç, a.g.e.; s.124; Taşkiran, a.g.e.; s.44; Kurnaz, a.g.e.; s.81.

64 Unat, a.g.e.; s.80.

Darülelhân'a (Konservatuvara) devam etmişlerdir (65).

Kızların II. Meşrutiyet döneminde yükseköğretim görmüş olması, onların hem kültür seviyelerine yükseltmiş, hem de yeni çalışma alanları bulmalarını sağlamıştır. Bu yıllarda, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın bazı üniversitelerinde tamamen veya bazı şubelerine kız öğrenci kabul edilmediği, ders ve seminer izleyebilenlerin de diploma sınavına alınmadığı (66) düşünülürse, durumun önemi daha iyi anlaşılmaktadır (67).

Ayrıca şunu da belirtmeliyiz ki, bu dönemde yükseköğretim gören kadınlar Jön Türklere sempati duyarak, onları desteklemişlerdir (68). Kadınlar aynı zamanda milli duygularla yetiştiklerinden Milli Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet'te önemli hizmetler yapacaklardır. Özellikle Milli mücadele'de etkili konuşmalar yaparak milleti harekete geçireceklerdir. Darülfünun öğrencisi Şükûfe Nihâl ve Saime (Asker Saime) gibi hanımlar buna örnek gösterilebilir (69).

3. MESLEKİ EĞİTİM

a) Hemşirelik Eğitimi

Kadınlar için ilk ebelik öğrenimine karar verilmesi 1843 yılında başlamıştır. Bunda Besim Ömer Paşa'nın önemli rolü olmuş. paşa ülkede hemşireliği tanıtmak ve kadınlarımızın bu alanda çalışmalarını sağlamak için çalışmıştır. Böylece "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de" ebelik sınıfları açılmış, ebelere hastabakıcılık dersleri verilmiştir. Bunu daha sonra İstanbul Darülfünundaki konferanslar

65 Zehra Celasin, *Tarih Boyunca Kadın*, İstanbul: 1946, s.139.

66 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: 1983, s.207.

67 Kurnaz, a.g.e.; s.82.

68 Bernard Lewis, *Müderne Türkiye'nin Doğuşu*, Çev.Metin Kıratlı, Ankara: 1972, s.229.

69 Kurnaz, a.g.e.; s.89.

izlemiştir (70).

1908'den sonra kadınların ebelik, hemşirelik mesleklerinde ilerleyebilmeleri için girişimler olmuş ise de, tutucu tarafın karşı gelmeleri bazı engelleri doğurmuştur.

Kadınların Balkan Savaşında hastahanelerde çalışmaları ve bu konuda Kızılay Cemiyetinin çalışmaları hemşirelik mesleğinin bizde başlamasını hızlandırmıştır (71).

Modern anlamda hemşirelik okulu ise Cumhuriyet döneminde 1925 de açılmıştır (72).

Meşrutiyet döneminde tartışılan bir konu da kızların Tıp Fakültesine kabul edilip edilmemesi olmuştur. O zamanların taassubu bunu kesinlikle engellemiş, kızlarımız da, ideallerine ulaşmak için yurt dışına çıkmışlardır. Almanya'da Wurtzburg Üniversitesi'nde tıp eğitimi yapıp, Berlin'de devlet sınavını kazanarak doktor diploması alan ilk Türk kızı Safiye Ali olmuştur. Daha sonra Dr. Hayrunnisa, Dr. Bedriye, Dr. Suat, Dr. Fatma Arif, Dr. Semiramis Rifat Tezel yurt dışında eğitim yapıp Türkiye'ye dönen öncü kadın doktorlarımızdandır. 1922'de İstanbul

---

70 Eren Kum, "Hemşire ve Kadın", **Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları (1953-1964)**, Ankara: 1967, s.135-139; İnan, a.g.e.; s.95.

71 Kurnaz, a.g.e.; s.82; Üniversite Konferans salonlarındaki konferanslara devam edip tamamlayan Kerime, Salahor, Sâfiye, Hüseyin Elbi, Münire İsmail Hanımlar Çanakkale Savaşında gönüllü hastabakıcılık yapmışlardır. Selva Erhan Şentürk, **Hemşirelik Tarihi**, İstanbul: 1985, s.35; Oya Çiftçi, "Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler", **Türk Toplumunda Kadın**, İstanbul: 1982, s.221; Afet İnan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, İstanbul: 1982, s.97-101; Özdemir-Or; a.g.mk.; s.164.

72 Kum, a.g.mk.; s.139; Şentürk, a.g.e.; s.35.

Haydarşapa Tıp Fakültesine 7 genç kızımız büyük mücadelelerden sonra kaydolmuşlar ve altı yıl sonra diplomalarını almışlardır (73).

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı da ilk kez 1930 yılında doktor kadınlara görev vermiştir (74)

b) Dârümuallimat

Meşrutiyet döneminde Darümuallimat'ın bir düzene sokulması amacı güdülmüştür. Çünkü bu okulardan mezun olan öğretmenlerin mesleki açıdan iyi bir duruma getirilmeleri gerekliliği hissedilmiştir. İşte bu iyileştirme konusu gündeme gelince konu ile ilgili birçok görüş ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu görüşlerden birisi şudur; 1909 yılında kız okulları hakkında rapor hazırlayan Sör Feray'ın kızı tamamen Avrupa tarzında bir kız öğretmen okulu oluşturulmasını teklif etmiştir (75).

Türk aydınları arasında yer alan Edhem Nejat ise bu okulda tamamen pratik hayata yönelik bir program uygulanmasını istemektedir. Nejat ayrıca bu okula rüşdiye mezunu olan kızların alınmasını ve öğretim süresinin 3 yıl olmasını

73 Bu hanım doktorlarımız Müfide Kazım (Prof.Dr.Müfide Küley), Dr. Saliha Süleyman (SAYIN), Dr. İffet Naim (ONUR), Dr. Suat Rasim, Dr. Fitnat CELAL, Dr. Hamdiye Abdurrahim, Dr. Safiye Hüseyin Elbi'dir. Özdemir-Or, a.g.mk.; s.165; Bedii N. Şehsuvaroğlu, "Atatürk İlkeleri Işığında ve Bugünkü Türkiye'de Kadın Hakları", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri (10-14 Aralık 1973)**, İstanbul, 1975, s.418-419.

74 Ayrıntılı bilgi için bkz.; Osman Şevki Uludağ, "Türk Kadınlarının Hekimliği", **III.W Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943)**, Ankara: 1948, s.450-458; Kâmile Mutlu, "Hekimlik Mesleğinde Türk Kadını", **Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları (1953-1964)**, Ankara: 1967, s.18-20; Müfide Küley, "Tıp ve Kadın: Sağlık Hizmetlerinde Türk Kadını", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanında Türk Kadını**, İstanbul: 1974, s.62.

75 Kurnaz, a.g.e.; s.84.

savunmuştur (76).

Feridun Vecdi de Darümuallimat'ın diğer vilayetlerde de yaygınlaştırılmasını, 7 yıllık kız okulu mezunlarının okula alınmasını, 3 yıl daha eğitim verildikten sonra diploma verilmesini istemiştir (77).

Bu görüşler ileri sürülse de uygulamada bunlara ne yazık ki yer verilmemiş, okul kısa süre içinde kimsenin ilgilenmediği bir öğretim kurumu haline gelmiştir (78).

Zaten okuldan mezun olan kızların çoğu taşradaki görev yerlerine gitmemişler, evlenerek öğretmenlik yapmaktan vazgeçmişlerdir. Bu durum üzerine Emrullah Efendi yatılı öğretmen okullarının kurulması fikrini ortaya atmış ve bu amacı gerçekleştirmek için çalışmıştır. Bu doğrultuda yatılı kız sanayi okulları kurulduysa da, daha sonra, okul Darümuallimat ile birleştirilmiştir (79).

Darümuallimat ile ilgili en önemli olaylardan birisi de, bu okula öğretmen yetiştirmek amacı ile 1913'de Darümuallimat-ı Aliye'nin açılmasıdır (80). Bu okuldaki amaç, idadi ve Sultanilere öğretmen yetiştirmektir ki, bu okulun mezunları daha sonra Darülfünun'un başlıca öğrenci kaynağını oluşturacaktır.

Darümuallimat'taki öğrenci sayılarında zamanla artış görülmesine karşın (81), mezunların taşradaki görev yerlerine gitmemeleri öğretmen sıkıntısının doğmasına neden olmuştur.

76 Edhem Nejat, *Terbiye-i İbtidâiye Islahatı*, İzmir, 1311'den alan Ergün, a.g.e.; s.136, 139-140, 146.

77 Feridun Vecdi, "Tedisat Meselesi I", *Hak Gazetesi*, 13 Haziran 1912'den naklen, Ergün, a.g.e.; s.91.

78 Kurnaz, a.g.e.; s.85.

79 Ergün, a.g.e.; s.532.

80 Unat, a.g.e.; s.32.

81 Ayrıntılı bilgi için bkz.; Caporal, a.g.e.; s.114; Edhem Nejat, "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi, *Türk Kadını*, S.11, s.164.

III- FİKRİ VE EDEBİ ESERLERDE KADINLA İLGİLİ DÜŞÜNCELER

II. Meşrutiyet dönemi, özellikle ifade özgürlüğünün sağlandığı kadını ilgilendiren sorunların işlendiği, incelendiği, çözümlendiği, tartışıldığı bir dönem olmuştur. Birçok gazete ve derginin çıkması, ayrıca basında kadınla ilgili tartışmaların yer alması, özgürlük ortamının tipik özelliklerini daha da belirginleştirmiştir.

Kadının çalışma hayatına fiilen girmesi gündemden güne toplum hayatına katılması değişik görüşte olan aydınlar arasında tartışılmaya başlanmıştır. Bu uçta kadının siyasal haklardan yararlanmasını doğal bulup, ileride bunun gerçekleşeceğini savunanlar, diğer uçta islamıkta kadının erkekten aşağı olduğunu savunanlar yer almıştır. Böylece Tanzimatla başlayan ikiliğin büyük bir kutuplaşmaya dönmesi Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir (82). Bu aşamada üç düşünce akımı egemen olmuş ve bunlardan her birisinin kadına karşı farklı konumlarda görüşleri kendisini belirginleştirmiştir. Bunlar; Kemalizmde ve Kemalizm sonrasında da büyük rol oynayacak olan İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük akımlarıdır.(83).

Bu akımların kadın sorununa nasıl baktıklarını kısaca gözden geçirelim.

1. İSLAMCILARIN KADIN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İslamcılar, kadın sorununa islami ölçülerden uzaklaşmadan yaklaşmışlardır. Kadın sorununda eleştirilerini en çok örtünme ve çok eşlilik noktaları üzerine yoğunlaştırarak, örtünmenin kadın haklarını ve kadınların özgürlüklerini kısıtlamadığını, tersine erkeklerin kötü bakışlarından koruduğunu savunmuşlardır. Bunlardan birisi olan Mehmet Akif, tesettürün kadınları erkekler karşısında güçlü kıldığını (84), tesettürün kalkması halinde toplumun çeşitli tehlikelerle

82 Tekeli, a.g.e.; s.201.

83 Caporal, a.g.e.; s.77-78.

84 Sırat-ı Müstakim, 14 Teşrin-i Evvel 1324, s.157-159.

karşılaşabileceğini belirtmiştir (85).

İslamcılarının en radikal kanadından olan şeyhülislam Musa Kâzım Efendi de, kadınların çarşafsız ve bir erkeğin yanında sokağa çıkmasına şiddetle karşı çıkmış ve kadınlara çarşaf giymeyi mecbur kılacak bir kanun çıkmasını istemiştir (86). Musa Kazım Efendi, örtünmenin kadına hiçbir hakkını kaybettirmediğini, erkek gibi namusunu koruyarak gezebileceğini, eğlenebileceğini, kendi cemiyetlerine giderek konferanslar verip, dinleyebileceğini, ibtidaî, rüşdiye ve idadi seviyesinde eğitim görebileceğini savunmuştur (87).

Diğer yandan da bazı kadınların çarşıya, pazara örtünmeden çıkmalarını, bütün müslüman halkın kutsal haklarına tecavüz olarak algılamış ve hükümetin Kanun-i Esasi'nin 4. ve 11. maddeleri gereğince müdahale etmesi gerektiğini ileri sürmüştür (88).

İslamcılarının örtünme konusundaki bu duyarlılıkları Şeyhülislam'ın bir beyanname yayınlamasına yol açmıştır (89). Bunun ardından 1907 yılında Dahiliye Nezareti de örtünmeye uymayan müslüman kadınlarının güvenlik güçlerince belirlenip, gerekli işlemin yapılması için girişimlerde bulunmasını istemiştir. Ayrıca, örtünme ile ilgili bir de ferman yayınlamıştır. Bu fermanda "Müslüman kadınları ancak kendi mümine-i muhitte nemsirelerine görünebilirler. gayrı mü'minlere görünmelerini, onlarla görüşmelerini men ederim" denilerek (90) kadınların yüzlerini, saçlarını açmalarını, erkeklerle yanyana

85 Sırat-ı Müstakim, 29 Teşrin-i sani 1324, s.234-236.

86 Caporal, a.g.e.; s.80-81; Kurnaz, a.g.e.; s.92.

87 Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara: 1981, s.58; Taşçioğlu, a.g.e.; s.39.

88 Caporal, a.g.e.; s.81; Kemal Yakut, **II. Meşrutiyet Döneminde Sosyal ve Ekonomik Alanda Yapılan Reform Hareketleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir; 1991, s.106-107.

89 **Sebil-ür Reşad**, 15 Mart 1328, s.69-70.

90 **Sebil-ür Reşad**, 14 Haziran 1328, s.337.

muhafazasından temini devamından" (100) sorumlu olduklarını ve bunun için yalnızca çocuklarının yetiştirilip büyütülmesiyle uğraşabileceklerini ileri sürmüşlerdir (101).

Sait Halim Paşa gibi islamcılar, tarih boyunca birçok uygarlıkların kadının özgürlüğü ve saltanatı yüzünden çöktüğünü belirterek (102), kadınların çalışma yaşamına girmesini kabul etmemişlerdir. Mustafa Sabri, Aksekili Ahmet Hamdi ve Mehmet Akif'de kadınların çalışma hayatına girmelerine karşı çıkararak, kadınların yalnızca ev işleriyle uğraşmaları gerektiğini savunmuşlardır (103).

Diğer yandan islamcılar ideal bir müslüman kadın imgesi yaratmaya çalışarak, Osmanlı toplumunun düze çıkarılmasını tasarlamışlar, bunun için de müslüman kızların gerekli eğitimi almasına karşı çıkmamışlardır (104). Böylece birçok islamcı yazar, kadınların islami ölçüler içinde eğitilmesinden yana olmuşlardır. Bu eğitimin hangi seviyeye kadar olması gerekliliği ise her yazara göre değişmiştir.

İslamcılar arasında eğitim alanında en liberal olan Musa Kâzım'dır. Musa Kâzım, ailelerin çocuklarını daha iyi yetiştirmelerine yardımcı olacağı düşüncesiyle, kızlarını okula göndermelerini istemiş, hatta yüksek öğretimin kızlar için yararlı olacağını savunmuştur (105).

Buna karşılık Muhammed Abduh, kız okullarının yalnızca dini eğitim vermek için açılmasını, Fransızca, piyano, şan, v.b. derstere verilmesi için açılmaması gerekliliğini savunmuştur (106).

100 Sırat-ı Müstakim, 4 Eylül 1324, s.57-58.

101 Yakut, a.g.e.; s.108.

102 Berkes, a.g.e.; s.393-394.

103 Sırat-ı Müstakim, 18 Kanun-i Evvel 13424, s.320-323.

104 Sırat-ı Müstakim, 28 Ağustos 1324, s.42-45.

105 Caporal, a.g.e.; s.82; Kurnaz, a.g.e.; s.93; İsmail Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, Metin Kişiler, C.I, İstanbul: 1986, s.7.

106 Berkes, a.g.e.; s.388.

İslamcılarının ilimlilerinden olan Mehmet Akif'in kadın ile ilgili düşüncelerini de inceleyecek olursak; Akif genelde eserlerinde toplum sorunlarına geniş yer vererek, zamanın sorunlarına islamcı gözle bakmıştır. O, ilimden yana çıkmış, islamın temel özelliklerine bağlı kalmayı ve bütün sorunları bu doğrultuda çözmeyi amaçlamıştır. Akif, Avrupa'dan ilim zihniyetinin alınmasını ama islam esasları ile Türk kültür değerlerinin korunması gerektiğini kabul etmiştir (107).

Mehmet Akif, kadın ve aile konularında muhafazakar görüşleri benimsemiş ve bu görüşleri eserlerinde, şiirlerinde işlemiştir (108). Eserlerinde, kadının evi dışında faaliyet göstermesine karşı çıkmış, onun aile içinde haklarını korumuştur. Arapça'dan çevirdiği, Ferid Vecdi tarafından yazılan "Müslüman Kadını" adlı eserinde kadınları her çeşit toplumsal faaliyetten men etmiştir (109). Bu eserin önsözünde, ülkede görülen kadın sorununun Avrupalıları taklit etmekten dolayı ortaya çıktığını ve müslümanlar arasında yaygınlaştığını yazmıştır (110). "Müslüman Kadını" adlı bu eser, Mısır'da Kasım Emin'in yazdığı "Hürriyet-i Nisvan" (Kadınların Hürriyeti) adlı kitaba bir cevap olarak yazılmıştır. Kasım Emin, islam esaslarına dayanarak kadının örtünmesini şiddetle eleştirmiş, evlilikte karşılıklı anlaşmanın, tek eşliliğin olmasını, boşanmada, toplumsal hayatın her alanında kadınla erkek arasında eşitliğin olmasını istemiştir. Mehmet Akif ise, "Müslüman Kadını" adlı bu eserinde; çarşafı çıkarmak bahanesiyle kadının tamamen Batılı Kadınlara benzetilmesine karşı çıkmış, bunu yapmak isteyenlerin Avrupa'ya eğitim için gönderilenler olduğunu belirtmiştir (111). Akif, kadınların eğitime taraftar olmakla beraber, ilerlemenin şartı olarak gösterilen kadınların açılmasına böylece karşı çıkmıştır.

107 Kurnaz, a.g.e.; s.93-94.

108 Ercümen Kuran, "Türkiye'de Kadın Haklarının Gelişmesi", Millî Kültür, C.I, Sayı: 6, 1977, s.29-31.

109 Taşkıran, a.g.e.; s.53.

110 Berkes, a.g.e.; s.393.

111 Caporal, a.g.e.; s.82; Kurnaz, a.g.e.; s.94; Taşkıran, a.g.e.; s.54.

M.Akif, yedi çiltlik "Safahat" adlı eserinde yazdığı şiirlerinde evlenme ve boşanma konularını da ele alarak işlemiştir (112). Tek kadınla evliliğini slamiyette esas olduğunu savunmasına rağmen, bazı durumlarda dörde kadar evliliğe izin verilebileceğini de eklemiştir. Boşanma konusunda da büyük bir zorunluluk olmadıkça boşanmanın gerçekleşmesini kabul etmemiştir.

Böylece islamcılar sonuçta, kadına islami ölçüler çerçevesinde bakmışlardır. Çok eşlilik konusunda aralarında ihtilafa düşmüşler, bazıları tek eşliliği savunurken, bazıları da poligomiyi desteklemişlerdir. Genelde hepsi kadının eğitilmesini istemiş ancak bunun sınırı kişiden kişiye değişmiştir. Diğer yandan kadınların devlet idaresinde ve çalışma hayatında söz sahibi olmasına karşı çıkmışlar, kadın hürriyeti ile ilgili olarak Avrupa'nın örnek alınmasını da tehlikeli bulmuşlardır. Böylece kadın sorununun, uygarlık sorunu haline geldiğini II. meşrutiyet döneminde islamcılar kadının çağdaşlaştırılması taraftarlarıyla yoğun bir polemiğe girmişlerdir.

2. BATICILARIN KADIN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Meşrutiyet'in getirdiği rahatlık bu konuda önce Batıcıları harekete geçirmiştir. Bunlar, fikirlerini basın yolu ile kolayca dile getirmişler, kadının toplumdaki yeri, eğitimi, giyimi gibi konularda düşüncelerini ifade edebilme olanağı bulmuşlardır.

Batıcılar da, tıpkı islamcılar gibi, kendi aralarında pek çok eğilimlere ayrılmışlardır. Bunların bir kısmı (Selahattin Asım, Abdullah Cevdet, Tevfik Fikret, Doktor Niyazi) o zamana göre oldukça ileri fikirlere sahiptir. Bunlar örtünmeye karşı kesin tavır alabilmekte, kadınların perişanlığını islamiyete bağlamaktadırlar. Daha ılımlılar ise, kadın haklarını dine dayandırarak

¹¹² Faruk Kadri Timurtaş, **Mehmet Akif ve Cemiyetimiz**, İstanbul: 1962, s.60; Bilge Ercilasun, "Mehmet Akif'in Şiirlerinde Kadın ve Aile Temi", **H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.V, Sayı:1, Aralık 1987, s.34-40; Kuran, a.g.mk.; s.31.

savunmuşlardır. (Celal Nuri, Rıza Tevfik, Yusuf Fehmi, Ahmet Rıza, Halil Hamit v.b.). Bunlar da, kadının geriliğinin islamiyet'den değil, içtimai şartlar ve dış tesirlerden kaynaklandığı görüşündedirler. Ancak hepsi de, tek taraflı boşanmaya karşı olup, tek evlilikten yana olmuşlar ve kadının eğitilip sosyal hayata katılmasını savunmuşlardır (113).

Kadına yönelik en kökten ve en kararlı batıcı çizgiyi Selahattin Asım temsil etmiştir (114). 1905 yılında yayınlanan "Türk Kadınlığının Tereddidi" isimli (115). eserinde, Türk kadınının dini baskılar yüzünden tabii özelliklerini yitirip, yozlaştığını yazmıştır. Asım'a göre, kadının bu ağlanacak durumunun nedenleri; çarşaf giyme, kadını kapatma, çok eşlilik, boşanma, miras, kölelik gibi konulara ilişkin dinsel kökenli yasalar ve törelerden oluşmaktadır (116).

Selahattin Asım, Meşrutiyet döneminde özellikle İctihat'da yazılar yazmıştır. "Tesettür ve Mahiyeti" isimli makalesinde (117), kadının örtünmesini sosyolojik açıdan ele almış ve incelemiştir. Bu yazısında, Asım'a göre kadın, sosyal ve ekonomik hayatta yararlanılacak bir insan olarak görülmeli, örtüden kurtulmalıdır. Onlar ancak cemiyet içine çekilerek eğitilebilirler. Böylece sosyal etkilere karşı da korunmuş olurlar (118).

Batıcıların önde gelen simalarından birisi de Abdullah Cevdet'tir. Onun kadınlarla ilgili fikirleri oldukça cüretli ve çağdaşlarının ilerisindedir. Cevdet, bu konudaki görüşlerini, "İctihat"da yayınladığı "Pek Uyanık Bir Uyku" isimli yazısında açık şekilde ifade etmiştir. Bunlar arasında, kadınıla ilgili şu düşünceler yer almıştır: "Tek evlilik esas olmalı, padişahların bile tek eşi olup, cariye

113 Kurnaz, a.g.e.; s.101; Caporal, a.g.e.; s.87.

114 Caporal, a.g.e.; s.88; Taşkiran, a.g.e.; s.60; Kurnaz, a.g.e.; s.96.

115 Selahattin Asım, *Türk Kadınlığının Tereddidi Yahut Karışmak*, İstanbul: 1905.

116 Selahattin Asım, a.g.e.; s.18-19.

117 Selahattin Asım, "Tesettür ve Mahiyeti"; *İctihad*, No:100, 3 Nisan, 1911.

118 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul% 1966, s.661-662; Kurnaz, a.g.e.; s.98.

kullanma hakkı bulunmamalıdır. Kadınlar israf etmemek şartı ile diledikleri gibi giyinebilmelidir. Polisler, saftalar, külhanbeyler onların giyimlerine kesintikle karışmamalıdır. Ancak, kadınlar uygunsuz ve ahlak kurallarının dışına çıkarsa polisler o zaman kadınların giyimlerine nezaketle karışabilirler. Kadınlar, vatanın en büyük velinimetini sayılarak, kendilerine erkekler tarafından saygı gösterilmelidir. Her erkek gözüyle gördüğü, beğendiği ve seçtiği kızla evlenecek, görücülük adetine son verilecektir. Avrupa Medeni Kanunu kabul edilerek, bugünkü evlenme ve boşanma şartları tamamıyla değiştirilecektir. Birden fazla kadınla evlenmek ve bir sözle kadını boşamak şekilleri kalkacaktır" (119).

Böylece radikal bir batıcı olan Abdullah Cevdet, aile reformu konusunda toplumsal değişimin bir anahtarı olarak algıladığı "hem Kur'anı, hem kadınları aç" (120) sloganı ile peçe, çarşaf ve çok eşli evlenmeye karşı çıkmıştır. Onun bu konudaki yazıları özellikle islamcıların şiddetli tepkisini çekmiştir (121). Abdullah evdet işte bu tür fikirleriyle, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek inkılaplarda bile etkisi olan önemli bir kişilik haline gelmiştir (122).

Aşırı eğilim içinde yer alan, ilk modern Türk şairi sayılan ve Tarih-i Kadim'inde teokratik devlete olduğu kadar islam dinine ve Tanrı'nın kendisine saldıran Tevfik Fikret (123). eserlerinde kadınkonusunu sık sık işlemiştir.

119 Safa, a.g.e.; s.49-51; Taşkıran, a.g.e.; s.61-62; Kurnaz, a.g.e.; s.98; Caporal, a.g.e.; s.89.

120 Berkes, a.g.e.; s.335-336.

121 Ülken, a.g.e.; s.336.

122 Ercüment Kuran, **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Ankara% 1981, s.65; Kurnaz, a.g.e.; s.98.

123 Tevfik Fikret hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Mehmet Kaplan, **Tevfik Fikret**, İstanbul: 1946; K.Akyüz, **Tevfik Fikret**, İstanbul: 1947; F. Köprülü, **Tevfik Fikret ve Ahlakı**, İstanbul: 1918; Y.N. Nayır, **Tevfik Fikret Hayatı, Sanatı, Şiirleri**, İstanbul: 1952; R.T. Bölükbaşı, **Tevfik Fikret Hayatı, Sanatı, Şahsiyeti**, İstanbul: 1945; S.Z.Sertel, **Tevfik Fikret-Mehmet Akif Kavgası**, İstanbul: 1941 v.d.

"Hemşirem" isimli şiirinde;

Elbet değil nasibi mezellet kadınlığın

Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer,

diyerek kadın konusundaki düşünceleri vecize gibi kullanmıştır.

"Bir Kız Mektebi İçin" isimli şiirinde "kızlarını okutmayan millet, oğullarını manevi özgürlüğe mahkum etmiş demektir. Hüsrânına ağlasın." sözleri ile, kadınların eğitimi söz konusu olunca bu cümleleri vurgulamıştır (124).

İlimli batıcılardan, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin ileri gelen Batıcı fikir adamlarından birisi de Celal Nuri (İleri) dir. "Kadınlarımız" (125) adlı eserinde (126) Osmanlı toplumundaki sıkıntının pek çoğunun, kadının aşağılanmasıyla kaynaklandığını belirtir. Tek taraflı boşanmanın kaldırılmasını savunan Nuri (127) halifenin çok eşliliği yasaklayan bir kanun çıkarabileceğini bile iddia edebilmiştir (128). Celal Nuri "Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye" isimli eserinde de kadının rolü olmadan toplumun ilerleyemeyeceğini belirterek, kadınların sosyal hayata katılmalarının gerektiğini savunmuştur (129).

"Bizde Kadınlar" (130) isimli eseriyle Ahmet Cevat da bunlara benzer düşünceleri savunmuştur. Eserinde islamın kadına yüce haklar verdiğini, ama bu hakların kadına tanınıp tanınmadığını sormaktadır. Kadının sosyal hayatın dışında bırakılmasının nedeninin de Bizans ve İran etkileri olduğunu belirtmiştir (131).

124 Taşkıran, a.g.e.; s.49; Kurnaz, a.g.e.; s.99.

125 Celal Nuri İleri, **Kadınlarımız**, İstanbul: 1331.

126 Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Hüseyin Kılıç, "Kadınlarımız", **Tarih ve Toplum**, Sayı:37, Ocak, 1987, s.59-61.

127 Celal Nuri, a.g.e.; s.89.

128 Celal Nuri, a.g.e.; s.145.

129 Kuran, a.g.e.; s.65-66; Kurnaz, a.g.e.; s.100.

130 Ahmet Cevat, **Bizde Kadınlar**, İstanbul: 1328.

131 Caporal, a.g.e.; s.90; Taşçıoğlu, a.g.e.; s.44; Kurnaz, a.g.e.; s.99; Taşçıoğlu, a.g.e.; s.42.

Halil Hamit de "İslamiyette Feminizm" adlı eserinde (132) islam erkeklerle kadının hakları arasındaki eşitliğin olduğunu vurgulamıştır (133). Hatta o daha ileri giderek birgün Türkiye'de kadınların erkeklerin yanında parlamentoda yer alacaklarını düşünmüştür (134).

Yusuf Fehri ve Ahmet Rıza gibi pekçok Batıcı da tek eşliliği savunmuşlar, kadının statüsünün islam ve batı uygarlığı ile uyum içinde değişmesini öngörmüşlerdir (135).

Baticıların toplumsal değişmede kadına yükledikleri işlevler, kadının çalışma yaşamına girmesi konusunda savunmuş oldukları düşüncelerle daha da belirginleşmiştir. Her şeyden önce de "Muharebesiz Muzafferiyetler" (136) in kazanılması için kadının evinden çıkarak ticaretle uğraşmasını istemişlerdir (137). Ayrıca kadına iyi bir eğitim ve terbiye verilerek "Osmanlıların düçar oldukları faaliyetlerin" önüne geçmenin mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerdir (138).

Böylece II. Meşrutiyet döneminde, bu düşünceleri benimseyen baticıların özlemini duydukları, sosyal, eğitilmiş kadın tipi, islamcıların muhalefetine rağmen yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır.

---

132 Halil Hamit, **İslamiyette Feminizm**, İstanbul: 1328.

133 Halil Hamit, a.g.e.; s.85; Caporal, a.g.e.; s.91.

134 Halil Hamit, a.g.e.; s.57.

135 Baticılar sürekli islama başvursalar bile, islamcılar onları hep fazla ilerici bulmaktan geri kalmamışlardır. Caporal, a.g.e.; s.91.

136 Mahmud Sadık, "Muharebesiz Muzafferiyetler", **İçtihad** (1913-1915), 18 Temmuz 1329, s.1575-1577.

137 **İçtihad**, 30 Mayıs 1329, s.2477-1478.

138 **İçtihad**, 1 Ağustos 1327, s.798-800.

3. TÜRKÇÜLERİN KADIN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlıkların ayaklanmaları ile sınırların sürekli daralması sonucu, buna tepki olarak Türk milliyetçiliği fikri de yayılmaya başlamıştır. Bu fikrin başlıca temsilcileri arasında başta Ziya Gökalp olmak üzere, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Halim Sabit (Şıbay), Mehmet Emin (Yurdakul), Celal Sahir (Erozan/), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Yusuf Akçora, Ahmet Ağaoğlu, Halide Edip (Adivar) gibi tanınmış isimler yer almaktadır. Bu yazarlar Türk Yurdu dergisi ile Türk Ocağı etrafında toplanarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (139).

II. Meşrutiyet dönemi Türkçülük düşüncesinde kadın sorunu, ulusal bir dava ve vatanperverlik olarak görülmüş, bu doğrultuda soruna çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Türkçüler kadının aile ve sosyal hayatta bir yere gelmesini isteyerek, Türk Ocağında ilk kez olarak 1912 de kadınlı-erkekli toplantılar, konferanslar, konserler düzenlemişlerdir (140).

Türkçüler kadının toplumdaki rolünü ve kimliğini milliyetçilik çerçevesi içinde, sorgularken "Kadınların erkeklerin malı, mülkü ya da eğlencesi, süsü değil, onlar gibi akıl ve zekalarıyla topluma katkıları olabilecek insanlardır" (141) düşüncesini ısrarla vurgulamışlardır. Bu nedenle çeşitli kadın derneklerinin kurulmasına öncülük etmişler, "zevk ve şehvet makinesi" durumuna düşürülmüş kadınları (142) geleneksel yaşam biçiminden kurtarıp bırakmaları, toplumsallaşmaları ve sahip oldukları özgürlükleri genişletmeleri için çeşitli olanaklar yaratmaya çalışmışlardır.

139 Caporal, a.g.e.; s.91-93; Taşkiran, a.g.e.; s.55; Kurnaz, a.g.e.; s.101.

140 İstanbul için bile çok ileri kabul edilen bu hareket, özellikle islamcılar tarafından tepki ile karşılanmıştır. Hasan Ferit Cansever, **Tekliflerim**, İstanbul: 1928, s.17'den naklen Taşkiran, a.g.e.; s.55.

141 İnci Enginün, **Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, İstanbul: 1978, s.403.

142 Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.I, s.477-478.

Evlilik konusunda Türkçüler, tek kadınla evliliği benimseyerek, ülkede çok kadınla evliliğin kaldırılabilceğini savunmuşlardır (143). Hatta Türkçülerle işbirliği halinde çalışan İslam Mecmuası da Kur'an ve hadislere dayanarak kadını yücelten yazılar yayınlamış, Mansurî-Zâde Sait, "çok karılılık İslamiyet'te men" (144) olunabileceğini belirtmiştir (145).

Türkçüler her alanda Türk-İslam ve Avrupa sentezini oluşturmaya çalışmışlar, kadının da hem Avrupa'daki gibi sosyal hayata katılmasını hem de müslüman bir Türk kadını olarak kalmasını istemişlerdir. Türk kadınının bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için de eski Türk geleneklerinin örnek alınmasını savunmuşlardır. Çünkü onlara göre, o dönemlerde kadın-erkek eşitliği vardır ve feminizmin asıl beşiği de Orta-Asya'dır.

Türkçülere göre kadın ve erkek, aile ve toplum hayatında eşit olmalı (146), sosyal ve iktisadi hayata katılmalı, aynı zamanda da anne olarak milliyetçiliği yeni nesillere öğretmeliydi (147).

Türkçülerin lideri sayılan Ziya Gökalp kadın sorunu üzerinde uzun ve geniş bir biçimde durmuştur. İslamiyet öncesi Türk aile yapısını inceleyerek "Milli Aile" adını verdiği çekirdek aile yapısını ortaya atmıştır. Ona göre Türk kadını İran, Arap ve Bizans etkilerinden arındırılıp, eski Türk medeniyetine inilerek kurtarılmaya çalışılmalıdır. "Çünkü; o dönemde kadın ve erkek eşit haklara sahiptir. Siyasi, hukuki, askeri bütün işlerde kadın, eşinin yanındadır" (148) diyerek kadını, devletin temeli, ailenin merkezi sayar. Kadınla işbirliği olmadan toplum hayatının

143 1917 Aile Hukuku Kararnamesi'nin Türkçülük akımının etkisi ile hazırlandığını söyleyenler vardır. *Düstur*, Tertib-i Sanî, C.IX, s.762-781; Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.I, s.478.

144 *İslam Mecmuası*, C.I, s.237.

145 Taşkıran, a.g.e.; s.55; Kurnaz, a.g.e.; s.102.

146 Hamdullah Suphi Tanrıöver, "Müessesemizin Mâzisine Bir Bakış", *Türk Yurdu*, Sayı:238, Kasım 1954, s.230.

147 Enginün, a.g.e.; s.34-35.

148 Ayrıntılı bilgi için bkz: Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Haz.Mehmet Kaplan, İstanbul:1976, s.158-164.

yürümeyeceğini, kadının da eğitim görerek toplum idaresinde rol almasını istemektedir (149).

Gökalp, buna paralel olarak, kadınların iktisadi hayata girmesini, erkeklerle aynı hukuka sahip olmasını, aynı eğitimi alarak, aynı meslekde çalışmalarını istemiş (150), boşanma, nikah gibi konularda da reform yapılması gerektiği üzerinde durmuştur (151).

Kadın sorununun ortaya çıkmasının sebebinin Kur'anın değil, onun hükümlerini yanlış uygulayanların oluşturduğunu savunmuştur. "Aile" adlı şiirinde devletin temeli olan ailede kadının önemli bir yerinin olduğunu, kadın olmazsa toplum hayatında da bozuklukların olacağını belirtmiştir (152).

Türkçü şairlerden Mehmet Emin (Yurdakul) de şiirlerinde Anadolu köylü kadınlarının çeşitli dertlerini ele alarak işlemiştir. "Zavallılar" adlı şiirinde üzerine evlenilen bir köylü kadını tasvir ederken, "Anadolu" adlı şiirinde de hakları elinden alınarak, hor görülen kadınları anlatmıştır (153).

Kadınların çocuklarını ilk eğitici kişi olduğunu da savunan Emin, "Ninni" şiirinde (154) çocukların Türkçü fikirlerle yetiştirilmesi gerekliliğini savunmuştur.

Ahmet Ağaoğlu da "İslamıkta Kadın" ve "Üç Medeniyet" adlı kitaplarında Türk kadınına haklarının verilmesini ve sosyal hayatta kendisine uygun olan yeri

149 Alaaddin Korkmaz, **Ziya Gökalp Aksiyonu-Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri**, İstanbul: 1988, s.216 v.d.; Berkes, a.g.e.; s.440.

150 Gökalp, Kadınların eğitilmesi ve çalışması gerektiği konusundaki fikirlerini "Meslek Kadını" isimli şiirinde belirtmiştir. Müjgan Cunbur, "Ziya Gökalp ve Kadın", **Türk Kadını**, Sayı:36, Ekim 1965, s.964; Abdullah Tüylü, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Türk Şiirinde Kadın ve Aile Meselesi", **Türk Yurdu**; VIII/2 (Mart-1987), s.59.

151 Emel Doğramacı, **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**, Arkara: 1992, s.74.

152 Taşkiran, a.g.e.; s.56-57.

153 Taşkiran, a.g.e.; s.57.

154 Mehmet Emin, "Ninni", **Türk Kadını**, C.I, Sayı:1, 1334, s.6-8.

almasını istemiştir. 1901 yılında Kafkasya'da yazdığı "İslamîlikta Kadın" (155).adlı eserinin son sayfasında, müslüman aleminin kurtulması için iki önemli konu üzerinde durulmasının gerektiğini yazmıştır. Bunlardan ilki kadın sorunu, ikincisi de alfabenin ıslahı konularıdır (156).

II. Meşrutiyet döneminde, kadın hakları konusunda yazı yazan hanımların da sayısı artmıştır. Bu hanım yazarlar arasında en önemlilerinden birisi Halide Edip (Adivar) olmuştur. Edebiyat ve fikir alanında çok sivrilen Halide Edip, 1908'den başlayarak yazmış olduğu yazılarda ve kitaplarda kadına daima seçkin bir yer vermiştir. Meşrutiyetin başlangıcında özellikle kızlara okul açılması yolunda gösterdiği çalışmalar ve yine o sırada kurmuş olduğu "Taali-i Nisvan" (Kadınların Yükselmesi) Derneği gibi hizmetlerle Türk kadınının sosyal durumunun iyileşmesine hizmet etmiştir.

Halide Edip, 1908'de Tanin Gazetesinde yazmış olduğu bir makalede, "Kadınların ahlaki seviyeleri ile erkekler arasında manevi bir münasebet vardır. Kadınları alçaltan erkekler de alçak ve bayağı olur. Onları yükseltenler beraber yükselirler" diyerek kadın-erkek eşitliğini savunmuştur (157). Diğer bir makalesinde de kadının emelinin "taarruzdan masuniyet ve yarınki eşlerinin, oğullarının hakkı ile arkadaşı, küfüü ve mürebbisi olabilecek bir tahsil" olduğunu yazarak, kadınların eğitilmesi gerekliliğini işlemiştir (158).

Halide Edip'in kadın hareketleri bakımından en önemli eseri 1913'te yazmış olduğu "Yeni Turan"dır (159). Bu eserde anlatılan kadınlar; çarşaflarını atmış, manto giymiş, konağın duvarlarını aşarak, erkeği ile birlikte ulusun etken öğelerinden biri durumuna gelmiştir (160). Ayrıca eserde Türk kadınına çalışma olanakları açılmış, eğitimine önem verilmiştir. Kadın öğretmen, hastabakıcı,

155 Ahmet Ağaoğlu, *İslamîlikta Kadın*, Çev.Hasan Ali Ediz, Ankara:1985,s.52.

156 Taşkiran, a.g.e.; s.58; Kurnaz, a.g.e.: s.105.

157 **Tanin**, 1908, Sayı:37.

158 **Tanin**, 1908, Sayı:103.

159 Halide Edip, **Yeni Turan**, İstanbul: 1913.

160 Caporal, a.g.e.: s.100; Taşkiran, a.g.e.: s.59.

savaşta yardıma koşan bir tip olarak çizilmiştir (161).

"Seviye Talip" ve "Handan" isimli romanlarında da, eğitime önem verilmesini, kadının geliştirilip topluma yararlı bir duruma getirilmesini vurgulamıştır. Eğitimsizliğin toplumda yarattığı aksaklıkları açıklayarak, o çünkü durumu eleştirmiştir (162).

Devrin bir başka hanım yazarı da Müfide Ferit (Tek) dir (163). Yazar, yazdığı yazılarda kadının erkekten aşağı olmadığını, eşit olup, eğitimde de eşit imkanların verilmesini savunmuştur (164). Ancak Müfide Ferit, kadınların siyasi hayata katılması konusunda "Erkeklerimizin bile bu husustaki iltidaları şüpheli iken bir de kadınların meseleye karıştırmak zamanı henüz gelinemiş" diyerek (165) zaman ve durumun buna daha hazır olmadığını ileri sürmüştür.

Bu dönemdeki sosyal ve kültürel oluşum, Cumhuriyet döneminde kadın hakları konusunda kendisini gösterecektir. meşrutiyet devri için çok uzak bir ideal gibi görünen bazı konular da Cumhuriyet döneminde gerçekleşecektir. Ayrıca dönemin fikir adamlarının (Ziya Gökalp, Celal Nuri, Abdullah Cevdet gibi) Atatürk üzerinde etkileri olduğu gerçektir. O, bu fikirleri değişen şartları da dikkate alarak, dehasının süzgecinden geçirerek, modern Türkiye'de uygulama alanına sokmayı başaracaktır (166).

---

161 Romandaki kadın tipi için bkz.; H.A. Yüksel, "Yeni Turan'da Türk Kadını", *Türk Kadını*, C.IV, Ankara: 1970, s.18-19.

162 Doğramacı, s.58-60, 61-63.

163 Müfide Ferit Tek, "Hayat Hikayem", *Türk Kadını*, Yıl 7, Sayı: 81-82; Şubat-Mart, 1973, s.6-7; Emel Esin, "Müfide Ferit Tek", *Türk Kültürü*, C.IX, Sayı: 103, Mayıs 1971, s.640.

164 Müfide Ferit, "Feminizm-I", *Türk Kadını*, C.I, Sayı:20, Nisan 1335, s.307.

165 Müfide Ferit, "Feminizm-II", *Türk Kadını*, C.I, Sayı:21, Mayıs 1335, s.325.

166 Kurnaz, a.g.ö.; s.111.

IV- KADIN FAALİYETLERİ

Meşrutiyet dönemi kadın faaliyetleri açısından oldukça renkli bir dönemdir. Bu faaliyetler, başta İstanbul olmak üzere belli büyük merkezlerde toplansa da, kadın hareketlerinin yaygınlaşması bakımından çok önemlidir. Bu gelişmelerde hiç şüphesiz Meşrutiyet'in ilanı büyük rol oynamıştır. Türk kadını bu dönemde hükümetin de desteği ile "cemiyetçilik" faaliyetlerinde bulunma, basın ve ekonomi hayatına atılma gibi olanaklar ile çeşitli çalışma alanları bulmuştur (167).

1. CEMİYETÇİLİK FAALİYETLERİ

Osmanlı Kadınları, Meşrutiyet ile birlikte yüzyılların tortullaştırdığı kadın sorunlarını çözebilmek, toplumsal yaşama itici bir güç olarak katılabilmek ve daha çok hak ve özgürlük elde edebilmek için örgütlenmeye başlamışlardır.

İlk kadın dernekleri hayırsever amaçlarla kurulmuş ve yetkin kadınlarca yönetilmiştir. Kadınlar da bu faaliyetlere bilinçli bir şekilde katılarak, yardım toplamak, kadın haklarını savunmak ve eğitim alanına katılmak için yoğun çabalar harcayarak dernek çalışmalarına girmişlerdir.

Meşrutiyet döneminde kurulan kadın derneklerinin ilki 1908'de Fatma Aliye Hanım'ın kurduğu "Cemiyet-i İmdadiye"dir. Derneğin başlıca amacı, yardım ve özellikle Rumeli cephesinde savaşan askerlere kışlık giyecek yardımı sağlamaktır (168).

Bunun dışında sürekli savaşlar ve toprak kayıpları nedeni ile adeta göçmenler ülkesi haline gelen Osmanlı İmparatorluğu'nda göçmenlere, askerlere ve diğer yoksul halka yardım etmek amacı ile Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyet

167 Kurnaz, a.g.e.; s.111-112.

168 Cahit Çaka, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Ankara: 1947, s.36-37; Caporal, a.g.e.; s.149; Taşkıran, a.g.e.; s.38.

(1908), İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi (169), Tealî-i Nisvan Cemiyeti (170), Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (171), Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye (172), Malumat-ı Dâhiliye Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi (173), Esirgeme Derneği (174), Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti

- 169 "Askerlere Yardım Beynamesi"nden öğrenildiği kadarı ile 1908 yılında yardım amacı ile kurulan bir dernektir. **Tanrı**, 20 Teşrinisani 1324, s.4'den naklen Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.480.
- 170 Bu cemiyet 1908 yılında Halide Edip tarafından, milli geleneklere bağlı olarak Türk kadınlarının bilgi ve kültürünü yükseltmek amacı ile kurulmuştur. Üyeleri arasında Nakiye, Nezihe Muhiddin, Rânâ Sâni Yaver hanımlar vardır. Cemiyetin bir diğer amacı da, dil kursu açmak, konferanslar vermek ve çeviriler yapmaktır. Cemiyet hakkında bilgi için bkz.; Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.480; Çaka, a.g.e.; s.37; Zehra Celasin, **Tarih Boyunca Kadın**, İstanbul: 1946, s.85; **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti Tarafından Tertip Edilen Takvim-2**, İstanbul: 1332, s.11; Kurnaz, s.112-113; İnan, Herkesin Bir Dünyası Var, s.48.
- 171 Selanik'de yardımsever hanımlar tarafından kurulan cemiyet, hanımların verecekleri hediye ve eşyaları şefkat pazarında satıp gelir sağlamayı düşünmüştür. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.480; Kurnaz,a.g.e., s.113.
- 172 Abdülkerim Paşa'nın kızı başkanlığında kurulan bu cemiyet, dikiş atölyesi, hastahane, Nişantaşı'nda Milli İnas Mektebi ve çeşitli kurslar açmıştır. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, a.g.e.,s 481.
- 173 Cemiyet, İstihlâk-ı Milli Cemiyeti'ne bağlı olarak kurulmuştur. Melek Hanım'ın başkanı olduğu bu cemiyetin amacı yerli malı kullanımını teşvik etmektir. Cemiyet kızların çalışması ve sanat öğretilmesi için atölyeler açarak, bu atölyeye gelen genç kızlara kadınlık ile ilgili bilgiler de vermiştir. Edhem Nejat, "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi", **Türk Kadını**, C.I, Sayı:11, 17 Teşrin-i Evvel 1335, s.164.
- 174 Esirgeme Kurumu, 1912'de Balkan Savaşı sonucu göç eden Balkan göçmenlerine yardım amacı ile kurulmuştur. Derneğin kurucuları Sabiha Kâmi, Hâmiyet Hulûsi, Nezihe Muhiddin, Naciye Hurşit, Sitâre Ahmet (Ağaoğlu), Bahire Hakkı, Saniye Muhtar, Matlûbe Ömer, Seniye Rüstem Hanımlardır. **Türk Kadını**, Sayı: 4, 4 Temmuz 1334, s.63.

(175) Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesi (176) Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi (177), Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti (178) gibi çeşitli dernekler de kurulmuştur.

1913 yılından sonra kadınların oluşturduğu derneklerin daha geniş amaçlara yöneldiği görülmüştür. Bunların içinde 27 Mayıs 1329 yılında Nuriye Ulviye Hanım'ın başkanlığında kurulan ve yoğun olarak hak ve özgürlük kavramlarını sorgulayan "Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti" başta gelmektedir. Cemiyetin amaçları; 1. Kadınların Kıyafetlerini düzeltmek, 2. Kadınların sosyal ve iş hayatına katılmasını sağlamak, 3. Özel okullar, gazete, kitap ve konferanslar ile kadınların

---

175 Selanik Merkez olarak kurulan bu cemiyet İttihat ve Terakki'nin himayesinde Naime Yusuf Hanımın başkanlığında kurulmuştur. Amacı: Osmanlı hanımlarını yüceltmektir. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.480; Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki ve Tealî-i Vatan Osmanlı Hanımları Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, Güz-43-44 (1988-1989), s.183-189.

176 Kızılay Hanımlar Merkezi adı ile de geçenbu cemiyet, 1912'de Besim Ömer Paşa'nın desteği ile kurulmuştur. Cemiyetin en önemli çalışmaları arasında; göçmen kızlara ve şehit çocuklarına sanat öğretmek amacı ile sanatevi açması, her yıl düzenli olarak takvim çıkarmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Besim Ömer Paşa, *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferanslar*, İstanbul: 1332.; *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkezîyesi Tarafından Tertip Olunan Takvim-2*, İstanbul: 1332; Caporal, a.g.e.; s.149; Taşkiran, a.g.e.; s.38.

177 Nezihe Muhiddin Başkanlığında kurulan ve Türk donanmasının muhtaç olduğu nakdi yardımı sağlamak amacını taşıyan cemiyet 1912 yılında kurulmuştur. Çaka; a.g.e.; s.38; Kurnaz, a.g.e.; s.115.

178 Balkan Savaşı sırasında bir yardım cemiyeti olarak kurulmuştur (1913). 8 Şubat, 15 Şubat 1913 tarihlerinde Darülfünûn'da yaptığı toplantılarda Osmanlı kadınlarının topluca sesini duyurması bakımından önemli bir yeri vardır. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.481; Kurnaz, a.g.e.; s.117-118.

aydınlatılmasını sağlamak şeklinde belirlenmiştir (179).

Bu cemiyet kadın dernekleri arasında sesini en çok duyuran cemiyet olmuştur.

Şehit ailelerine yardım amacı ile de çeşitli cemiyetler kurulmuş ve çeşitli faaliyetler düzenleyerek bu ailelere maaş bağlanmıştır. Cemiyetlerden "Şehit Ailelerine Yardım Birliği" (180) ve "Asker Ailelerine Yardım Hanımlar Cemiyeti"nin (181) çalışmaları önemlidir.

Eğitim amacı ile kurulan bir diğer cemiyet de Bilgi Yurdu'dur. Eğitimin yalnızca devlete yüklenmesine karşı olan Ahmet Edip Bey tarafından kurulan cemiyet, 1916 yılında 80 öğrenci ile derslere başlamıştır. Hanımlar burada hesap, hendese, ilm-i eşya, tarih, coğrafya, Fransızca, Almanca, İngilizce, piyano, keman ud, dikiş, Türkçe, resim, ilm-i tabiiye, riyaziye, terbiye-İlmi ve çocuk büyütme, terbiye-i bedeniye, okuma-yazma gibi derslerden istediklerine girerek okumuşlardır (182). Ayrıca gayrimüslim hanımlar burada yabancı dil, yabancı hanımlar da Türkçe öğrenmek için cemiyete gelmişler, Türk hanımları da bunlarla temas kurarak bilgi ve görgülerini arttırmışlardır (183).

İttihatçılar kadın hareketini savundukları kültür politikalarının bir parçası halinde kadınları ulusal kalkınmada bir nefer olarak kullanmak istemişlerdir. Bu nedenle 1917 yılında Enver Paşa ile Naciye Sultan'ın himayelerinde "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi" adında bir dernek kurulmuştur (184). Dernek,

179 Rüşen Zeki, "Bizde Hareket-i Nisvân", *Nevsâl-i Milli*, İstanbul: 1331, s.343'den naklen Kurnaz, a.g.e.; s.118.

180 Çaka, a.g.e.; s.39; Bolat, a.g.mk.; s.181.

181 Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Takvimi-2, s.55.

182 Kurnaz, a.g.e.; s.119.

183 S.Ayn., "Bilgi Yurdu", *Türk Yurdu*, C.XII, Ay: 10, 5 Temmuz 1333, s.3494-3497.

184 Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih Toplum*, C.IX, s.34-39; Lütfi Erişçi, *Türkiye İşçi Sınıfının Tarihi*, İstanbul: 1951, s.13; Çiftçi, a.g.e.; s.87; Nermin Abadan-Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul: 1982, s.11; Tülin Sümer, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.II, Sayı:10, Temmuz 1965, s.59; Tekeli, a.g.mk.; s.378.

şehir kadınları için oluşturulmuştur. Zaten köy kadınları tarım ekonomisinde çalıştığı için dernek, özellikle şehir kadınlarının çalışmalarını sağlamak, onlara iş bulmak için faaliyete geçmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında ittihatçıların da yardımıyla bir çok kadın dernekleri kurulmuştur (185).

Böylece Türk kadınının şefkati ve yardım isteği, onun toplum hayatına atılmasında büyük rol oynamış, bu alandaki cesareti ve tecrübesinin gelişmesinde başlangıç görevi görmüştür. Kurulan dernekler kısa ömürlü olsa da, Türk kadınının sosyal hizmetler alanında nasıl çalıştığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu sayede kadınlar hem kendilerini, hem de kadının sosyal hayata girmesi konusunda çelişkileri olan bazı çevreleri ikna etme olanağını da bulmuşlardır. Ayrıca cemiyetler ve faaliyetleri cumhuriyet döneminde gerçekleşecek sosyal ve kültürel faaliyetlere de zemin hazırlamıştır.

2. BASIN FAALİYETLERİ

Dönemin yeniliklerinden birisi de kadınlara yönelik yayın organlarının ortaya çıkması olmuştur. Ancak yayın hayatına giren, kadınların çıkardığı ve kadınlara ulaşmayı amaçlayan gazetelerin sayısının çok fazla olduğu söylenemez. Yine de sayıca az olmalarına karşın, bu gazetelerin hepsi sert, çetin, zorlu bir kadın hakları mücadelesi vermişlerdir.

Tanzimat dönemi basınında yer alan moda, kadın eğitimi gibi konuların yanında, meşrutiyet dönemi basınının savunduğu esas haklar şunlar olmuştur: Eğitim hakkı, sokağa çıkabilme, eğlence yerlerine gidebilme ve bu sırada polis baskısına uğramama hakkı, sınırlı bir ölçüde de olsa çalışma hakkı, toplum hayatına girebilme hakkıdır (186).

¹⁸⁵ Derneklerin isimleri ve kuruluş tarihleri için bkz.; Caporal, a.g.e.; s.150; Bolat, a.g.mk.; s.180.

¹⁸⁶ Tekeli, a.g.e.; s.201.

II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan gazete ve dergilerin en önemlileri; 1908'de Selanik'de yayınlanmaya başlayan kadın, 1913'den itibaren ve Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti'nin yayın organı olarak çıkmaya başlayan Kadınlar Dünyası'dır (187).

Bu yayınlardan, 1908 yılında çıkmaya başlayan "Mehasin" aylık bir gazetedir. Sahibi Asaf Muammer, müdürü ve başyazarı da Mehmut Raufdur. 1324-1325 (1908-1910) yılları arasında yayına devam eden gazetenin içinde (188), kadınlara verilen konferanslara da yer verilmiştir.

Konferansların birisinde Ahmet Hikmet, "Ya kadınlar, ya kadınlar...Acaba kaç senedir esaret çekiyorlar? Herkes bilir ki, onların 30 senedenberi değil, tam 600 senedir ki ellerini zulmet zinciri bağlamıştır, gözlerini istibdat perdesi örtmüştür" (189) diyerek, kadının esir durumda olduğunu söyleyerek, toplum hayatına girmesi gerektiğini savunmuştur (190).

Celal Sahir de bir konferansda "sizin yemek yemeniz için lokanta, gazete okumanız, vakit geçirmeniz için kıraathane olmamasının sebebi din değildir. Sizi yüksek tahsilden men eden, üniversiteden mahrum eden, öğretmen, doktor, hatta avukat olmaktan meneden din değildir. Bunlar Doğu'nun cehalet ve taassubunun

187 Bu yayınlara ek olarak; Demet (1908), Kadın (1910), Musavver Kadın (1911), hanımlar alemi (1913), Kadınlar Alemi (1914), Seyyâle (1914) Siyânet (1914), Kadınlık (1915), Kadınlık Hayatı (1915), Bilgi Yurdu Işığı (1916), Genç Kadın (1918), Türk Kadını (1918), İnci (1919), Hanım (1921), Kadınlar saltanatı (1920), Ev Hocası (1923) gibi dergi ve gazeteler çıkmıştır. Kuşkusuz bunlardan bir bölümü sadece moda ve magazin türü, bir bölümü de düşünce gazeteleridir. Taşkiran, a.g.e.; s.50-52; Kurnaz, a.g.e.; s.123-134; Fevziye Abdullah Tansel, "Memleketimizde Gençler İçin Kurulan İlk Dernekler, Gazete ve Dergiler", *Bellekten*, C.I, Sayı:199, Nisan 1987, s.281-304.

188 Hasan Duman, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, (1828-1928), İstanbul: 1986, s.226.

189 *Mehasin*, 1906, Sayı:4.

190 Taşkiran, a.g.e.; s.50.

mariz bakiyeleridir" (191) sözleriyle, kadının o günkü durumunun dinden değil, Doğu'dan cehaleti ve taassubundan kaynaklandığını ifade etmiştir (192).

Fatma Aliye Hanım ise kadınların sokağa çıktıkları zaman, karşılaştıkları zorlukları anlatan bir yazısında; "Yakını olan erkeklerle kadınların birlikte arabalara binmeleri yasak edildi. Kadın babası, kocası, erkek kardeşi, oğlu gibi kimselerin yanında ne yapabilir? Basksız, kontrolsüz, hamisiz gezenlerden bir takımının uygunsuz halleri men olunabilir mi? Bazı kere, kadınların faytona binmeleri menediliyor. Açık tramvayda bile, kadınlar için yer yok. Kadın bir kupa veya kapalı tramvay bekliyor. Yaz mevsiminde ise, bunlar çok az. Kadın uzun müddet kaldırım üzerinde duruyor. Bay ve endam gösteriyor. Dikkati çekerek, gelen geçen bakıyor. Buna ehemmiyet verilmiyor. Çünkü âdet... Kadınlar kış hayatında da muhtaç oldukları hava ve güneşten biraz faydalanmak için, duvaklı, kapalı bahçelerden birinde biraz hava almaya imkan bulamıyor. Sonra kadınlar, sokak setlerinde ehram yayıp sebilhane bardağı gibi diziliyorlar. Çünkü, bu da çoktanberi âdet" (193) diyerek, kadınların erkeklerle aynı arabaya binmelerinin yasaklanmasını eleştirmiştir.

Gazetede farklı görüşleri olan yazarların yazılarına da yer verilmiştir. Örneğin; Zöhre imzalı yazılardan birinde "Feministler ve muarızları ne derlerse desinler, bir enstitü üyesi kadar âlim olan kadınları bir tabiat galatı addederim. Gerçekten yalnız ismini işittiğim (Darwin)'in felsefe meselesini tahlil ve tenkide kudretli olan kadınlar, şüphesiz bir hilkat acubesidirler. Muadele halline çalışmak, bir yarayı kesip biçip cerrahi ameliyatlar yapmak bir kadın için çok yakışıksızdır, âdeta ayıptır bile" (194) denilerek, ameliyat yapmanın bir kadın için yakışıksız ve hatta ayıp olduğu söylenmektedir.

191 Mehasin, 1908, Sayı:10.

192 Kurnaz, a.g.e.; s.124.

193 Mehasin, 1908, Sayı:11.

194 Mehasin, 1908, Sayı:7, Binnaz Toprak, "Türk Kadını ve Din", Türk Toplumunda Kadın, İstanbul: 1982, s.366.

Dönemin kadınlarla ilgili çıkan diğer bir dergisi de "kadın"dır. 1324-1325 (1908-1910) yılları arasında Selanik'de çıkan bu derginin imtiyaz sahibi Mustafa İbrahim, Müdürü de Enis Avni'dir (195).

İlk sayıdan anlaşıldığına göre, derginin amacı her hanıma hitap edebilmektir. Fikti, edebi yazılar, şiirler, hikayeler, sohbetler yer alan dergide, okuyucu hanımlardan gelen yazılara da yer verilmiştir (196).

Dergide; Mehmet Câvit, Seniha Hikmet, Ali Cânip, Manastırlı Rifat, Bahâ Tevfik, Nigar Binti Osman, Kazım Nâmi, Fatma Seniye, Tahsin Nâhit, Ömer Seyfettin, Abdullah Cevdet, Emine Semiye, Mehmet Emin, Akil Koyuncu, Evliyazade Naciye, Fitnat Binti Haşim gibi yazarların makaleleri yer almıştır (197).

Dergide kadın haklarının savunulmasından başka, birçok önemli bilgilere de yer verilmiştir. Örneğin, "İzmir'de binlerce kişi toplanarak, İslam hanımlarını cebren tiyatroya gitmekten meneyledikleri halde, adli zabıta, hükümet memurları, bu taassup hareketine seyirci olmaktan başka bir şey yapmamıştır. Artık zaman değişti. Hukukumuzun müdafaası için cidden çalışmak lazım" (198) denilerek, kadınların toplumsal hayata girmeleri gerekliliği vurgulanmıştır.

Ayrıca dergi Tanin gazetesinde yer alan şu sözlerle desteklenmiştir. "Kadın Gazetesi Resâil-i Nisâiye-i Osmaniye'nin en ciddi ve en zarifidirp tavsiye ederiz" (199).

Kadın hukukunu savunan diğer bir haftalık gazete de "Kadınlar Dünyası"dır. İmtiyaz sahibi Nuriye Ulviye (Mevlan), mesûl idare müdürü de Emine Seher'dir.

195 Duman, a.g.e.; s.195.

196 Cengiz Yurdanur, "Kadın", Türk Dil ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.V, İstanbul: 1982, s.77.

197 Yurdanur, a.g.mk.; s.77.

198 Kadın, 1908, Sayı:20'den naklen, Taşkiran, a.g.e.; s.52.

199 Tanin, 18 Kanuni Sani, 1909.

İstanbul'da yayınlanan bu gazete, 1913'den 1921'e kadar aralıklarla yayınlanmıştır (200).

Kadınlara hitap eden ve yazarlarının hemen hepsi de kadın olan gazete, kendi türü içinde kaliteli bir yayın organı olmuştur.

Kadınların toplum içerisindeki durumlarının ve seviyelerinin yükseltilmesine ve haklarının korunmasına ağırlık veren bir yapıya sahiptir. Önemli sosyal olaylarla birlikte, edebi konulara, şiir, hikaye, sohbet, kadın hakları, dil, müzik, tiyatro ile ilgili yazılara, röportajlara ve tercümelere de yer vermiştir.

Gazetede başlıca imzalar; Mükerrerem Belkıs, Fatma Nasip, Nadire Nazmi, Atiye Şükran, Mediha Hasip, Aliye Cevad, Yaşar Nezihe, Feride Nihal, Rasime Binti Ahmet Râsim, Nigar Ferit, Cevriye Cemil, Münire İhsan, Enise Şükrü, Selma Kâmil'e aittir (201).

Gazete, kadınla erkek arasında eşitlik istemektedir. Telefon idaresine Türk kızlarının da alınması için büyük çabalar göstererek, çalışma alanına hanımların girmesini desteklemiştir.

Ayrıca demokratik bir anlayışla hareket eden gazete, hanımların eğitilmesine, ticarete ve el sanatlarında çalışmasına, destek vermiş, görücü usulü ile evlenme ve gereksiz çeyiz masrafları gibi konularda da mücadele etmiştir (202). Azize imzası ile çıkan bir yazıda da, kadınların isteklerinin şimdilik siyasi değil, eğitim ve çalışma gibi sosyal haklar olduğunu belirtmişlerdir (203).

Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti fikrinin ilk tohumları da bu gazetede atılmıştır. Ayrıca gazete günümüz için normal sayılmakla beraber, zamanına göre

200 Cengiz Yurdanur, "Kadınlar Dünyası", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul: 1982; Duman, a.g.e.; s.197.

201 Yurdanur, a.g.e.; s.80; Kurnaz, a.g.e.; s.127.

202 Taşkiran, a.g.e.; s.52.

203 **Kadınlar Dünyası**, 10 Nisan 1329, s.3.

oldukça ileri kabul edilebilecek Avrupa tarzı giyinmiş hanım resimlerine de yer vermiştir (204).

II. Meşrutiyet döneminde diğer dergi ve gazetelerde yine aynı amaçlar doğrultusunda faaliyetler göstermişlerdir. Yayınlanan gazete ve dergiler "Kadın basını"nda bir artışın olmasını sağlamıştır. Bu artış yeterli olmasa da, yapılan yayınlar kadının eğitimi ve ekonomik hayata katılımı konularında önemli rol oynamış, bu konuda önemli bir kamuoyu oluşturulmuştur. Bu kamuoyu, Cumhuriyet devrinde yapılacak inkılaplarından en büyük dayanakların biri olmuştur.

3. EKONOMİK FAALİYETLER

II. Meşrutiyet döneminde kadınların ekonomik hayata katılmaları için girişimler olmuş, kadın dernekleri ve yazarlar bu düşüncelerini basın yolu ile savunarak, uygulamaya geçirmek için yoğun çaba harcamışlardır. Kırsal kesimdeki kadınların zatene tarım ve el sanatlarında çalıştığı ileri sürülerek, çalışmalar özellikle şehirde yaşayan kadınlar için yapılmıştır.

Derneklerin önemli bir kısmı, kadınlara dikiş diktirmek, el işleri yaptırmak şekliyle hayatlarını kazanmalarına yardım etmek çabası içine girmişlerdir. Böylece fikri gelişmelerle beraber, savaşların getirdiği ekonomik buhran, kadını kendiliğinden ekonomik hayatın içine sokmaya başlamıştır.

I. Dünya Savaşı sebebi ile devlet dükkanlarında erkek memurların azalması sonucu, onların yerini hanımlar almıştır. Önce posta ve telgraf işlerine toplu olarak alınan kadınlar, daha sonra maliye memurluklarına da girmişlerdir (205). Ancak kadının çalışma yaşamına girmesinin pek de kolay olmadığına ilişkin örnekler vardır. Örneğin, Bedia Osman adında bir kadının İstanbul Telefon şirketinde çalışma

²⁰⁴ Kurnaz, a.g.e.: s.127.

²⁰⁵ Çiftçi, a.g.e.p s.88; Taşkıran, s.40; Oya Çiftçi, "Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler", **Türk Toplumunda Kadın**, İstanbul: 1982, s.221; Göksel, a.g.mk., s.219.

istemi, sırf kadın olması nedeniyle geri çevrilmiş, bunun üzerine Kadın Dünyası Dergisinde başlayan şiddetli eleştiriler umulan yankıyı yaratmış, sonunda da yalnız Bedia Osman değil, onunla birlikte pek çok kadın, adı geçen şirkette iş bulabilmişlerdir (206).

Gerek postahaneye, gerek diğer resmi dairelere kadınların ve kızların girmesi, bazı grupların hükümeti eleştirmelerine ve bu memur hanımlara iyi gözle bakılmamasına neden olmuştur (207). Hükümet bu tepkileri önlemek için iş yerlerinde bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirler; iş yerlerinde kadınlarla erkeklerin odalarını ayırmak, bu odalara odacılardan başka hiç bir erkeğin girmemesi, yapılacak işlerde odacıların aracılık etmesi, işten çıkarken de önce erkeklerin binayı terk etmesi, sonra hanımların çıkması şeklindedir (208).

Bu olaylara rağmen, toplumda uygun bir eğitim olarak ebelik, öğretmenlik, hemşirelik gibi mesleklerde çalışanlara karşı bir tepki görülmemiştir. Özellikle Türk kadını öğretmenlik mesleğine doğru yönelmiş, bu alandaki etkisi ve etkinliği giderek artmıştır. Örneğin; Balkan Savaşlarından sonra bazı ilkokulların ve hatta idadilerin müdürlükleri kadınlara verilmiş, Maarif Vekaleti, Nahiye Hanım, Nezihe Hanım, Sadiye Hanım, Hatice Hanım gibi bayan müfettişler bile atamıştır (209).

Toplumdaki tepkilere karşın devlet memurluğunda bulunan kadınlar işlerine devam etmişlerdir. Nevar ki, savaşın bitmesiyle kamu hizmetlerinde çalışan

206 Ülker Gürkan, "Kadın Emeğinin Değeri ve Evli Kadının Çalışmasının Kocasının İznine Bağlı Olmasının Yarattığı Sosyal ve Hukuki Sorunlar", **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C.VIII, Sayı:1-2- Mart-Ekim 1976, s.122; İhrami Soysal, "İlk Kadın Hareketleri Siyasal Hak Tanınması", **Milliyet**, İstanbul: 2.12.1982, s.12.

207 Ergin, a.g.e.; C.IV, s.1067.

208 Bu konuya Maliye Nezaretine memur olarak giren ilk hanımlardan Nimet (Günaydın) Hanım'ın hatıraları ışık tutmaktadır. Bkz.; Nimet Günaydın, "İlk Kadın Memurlar", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl:3, C.I, Sayı:4, 1 Mayıs 1967, s.66-68.

209 Caporal, a.g.e.; s.140; Kurnaz, a.g.e.; s.137.

kadınların işlerine son verme eğilimi ağırlık kazanmıştır. Basın ise kadınların erkeklerden daha şevkle ve gayretle çalıştıklarını belirterek, onların mesleklerinde bırakılmalarını savunmuştur (210). ancak bu çağrılara pek kulak verilmemiş, işten çıkarmalar ardı ardına çoğalmıştır. Buna rağmen İstanbul Galata Osmanlı Bankasında hala sekreter olarak kadınlar çalıştırılmış, Ziraat Bankasında 7 genç kız, Elektrik ve Tramvay şirketinde 2, Telefon Şirketinde de 48 kadın çalışmaya devam etmiştir (211).

Diğer yandan önemli bir adım da; işçi kadınların ortaya çıkmasıdır. Meşrutiyet döneminde gerek sosyal gelişmeler, gerekse toplumda görülen ekonomik buhran ve savaş nedenleri ile erkek işçilerin azalması, Türk kadınının sanayi alanına da girmesine yol açmıştır (212).

Osmanlı devletinde 1840 yılından sonra kadınlar, fabrikalarda ve özellikle dokuma, işlemedilik, halıcılık, gibi işlerde çalışmaya başlamışlardır. Balkan ve I. Dünya Savaşı'nın yarattığı işgücü gereksinmesinin sonucu kadın işçilerin sayısını giderek artırmıştır (213). Bu artışın diğer bir nedeni de kadın ve çocuk emeğinin ucuz ve elverişli olmasıdır. Fabrikada çalışan kadınlar erkeklere oranla daha az ücret almışlar bu da kadın işgücünün istismar edilmesine neden olmuştur.

Kadınların çalışma yaşamında karşılaştığı olumsuz koşullar ve "Tatil-i Eşgal Kanunu", 1909'da Meclis-i Mebusan'da görüşülürken Vartkos Efendi tarafından da isyancı bir tavırla dile getirilmiştir. Vartkos Efendi bazı yerlerde kadınlar bile

210 Tasvir-i Efkar, 12 Eylül 1919; Türk Yurdu, No:6, 1330, s.2392.

211 Caporal, a.g.e.;s.140.

212 Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul: 1986, s.869; Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo-Ekonomik Statüsü", **Türk Toplumunda Kadın**, İstanbul: 1982, s.138.

213 İşçi sınıfının ortaya çıkması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Oya Sencer, **Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı**, İstanbul: 1969; Çiftçi, a.g.e.; s.86-87; Beria Onger, **Kadınların Kurtuluşu**, İstanbul: 1967, s.35-36.

çalışıyor. Hatta hamile oldukları vakit bile, erkekler gibi, on, oniki saat çalışmak zorunda bulunuyorlar. Çocuklarını, evlerini terkederek mütemadiyen çalışıyorlar. On, oniki yaşında kız çocukları bile gidip çalışıyorlar" (214) diyerek çalışma yaşamındaki olumsuzlukları anlatmıştır.

Osmanlı imparatorluğunda çalışma yaşamında "Kadın işçi" olgusu Meclis-i Mebusan'da yapılan konuşmalarla daha da belirginleşmiştir. Nitekim Sivas Mebusu Ömer Şevki Bey 30 Aralık 1910 yılında meclis'e "Müessesât-ı Sinaîyyede çocukların ve kadınların çalıştırılması" adlı bir layiha sunarak, kız ve erkek çocuklar ile kadınların sanayide, taş ve maden ocaklarında çalışma koşullarının düzeltilmesi gerektiğini açıklamıştır (215). Kanunlaşamayan bu layihâda kız ve erkek çocuklar ile kadınların sanayide, taş ve maden ocaklarında çalışmaya başlama yaşlarını, sağlıkları açısından uygun düşecek işleri, çalışma koşullarını, günlük çalışma süresini, hafta tatillerini ve sağlıklarını gözetecek konulara yer verilmiştir (216). Böylece kadınlar sosyalpolitika önlemlerinden uzak, işverenlerin katı tutumlarına balğlı olarak çalışmaya devam etmişlerdir.

Savaş döneminin kadınlar ile ilgili ilginç gelişmelerinden birisi de, Osmanlı Ticaret Nezaretince kadınlar için zorunlu bir hizmet yasasının yürürlüğe konması olmuştur (217). Bu yasa ile, kadınların cephe gerisinde çalıştırılmaları sağlanmış, çeşitli fabrika ve tezgahlarda işçi sayısı arttırılarak üretim arttırılmaya çalışılmıştır.

214 Gündüz Ökçün, **Tatlı-l Eşgal Kanunu 1909-Belgeler-Yorumlar**, Ankara: 1982, s.36.

215 Zafer Toprak, "Sosyal Politika Tarihimizin İlk Önlemler Paketi: Müessesât-ı Sinaîyyede Çocukların ve kadınların çalıştırılması (1910)3, **Toplum ve Bilim**, Güz 27 /1984), s.231.

216 Toprak, "Sosyal Politika Tarilinizin İlk Önlemler Paketi...", s.233-237.

217 Gürkan, a.g.mk.; s.121; Güzel, a.g.mk.; s.871; Çiftçi, a.g.e.; s.87; Tekeli, a.g.e.; s.199.

Kadınlara iş bulma konusunda İstanbul'da kurulan cemiyetlerin de etkin rolleri olmuştur. Bunlardan İslâm Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti, çalışmak isteyen kadınların kendilerine başvurmalarını isteyen ilan verince, cemiyet'e 1,5 ay içinde 14.000'den fazla kadın müracaat etmiştir (218). 1916 yılında da İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti çalışmalarına hız vererek, cemiyetteki terzi kadınların yardımları ile askerlerin ihtiyaç duyduğu elbiseleri yetiştirmek için yoğun çalışmalara girişmişlerdir (219).

Bu dönemde memur ve işçi hanımlardan başka bir de esnaf ve tüccar hanımlar da görülmeye başlamıştır. Hatta İstanbul'da kadın berberleri bile çoğalarak (220), kadınlardan oluşan bir kadın tüccarlar pazarı da açılmıştır (221).

Böylece büyük ölçüde zorunluluklar nedeniyle başlayan kadının çalışma hayatı, onlara tecrübe kazandırmış ve Cumhuriyet döneminde bu konuda yapılacak yeniliklere örnek olmuştur.

---

218 Sümer, a.g.mk.; s.59; Tekeli, a.g.e.; s.199-200; Onger, a.g.e.; s.36.

219 İktisadiyat Mecmuası, Sayı:29, 12 Eylül 1332, s.7.

220 "Kadınların Muharebeden İstifadeleri", *Sabah*, 13 Teşrinievvel 1917, S.3; Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, s.316.

221 Mim, "Kadın Tüccarlar Pazarında", *Vakit*, II. Kanunusâni 1918, s.2; Toprak, a.g.e.; s.317.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. Dünya savaşından yenik çıkan Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra İtilaf Devletlerinin işgali altında kalmıştır. İşgallere karşı gerekli tepkiyi gösteremeyen İstanbul Hakametinin durumunu gören Türk milleti ise harekete geçerek Milli Mücadele hareketini başlatmıştır.

Durumun kötüye gittiğini gören Mustafa Kemal paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçmesi, Türk milletinin kaderinde önemli değişiklikler yaratmıştır. Onun liderliğinde tam organize hale getirilen Milli Mücadele başarılı olmaya başlamış, Erzurum, Sivas Kongreleri ile alınan kararlar ve oluşturulan Temsil Heyeti'nin Ankara'ya gelerek T.B.M.M.'ni faaliyete geçirmeleri ile de Milli Mücadele tam bir resmiyete dönüştürülmüştür.

İşte bu dönemde Türk kadını da, ulus bütünlüğü içinde kendisine düşen ödevleri yerine getirmiş, Milli Mücadelenin kazanılmasında elinden geleni yapmıştır. İşgallere karşı savaşan, erkeğine yardımcı olan kadın cephaneyi arabasında, sırtında taşımış, askere giydirecek eşyaları hazırlamış, ordunun yiyeceğini yetiştirmiş, vatan savunmasında üzerine düşen ödevi seve seve yerine getirmiştir ⁽¹⁾.

Bu dönemdeki kadınları, içinde buldukları durum ve faaliyetleri bakımından bir kaç grupta toplamak mümkündür ⁽²⁾:

¹ Afet İnan, **Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması**, İstanbul: 1963, s.101.

² Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, İstanbul: 1992, s.149; İnan, a.g.e.; s.100.

1. İşgal bölgesindeki mâruz kaldıkları tecavüz ve taarruzlar nedeniyle erkekleri göreve çağırarak mazlum kadınlar.

2. Eline silah alarak bizzat savaşa katılanlar veya cephe gerisinde hizmet verenler (Yaralılara bakanlar, askere giyecek-yiyecek sağlayanlar).

3. Geniş kitleyi uyandırmak için dernek ve basın faaliyetine katılanlar. (Bunların en önemlileri, başta Halide Edip olmak üzere Nakiye Elgün, Müfide Ferit Tek'tir).

4. Faaliyete moda diye bakanlar ve bu yüzden katılanlar, (İstanbul sosyete hanımları, bu faaliyetlerin dışında kalanlar.) Anadolu kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti çektiği telgraflarla bu hanımları kınar. Bu hanımların yaşayışları Halide Edib'in Ateşten Gömlek, Yakup Kadri'nin Kadam ve Gamare, Kiralık Konak gibi romanlarında ele alınarak, işlenmiştir. Yine Halide Edib'in "Cennet Dağı Cehennem Dağı" isimli makalesinde bu tür kadınların azaptan hiç kurtulmayacakları anlatılmıştır (3).

I- MİLLİ MÜCADELE MİTINGLERİNDE TÜRK KADINI

Milli Mücadele'ye hazırlık günlerinde, bütün ulusça, kadın-erkek bir araya toplanıp duygu ve düşüncelerin çok heyecanlı ve samimi bir şekilde dile getirildiği bir takım miting ve toplantılar düzenlenmiştir. Sadece İstanbul'da değil, yurdun çeşitli il ve ilçelerinde, açık havada, kapalı yerlerde düzenlenen bu toplantılar, Türk ulusuna karşı yapılan haksızlıklara bir tepki olarak hazırlanmış, bir bakıma ulusu da Milli Mücadeleye hazırlamıştır.

Miting ve toplantılarda erkekler yanında, kadınlar da söz alarak, duygulandırıcı, dinleyenleri coşturucu konuşmalar yapmışlar, konferanslar

³ Vakıf, No:1158, 28 Şubat 1921'den naklen, İnci Enginün, "Milli Mücadele'de Türk Kadını", Türk Kültürü, Sayı.232, Ağustos 1982, s.619-621.

vermişler, hatta ev ev dolaşıp hanımları Milli Mücadele'ye manen ve maddeten katılmaya teşvik etmişlerdir (4).

Bu mitinglerde konuşanların çoğu öğretmen hanımlardır. Aralarında İnas Darülfünununda okuyan öğrencilerle, bazı derneklerde çalışan gönüllü hanımlar da yer almıştır. Bu hanımların arasında özellikle Halide Edip Adıvar'ın konuşmaları dikkati çekecektir.

Diğer konuşmacılar arasında Şükûfe Nihal, eğitimci ve ilk kadın milletvekillerimizden Nakiye (Elgün) Hanım, yazar ve öğretmen Zeliha Osman Hanım, Asker Saime diye ün kazancak olan Münevver Saime, Meliha, Sabahat ve Naciye Hanımlar yer almaktadır (5). Bu hanımlar öyle bir cesaret ve vatan sevgisi ile konuşmuşlardır ki, konuşmaları basında sansür edilmiş, haklarında tutuklama emri bile verilmiştir (6).

Türk topraklarının içine düştüğü acı durumdan kurtarılması için ülkenin her tarafında yabancı işgallere karşı toplantılar yapılarak, protesto mitingleri çekilmişti dedik. İşte bu toplantılardan ilki 19 Mart 1919 günü İnas Darülfünunu öğrencileri ve Asri Kadınlar Cemiyeti üyeleri tarafından Fatih Türbesi önünde yapılmış ve işgal kuvvetleri protesto edilmiştir (7).

14-15 Mayıs 1919 gecesi de Redd-i İlhak Milli Heyeti'nin bir çağrısı üzerine İzmir'in Maşatlık semtinde bir miting düzenlenmiştir. Bu miting, ertesi günkü işgale karşı gelmenin bir simgesi olmuştur.

Mayıs ayı boyunca hem İstanbul'da hem de Türkiye'nin diğer yerlerinde kadınlar tarafından çeşitli mitingler yapılmıştır. O zamanın ortamında

4 İnci Enginün-Müjgan Cunbur-Cahide Özdemir, **Milli Mücadele'de Türk Kadını**, Ankara: 1983, s.14.

5 Enginün-Cunbur-Özdemir, a.g.e.; s.14.

6 Kurnaz, a.g.e.; s.156.

7 Afet İnan, **Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması**, İstanbul: 1968, s.104; Enginün-Cunbur-Özdemir, a.g.e.; s.14.

kadınlarımızın hemen hiçbir kanuni hakları tanınmamış olmakla beraber, kadın ve erkek birlikte bu protesto mitinglerine katılmışlardır. Bir kaç 1919 yılının 16 Mayıs günü Denizli, Kastamonu, Tavas, Bayramiç ve Seydişehir'de, 17 Mayıs'ta Giresun, Trabzon, Zonguldak, Edremit ve Denizli'nin Çal kazasında, 18 Mayıs'ta İstanbul Darülfûnun konferans salonunda profesörlerin işgali protesto konuşmalarından sonra, Halk ve Hanımlar adına da katılanlar olmuştur. Aynı tarihte Bursa'da üç gün sıra ile miting yapılacağı ilan edilmiştir. Erzurum ve İzmir Mitingleri de bu sırada düzenlenmiş, Erzurum'da bütün dükkanlar kapatılmış ve binlerce Erzurumlu İzmir'in Yunan ordusu tarafından işaglini protesto etmişlerdir (8).

İzmir'in işgalinden iki gün sonra Üsküdar Kız Kolejinde bir toplantı düzenlenmiş ve toplanan kadınlar özellikle konuşmacı olarak katılan Halide Edip işgali şiddetle kınamışlardır (9).

18 Mayıs 1919'da İstanbul Darülfûnun'unda yapılan bir toplantıda duygularını dile getiren bir hanım "Biz de sizin kadar, belki daha ziyade müttelimiz. Teşebbüsatımıza en kavi imanla iştirak ediyor ve şu hakikati isma etmek istiyoruz:

Kim demiş bir kadın küçük şeydir.

Bir kadın belki en büyük şeydir" (10) diyerek Türk kadınının, erkeği yanında mücadeleye hazır olduğunu haykırmıştır (11).

8 Afet İnan, **Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, VIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: 1983, s.1994; Gülgün Bolat, "Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri", **Atatürk ve Kadın Hakları**, Ankara: 1983, s.182.

9 Enginün-Cunbur-Özdemir, a.g.e.; s.15.

10 **Vakit**, 18 Mayıs 1919, No:559, s.1.

11 Kemal Arıburnu, **Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri**, Ankara: 1975, s.10; Aynur Mısıroğlu, **Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları**, İstanbul: 1976, s.48; Enginün-Cunbur-Özdemir, a.g.e.; s.16.

İzmir'in 15 Mayıs 1919 günü işgali haberi üzerine yapılan bu ilk toplantıyı, 19 Mayıs 1919 Pazartesi günü Fatih'te yapılan ilk miting izlemiştir. Mitingde kadınlardan Halide Edip, Meliha ve Naciye Hanımlar konuşma yapmışlardır. Halide EDip konuşmasında şunları söylemiştir:

“Müslümanlar, Türkler, Türk ve Müslüman bugün en kara gününü yaşıyor. Gece, karanlık bir gece. Fakat insanın hayatında sabahı olmayan gece yoktur. Yarın bu korkunç geceyi yırtıp, parlak bir sabah yaratacağız.

Bugün elinizde tohp, tüfek denilen alet yok fakat ondan kuvvetli, ondan büyük bir silahımız var. Hak ve Allah var. Tüfek ve top düşer, fakat hak ve Allah bakidir. Topunun yüzüne tükürecek kadar evlâtlar, analar, kalbimizde aşk ve iman, millet duygusu var. Biz dünyada millet sınıfına lâyük bir millet olduğumuzu erkek, kadın hatta çocuklarımıza kadar isbat ettik” (12).

Aynı mitingde daha sonra söz alan İnas Darülfünun öğrencisi Meliha Hanım da topluluğa karşı konuşmuştur.”Ey Türk, ulu şeref yıldızın sönmek üzere. Yedi asırdan beri devam eden bu mukaddes binâ, devletimiz, gözlerimizin önünde yavaş yavaş çöktürülüyor. Fakat, bu koca devlet yıkılırken öyle bir çatırtı ile devrilmelidir ki; metin ve sağlam binanın çatırdısı cihanı sarsmalı, bütün insanlığı titretmelidir.

Kuvvetle iman ediyoruz ki, büyük Allah'ımıza sığınarak cebir ile alınan bir hak elbette iade edilecektir!.. “ diyerek, vatanın içinde bulunduğu durumdan kurtarılması için canların feda edilmesi gerektiğini belirtmiştir (13).

¹² **Vakit**, 20 Mayıs 1919, No:561, s.1; Tezer Taşkıran, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Ankara: 1973, s.69; Arıburnu, a.g.e.; s.13-14.

¹³ **Vakit**, 14 Mayıs 1919, No:561, s.2; Arıburnu, a.g.e.; s.17-18; Mısıroğlu, a.g.e.; s.51-52.

Mitingin sonunda padişaha bir arıza yazılmış ve Türkiye'nin işgalini protesto etmek üzere Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a bir telgraf çekilmiştir (14).

20 Mayıs 1919'da Üsküdar Doğancılar'da yapılan mitingde de erkek hatipler yanında, "Asri Kadınlar Cemiyeti" adına Sabahat ve Naciye Hanımlar konuşma yapmışlardır. Naciye Hanım'un şu sözleri büyük bir tepki yaratmıştır: "İzmir mülkünüzün tarih hayatından, coğrafyasından silinmez. Çünkü onda asırlarca yaşayan türk hatıraları, Türk âbideleri, tamamiyle Türk zeybekleri, anaları var. Ona sahip olmak isteyenler bu canlı âbideyi hakimiyetleri altında yaşatmazlar" (15).

Sabahat Hanım da konuşmasında; "İşte hâyâtı, rûhu Türk olan İzmir'i bugün Yunan'lılar aldılar. Belki yarın sinemizden bir şey, kalbimizden bir hayat koparır gibi birer birer Konya'mızı, Bursa'mızı hatta evet bütün güzellikleireyli İstanbul'umuzu isteyecekler. O zaman, bu hayatımıza zehirli tırnaklarını takıp her fırsatta bizi biraz daha ölüme yaklaştıran bu kahredici kuvvetler karşısında, yine bu sükut ve tevekküle mi yaşıyacağız? Ben buna hayır diyorum, biz kadınlar bu hak cihadında en önde olacağız ve medeniyete riyâlar söyleyen varlıklara her zaman lânetler... lânetler..." (16) diyerek milletin ve özellikle mücadele arzusu uyandıran sözler söylemiştir.

Üsküdar Sanayi Mektebi Fransızca öğretmeni Zeliha Hanım da, "Biz işgal istemiyoruz. 15 Milyon Türk'ün hakkını tanımak istemeyenler karşısında el ele vermiş müttehit bir kitle bulacaklar. Eğer Amerika ve Avrupa bizim sadâlarımızı dinlemek istemezse, biz kardeşlerimizle, beşikteki yavrularımızla onların toplarına

¹⁴ Padişaha yazılan arıza ve Wilson'a çekilen telgraf için bkz.; Arıburnu, a.g.e.; s.19-22; Enginün-Cunbur-Özdemir, a.g.e.; s.19; İnan, a.g.e.; s.105; Kurnaz, a.g.e.; s.151.

¹⁵ Vakıf, 21 Mayıs 1919, No:562, s.1; Arıburnu, a.g.e.; s.25-26; İnan, a.g.e.; s.105.

¹⁶ Vakıf, 21 Mayıs 1919, No:562, s.1; Enginün-Cunbur-Özdemir, a.g.e.; s.52.

göğüs vereceğiz" (17) sözleri ile kadınlar olarak mücedele azmi ve kararlılığı içinde olduklarını vurgulamıştır.

Bu miting sonunda, Türklerle meskûn yerlerin taksim edilemeyeceğinin basın yolu ile bütün dünyaya duyurulması kararlaştırılmıştır (18). Saime hanım bu konuşmasında, "Davranmak zamanı gelmiştir. Oysa biz, hâlâ ağlamakla vakit geçiriyoruz. Hıçkırıklarımızla düşmanın kalbini yumuşatamayız, yumuşatamayacağız. Örgütlenmeye başlayalım ve harekete geçelim" (19) sözleri ile bir ayaklanma çağrısı yapmıştır. Polis güçleri bu çağrıya karşı sert tepki göstererek, onu tutuklamak istemişler, Münevver Saime de Anadolu'ya geçip yavaş yavaş örgütlenmekte olan ulusçu birliklere katılmıştır (20).

Bu olaydan sonra İstanbul'da miting yapmak yasaklanmış, 25 Mayıs'ta düzenlenmek istenenev e ilanları dağıtılan Beyazıt Meydanındaki ve Taşlık'taki mitingler İstanbul Polis Müdürlüğü tarafından yaptırılmamıştır (21).

Ancak bunlara rağmen İstanbul'daki mitinglerin en büyüğü ve en önemlisi 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanında düzenlenmiştir. Mitingde Şair mehmet Emin (Yurdakul), İstanbul basını adına Fahrettin Haydi Bey, Halide EDip Hanım, Selim sırrı (Tarcan) ve Dr. Sâbit Beyler konuşmuşlardır (22).

17 **Vakit**, 21 Mayıs 1919, No: 562, s.1; Enginün-Cunbur-Özdemir, a.g.e.; s.21-22.

18 Arıburnu, a.g.e.; s.26; İnan, a.g.e.; s.105.

19 **Vakit**, 23 mayıs 1919, No:564, s.1; Zehra Celasin, **Tarih Boyunca Kadın**, İstanbul: 1946, s.158-159; Arıburnu, a.g.e.; s.36-37.

20 Bernard Caporal, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Çev.Ercan Eyüboğlu, Ankara: 1982, s.168.

21 İnan, a.g.e.; s.107; 28 Mayıs 1919'daki Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan tamimi ise mitinglerin daha geniş düzeyde yapılmasıdır.

22 İnan, a.g.e.; s.106; Kurnaz, a.g.e.; s.154.

Halide Edip konuşmasında; "Dâvâmızı ilan ediyorum. Bu dâvâmız da Türkiye'nin hak ve istiklalidir. Türkler, Türkiye'nin ebedi hakkına asla dokundurmuyacaklar, yarın Hak'ın mahkeme-i kübrâsı önünde zâlimlerin hepsi mahkemeye çekilecek, onlara bizim kanlarımızı döktürdünüz diyecekler... İşte kardeşlerim, işte evlatlarım, dâvânızdan kaçmayınız. O gün size hak verecekler, bugün iki dostunuz vardır. Birisi, kalbi mâbetleri bizimle bir olan müslüman dünyası, birisi zâlimleri yakasından sürükleyerek hak sahibi büyük milletlerdir.

Kardeşlerim! Evlatlarım! Osmanlı toprağında böyle muazzam, böyle tarihî bir gün belki bir daha idrak etmeyeceğiz. Evlatlarım, öyle bir gün olur da bir daha toplanamazsak, içimizde ölenler olursa, Türk'ün İstiklal bayrağı ile mezarı üzerine geliniz" demiştir.

Halide Edip, konuşmasının sonunda orada bulunanlara iki konuda yemin ettirir:

1. İnsanlık ve adalet esaslarına bağlı kalmak.
2. Hangi şartlar altında olursa olsun hiç bir kuvvete boyun eğmemek (23).

Böylece Halide Edip, işgalcilerin yaptıkları alçaklıkları kınamış, halkı fiili mücadeleye çağırmıştır. Bunun üzerine Halide Edip'e de tutuklama kararı çıkarılmış, o da Anadolu'ya geçerek Milli Mücadeleye katılmıştır (24).

30 Mayıs 1919 tarihli ikinci Sultanahmet Mitinginde konuşan Şükûfe Nihal de vatanını çok sevdiğini belirterek, "Aziz Vatan, beşiğimiz sendin, mezarımız yine sen olacaksın" sözleri ile dinleyenleri galeyana getirmiştir (25).

²³ **Vakit**, 24 Mayıs 1919, No:565, s.1-2; Arıburnu, a.g.e.; s.46-47; Enver Behnan Şapalya, **İstiklal Savaşı Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: 1967, s.31-32, Enginün-Cunbur-Özdemir, a.g.e.; s.24-26; Mehmet Kaplan-İnci Enginün-B.Emil-N.Birinci-A.Uçman, **Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**, C.I, Ankara: 1981, s.95-97.

²⁴ Ferit Ragıp Tuncar, "Ölümünün 6. Yılında Halide Edip Adivar (1884-1964).", **Türk Kadını**, Yıl.4, Şubat 1970, s.45.

²⁵ **Vakit**, 31 Mayıs 1919, No:572, s.1-2; Arıburnu, a.g.e.; s.53-55; Enginün-Cunbur-Özdemir, a.g.e.; s.29.

13 Ocak 1920 Salı günü Sultanahmet Meydanında "İstanbul Türk'tür ve Türk kalacaktır" isimli üçüncü bir miting düzenlenmiştir. 150.000 kişinin katıldığı bu mitingde, kadınlardan Muallimler Cemiyeti başkanı Nakiye (Elgün) Hanım bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında "Efendiler, size memleketin bir kadını sıfıyaylı hitap ediyorum. Fatih'in, Selim'in, Süleyman'ın mezarını, ecdâdının ebedî âbideleri olan câmileri, türbeleri bırakıp çıkacak içinizde bir erkek var mıdır? en tasavvur etmiyorum, çıkmayacaksınız, bırakmayacaksınız. Biz de daima sizinle beraber olacağız. Hayatımdan ziyade sevdiği evladını vatan sevgisine fedâ eden kadınlarımızın can ile sevdiği İstanbul için canının fedâ edeceğine elbette inanırsınız.

Önümüzde iki açık yol var: Biri, tarihimize şanımızla devam etmek, diğeri gözlerimizle beraber tarihimizi de kapayıp ebediyete götürmektir" (26) sözleriyle, kadınların erkeklerin yanında mücadeleye hazır olduğunu vurgulamıştır.

İstanbul dışında yapılan mitinglerden, Kastamonu'dakiler özellikle kadınlar tarafından düzenlenmeleriyle dikkat çekmiştir (27). Bu mitinglerden ilki 10 Aralık 1919 günü Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Cemiyeti tarafından Kız Muallim Mektebinin bahçesinde düzenlenmiş, köylü, kentli bir çok kadın katılmıştır. Yapılan konuşmalarda Mondros Ateşkes Anlaşmasından beri yurdumuzda düşman işgalleri karşısında halkın tepkisi dile getirilmiş, yurdun yabancı işgallerden temizlenmesi konusuna değinilmiş, insan hakları söz konusu edilmiş, dinleyenleri duygulandıracak konuşmalar yapılmış, sonunda da padişaha, sadrazama ve yabancı devletlere protesto telgrafları çekilmiştir (28).

26 Vakıf, 14 Kanunisanı 1920, No:787, s.2: Arıburnu, a.g.e.; s.65-67.

27 Mısıroğlu, a.g.e.; s.62-64.

28 Enginün-Cunbur-Özdemir, a.g.e.; s.31.

II- MİLLİ MÜCADELE BASININDA TÜRK KADINI

Meşrutiyet dönemi okullarında öğrenim görmüş Türk hanımları, Milli Mücadeleye kalemleri ile de katılmışlardır. Türk milletini mücadeleye çağırmışlar, kadın hakları ile ilgili mücedeleler vermişler, vatanın kurtuluşu için faaliyet göstermişlerdir. Şu da bir gerçektir ki; yapılan faaliyet ve çağrılar, psikolojik bakımdan halkı etkilemiştir.

İşte bu faaliyetlerden birisi de kadınların basın yolu ile Milli Mücadele Hareketine katılmalarıdır. En çok dikkati çeken hanım yazarlarımız da Halide Edip (Adivar) ve Müfide Ferit (Tek) olmuştur. İki hanım da, özellikle Hâkimiyet-i Milliye ve İrâde-i Milliye gazetelerinde yazılar yazmışlardır.

Halide Edip, Milli Mücadele'yi tanıtarak, halkı cesaretlendiren eserler kaleme almıştır. Dağa Çıkan Kurt (1922) ⁽²⁹⁾, Ateşten Gömlek (1922) ⁽³⁰⁾, İzmir'den Bursa'ya (1922) ⁽³¹⁾, ... bunlar arasındadır.

Halide Edip, ayrıca, doğrudan doğruya düşmanla temas etmiş olan kadınları kısa röportaj ve hikayelerle de anlatmış, onların dehşet verici tecrübelerini hemen duyurmuş, daha sonra da önce İngilizce sonra Türkçe yazdığı hatıratında bunları bir araya getirmiştir ⁽³²⁾.

"Efenin Hikâyesi" adlı hikayesinde kadınların uğradıkları tecavüzün, efeleri ve halkı nasıl uyandırmış olduğunu çok etkili bir şekilde anlatmıştır ⁽³³⁾. "Üzeyir'in Karısı" ⁽³⁴⁾ adlı yazısında da kocası Yunanlılar tarafından yakalanmış

²⁹ Halide Edip (Adivar), **Dağa Çıkan Kurt**, İstanbul: 1922.

³⁰ Halide Edip (Adivar), "Ateşten Gömlek", **İkdam**, No:9059-9122, 6 Haziran-11 Ağustos 1922'de tefrika edildikten sonra 1923'te ilk baskısını yapmıştır.

³¹ Halide Edip (Adivar), **İzmir'den Bursa'ya**, İstanbul: 1974.

³² İnci Enginün, "Edebiyatımıza Akisleriyle Milli Mücadele'de Türk Kadını", **Milli Mücadelede Türk Kadını**, Ankara:1983, s.88.

³³ Halide Edip, "Efe'nin Hikayesi" **Vakit**, No:777, 4 Ocak 1920.

³⁴ Halide Edip "Üzeyir'in Karısı", **Akşam**, No:1096, 12 Ekim 1921.

bir ihtiyar kadın ve kadının içinde bulunduğu durum ele alınarak işlenmiştir (35)

Halide Edip, mitinglerde yaptığı ateşli konuşmalardan sonra, kalemiyle de İstanbul gençlerine ve tüm ulusa hitap etmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yazdığı "İstanbul Gençlerine" adlı makalesinde; (36) "Selam arkadaşlar! Bugün sizinle Anadolu'dan konuşmaya geldim. Bu büyük harp başlayalı hep sizden bir haber bekledim. Dünya Harbi'nin Zeyli bizçim topraklarımızda, bizim son yurdumuzun üstünde olurken, zannettim ki batıdan gelen her rüzgâr İstanbul'un kalbinin çarpıntısını, başının ateşini ve fedakar düşüncelerini fısıldıyor. Fakat, bu haber hülyası, bu haber intizarı, hep cansız bir sükût, dilsiz, uzak ve hareketsiz bir ızdırap aksinden başka bir cevap almadı. Biliyorum ku, siz çok muztarip ve çok merak içindesiniz ve kalbiniz bizimle beraberdir, fakat biz sizden kanlı, ilahî istihlâs mücedelemize karşı sadece ızdırap ve uzaktan dua ebeklemiyoruz.

Anadolu'nun arkasında bütün mazlum milletlerin hakkı ve kalbinde kendi yanan yurdunun, saçından sürüklenen sevgililerin, kılıcına sığınan bîkes gözlerinin hayalleri vak fakat, bütün bir Türkiye'nin, bütün Türk can ve istiklal davasında çarpışanlar arasında boş ve eksik yerler var ve bu eksik ve boş yerler kimlerindir söyleyeyim mi?

Gerçi bu şecî ve kahraman Türk kitlesinin başında ve yanında İstanbul'doan gelmiş yüzlerce zabıtlar var ki, hayata kanmadan, en küçük bir siper aramadan Anadolu kardeşinin yanında vecd içinde ölüyor...

Hani siz miydiniz, bir gün Sultanahmed'in ebedî minarelerinden sarkan siyah bayraklar altında Allah'ı Şahit tutarak benimle yemin ettiniz! Değil bir fırka olacak kadar, beş bin, on bin kişi, belki yüz bin kişi birden, semâdânî bir gök gürültüsü gibi, bayrağınızı yere getirmeyeceğinize, aziz Türkiye'yi topraklara geçmiş bir

³⁵ Enginün, a.g.mk.; s.88.

³⁶ Halide Edip, "İstanbul Gençlerine", Hâkimiyet-i Milliye, No0285, 7 Eylül 1337/1921.

tarih harabesi gibi gömdürmeyeceğinize ağlayarak yemin ettiniz!...

Şimdi neredesiniz?...

Sultan Ahmet'le ve Fatih'le birlikte yemin ettik. Hissediyorum ki, bu güzel ve ebedî aşkı size anlatmazsam, ben de o günkü yeminime sâdık kalmamış olacağım. Kalbimin gözleri İstanbul'da, Fatih'ten gelecek arkadaş fırkanın ayak seslerini dinliyorum." diyerek İstanbul gençlerine görevlerini hatırlatır. Halide Edip böylece korkak ve tereddüd içinde olan gençleri İstanbul'dan Anadolu'ya çekmek yolunda büyük etki yaratmış, mücedele içindeki gençlerin azimlerini kuvvetlendirmiştir (37).

Savaş dönemlerinde yazdığı "Duatepe" adlı yazısında (38), burada kazınalın zaferi, "Aziz'in Karısı" başlıklı yazısında da (39) Yunan zulmü altındaki köylülerin perişan halini dile getirir. "Kırmızı Tepe" adlı makalesinde de (40) Polatlı savaş meydanını tasvir ederek, şehitliğin faziletlerinden söz ederek ulusu mücadeleye teşvik etmiştir (41).

Bu tür yazılarında Halide Edip'in amacını belirleyecek olursak; Türk kadınlarının gerçekten erkekler kadar, hatta zaman zaman onlardan bile güçlü, dayanıklı, anlayışlı ve atılgan olduklarını ispatlamaktır.

İlk hükümet üyelerinden Ahmet Ferit (Tek)'in eşi Müfide Ferit (Tek) de kalemiyle milli ruhu uyandırmaya çalışan hanımlar arasındadır. Müfide Ferit eşi ile birlikte Ankara'da bulunmuş ve genelde Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yazılar yazmıştır (42).

37 Kurnaz, a.g.e.; s.157-158; Caporal, a.g.e.; s.178.

38 Halide Edip, "Duatepe", Hâkimiyet-i Milliye, No:296, 18 Eylül 1337.

39 Halide Edip, "Aziz'in Karısı" Hâkimiyet-i Milliye, 3 Teşrinievvel 1921.

40 Halide Edip, "Kırmızı Tepe", Hâkimiyet-i Milliye, 9-2 Teşrin 1921.

41 Kurnaz, a.g.e.; s.158.

42 Enginün, a.g.mk.; s.121.

“Türk Askeri” (43) isimli yazısında; “... Yalnız sen ey mübarek, ey asil asker, yalnız sen arslan başını kaldırdın. Günler karardıkça sen parladın. Yalnız sen bey alnını onlara gösterdin. Ve bir ilahî istiklal heykeli gibi, elinden mekanizması çalınmış tüfeğin, vatan kapısına koşun, buraya girilmez dedin.

Dünya sona karşı idi, fakat sen şecâatinle, ulüvv-i cenâbınla, hakkınla dünyadan kavî oldun. Yaşa Türk askeril!...” diyerek, önce müttefiklere, yenildiği için mağlup sayılan Türk askerinin I. Dünya savaşındaki başarılarından söz etmiş, sonra da Anadolu hareketini takdirle karşıladığını belirtmiştir.

Mafide Ferit’in Milli Mücadele döneminde yazdığı yazılar arasında “Gazi-Antep” (44) başlıklı yazısının ayrı bir yeri vardır. Antep’lilerin müdafaalarından gururla söz eden yazar, böylece diğer halkın da azim ve şevkini kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Nitekim, bu yazıdan bir gün sonra 8 Şubat 1921 tarihinde Antep’e gazilik ünvanı verilmiştir.

Hâkimiyet-i Milliye’de yazdığı “Kara Haber” (45) başlıklı makalesinde de, İzmir’in işgalini ve yaralıların ümitsizlik içinde bekleyişlerini anlatmıştır. Kara haberi bir kandil günü aldığını, İstanbul’da kandillerin yandığı sırada, İzmir’in alevler içinde yanarak aydınlandığını söyleyerek, insanların duygularına seslenmiştir.

“Hayret” (46) başlıklı yazısında, Sultanahmet mitinginde ulusun hislerini, heyecanını, üzüntüsünü dile getirmiş, “Zafer” (47) isimli yazısında da İnönü Zaferinden söz etmiştir (48).

43 Müfide Ferit, “Türk Askeri”, Hâkimiyet-i Milliye, No:97, 15. Kanunusânî 1921.

44 Müfide Ferit, “Gazi-Antep”, Hâkimiyet-i Milliye, 7 Şubat 1921.

45 Müfide Ferit, “Gazi-Antep”, Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mart 1921.

46 Müfide Ferit, “Hayret”, Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mart 1921.

47 Müfide Ferit, “Zafer”, Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1921.

48 Kurnaz, a.g.e.; s.160.

III- MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE KADIN CEMİYETLERİ

Milli Mücadele'yle tek tek Türk kadınlarının hizmeti, himmeti geçtiği gibi kadın topluluklarının, daha doğrusu kadın derneklerinin büyük yararlıkları dokunmuştur.

Meşrutiyet döneminde kazandıkları "cemiyetçilik" tecrübesini, Milli Mücadele'nin cetin şartlarında başarı ile sürdüren Türk Kadını, Cumhuriyet devrinde de kurulacak kadın derneklerine bir örnek olmuştur.

Milli Mücadele döneminde kurulan cemiyetleri iki kısımda ele almak mümkündür (49);

1. Milli Mücadele'den önce kurulanlar
2. Milli Mücadele sırasında kurulanlar

Bunlardan birinci kısma girenler, "Milli Mücadele"ye hazırlık günlerinde bütün güçleriyle çalışmalara katılmışlar, maddi ve manevi olarak mücadeleyi desteklemişler, Milli Mücadele sırasında da faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

"Asrî Kadınlar Cemiyeti" bu derneklerden birisidir. Cemiyet, İnas Darülfûnunu öğrencileriyle birlikte 18 Mayıs 1919'da İstanbul Darülfûnun'unda yapılan heyecanlı toplantıya katılmışlar, 19 Mart 1919 günü de yine İnas Darülfûnunu öğrencileriyle Fatih Türbesi önünde toplanarak işgal kuvvetlerini protesto etmişlerdir. Yine bu derneğin üyeleri Üsküdar Doğancılar'da düzenlenen mitinge katılmışlar, üyelerinden Sabahat ve Naciye Hanımlar konuşma yapmışlardır (50).

⁴⁹ Müjgan Cunbur, "Milli Mücadele'de Kadın Dernekleri", **Milli Mücadele'de Türk Kadını**", Ankara: 1983, s.33.

⁵⁰ İnan, a.g.e.; s.111-112.

"Kızılay" o zamanki adıyla "Hilâl-i Ahmer-Kadın Kolları" özellikle askere giyecek sağlanması ve ordunun sağlık hizmetlerinde çalışmışlardır. Türk Ocakları ve Muallimler Cemiyeti'nde çalışan hanımlar da mücedeleye büyük katkılarda bulunmuşlardır (51).

Milli Mücadele sırasında kurulan dernekler arasında en önemlileri ise "Anadolu Kadınları Müdafaa-i atan Cemiyeti" ile "Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi" dir. Bu cemiyetlerin asıl amacı, vatanın kurtarılması için hizmet etmektir.

1. KASABA İSLAM KADINLARI CEMİYETİ

28 Mayıs 1335 (1919) tarihli Hâdisat gazetesinde "Anadolu'nun Tuğyânı" (52) başlıklı bir haberde Ankara'daki gelişmeler anlatılırken, hemen devamında "Kasaba İslâm Kadınları Cemiyeti" adına bazı fikirlere yer verilmiştir:

"İzmir olduğu gibi mülhâkât vilayet de peyderpey Yunan askeri tarafından işgal ediliyor. Dünyada medeniyet ve adaletin henüz kalkmadığını ümit ediyoruz. Pek büyük ekseriyeti teşkil eden milyonla yavrularımızı iki yüz bin Rum'a terk etmek ölümden beter bir haldir. Kadınlara pek büyük hürmetle muameleleri bilinen Avrupalılara ve bütün insaniyet alemi de biz Türk müslüman kadınları hak başımızda olduğu halde haykırıyoruz. Buralarda daima adil bir Türk hükümeti idaresi görmek isteriz. Bu olamaz. Devlet-i muazzamadan birinin kontrolü altında, yine hükümetimizin bayrağı altında yaşayabiliriz. Medeniyetinizden, insaniyetinizden beklediğimiz budur. Hak ve hakikate hâdim olursanız, insaniyet ol vakit sizi ta'riz eder. Cevap bekliyoruz.

Kasaba İslâm Kadınları Cemiyeti"

51 Cunbur, a.g.mk.; s.33.

52 "Anadolu'nun Tuğyânı", Hâdisat, Sene:1, No:148, 28 Mayıs 1335 (1919).

Bu cemiyet hakkındaki bütün bilgibundan ibarettir. Kimler tarafından, ne zaman kurulduğu, nereden destek aldığı hakkında bir bilgi yoktur. Ancak, bu sözlerden anlaşıldığına göre, cemiyet, kurtuluş yolu olarak büyük devletlerden birinin mandası altına girmeyi görmektedir. Bu yazı 28 Mayıs 1919'da yayınlandığına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından kısa bir süre geçmiştir. Buna dayanarak cemiyet'in daha önce kurulduğu söylenebilir (53).

Diğer yandan, Milli Mücadele döneminde kadınların ilk kitlevi hareketi Erzurum'da olmuştur. 29 Ocak 1919'da Muradiye Camii'nde toplanan Erzurumlu hanımlara mevlit okunmasından sonra, İnas Mektebi Madiresi Faika Hakkı Hanım tarafından bir nutuk verilir. Sonra da Sadrazamlık, Dahiliye Nezaret-i ve İstanbul'daki itilaf devletleri komutanlıklarına, Amerika Senatosuna telgraflar çekilerek işgal protesto edilir (54). Telgrafta Mütareke'den sonra hâlâ barış olmayıp, İzmir, Antalya, Urfa ve Maraş'ta Osmanlı haklarının zalimce gasbedilmesi ve bunların medeniyet adına yapılmasının anlaşılamadığı belirtilmektedir. Medeniyet vahşeti yok etmek içindir, insanları rencide etmek için değil, hiç olmazsa bundan sonra zulmedenlere karşı çıkınız. Mütareke'den sonra bile şehirlerimiz nasıl işgal edilir? Wilson prensipleri, çoğunluğun hukuku azınlığa feda edilemez derken, bunlar nasıl gerçekleşiyor? Sonra da sulh olmasını insaniyet nâmına istiyorlar denilmektedir (55).

---

53 Kurnaz, a.g.e.; s.161.

54 Cahit Çaka, **Tarih Boyunca Harp ve Kadın**, Ankara: 1948, s.41-42; Mısıroğlu, a.g.e.; s.77.

55 Emel Sinmez, "Kadın Hakları ve Hürriyetlerinde Kemalizm", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri: (10-14 Aralık 1973)**, İstanbul: 1975, s.389.

2. ANADOLU KADINLARI MÜDAFAA-İ VATAN CEMİYETİ

Milli Mücadele döneminde kurulan cemiyetlerin, hiç şüphesiz en önemlisi Sivas Valisi Reşit Paşa'nın direktifleri ile eşi Melek Hanım'ın 5 Kasım 1919 Cuma Günü kurduğu "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti"dir.

Cemiyet'in kuruluşu ile ilgili ilk haber Sivas'ta yayımlanan "İrade-i Milliye" gazetesinde çıkmıştır (56). Haberde: "Sivas hanımları geçen Cuma günü (5 Kasım 1919) Nûmune Kız Mektebinde toplanarak memleketin bütünlüğünü ve istiklalini müdafaa uğrunda bütün Anadolu'nun birliği için çalışmak üzere bir cemiyet kurmuşlardır.

İstanbul Hükümetine, İtilaf Devletleri temsilcilerine çektikleri telgraflarla vatanlarının uğradığı tehhikeyi protesto etmişlerdir.

Hanımlarımızın memleket endişesi tarafında, erkekleri ve kardeşleriyle el ele ve sonuna kadar çalışmaya azmettiklerini gösteren bu vatanperver teşebbüs, hususiyile, nutuklarında ve telgraflarında gösterdikleri metin, ciddi ve müstesna fedakârlık hisleri, her türlü sitayişlerin üstünde bir his ve heyecan ile telakki edilmiştir. Medeniyet aleminde, Anadolu'nun bu muhterem ve azimkar heyecanlı seslerini Türk Milletinin daima yaşayacağına en büyük delil olarak kabul olunacaktır" denilmiş ve cemiyetin yönetmeliği verilmiştir. Bu yönetmelik 11 maddeden oluşmaktadır (57).

1. Merkezi Sivas'ta olmak üzere bütün Anadolu'da belli bölgelerde "Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti" kurulacaktır.

2. Mondros Mütarekesi imzalandığında Osmanlı devletinde kalan, çoğunluğu müslüman olan bu bölgeler bir birinden ayrılamaz. Buradaki halk birbirinin ırk ve

⁵⁶ *İrade-i Milliye*, 8. XI. 1335 (1919), No:15, s.3.

⁵⁷ İnan, a.g.mk.; s.1997-1998; Bolat, a.g.mk.; s.186-187. Çaka, a.g.e.; s.43-53; Mısıroğlu, a.g.e.; s.65-66; İnan, a.g.e.; s.122,123. Taşkiran, a.g.e.; s.76-77.

sosyal durumuna saygılı, kadın ve erkekler birbirine kardeş hisleriyle bağlıdırlar.

3. Her türlü işgal ve iç işlerine karışmaya karşı konulacaktır. Özellikle Rumluk ve Ermenilik teşkili için olan faaliyetlere karşı konulacaktır. Gayrı müslim vatandaşlar Osmanlı hakimiyetine ve islam hukukuna karşı bir harekette bulunmadıkları sürece onların her türlü hukukuna, dinine, geleneklerine, islam kadınları daima riayet edecektir. Fakat, millet ve vatan zararına her türlü teşebbüse karşı arkeklerimizle birlikte vatanımızı müdafaa edeceğiz.

4. Bu gayemize ulaşmak için bütün islam hemşirelerimiz birlik olarak çalışacaktır. Ancak işgal bölgesindekiler rahat hareket edemeyeceklerinden şimdilik onlar bundan mâzur görüleceklerdir.

5. Cemiyeti 16 kişilik bir yönetim kurulu idare eder.

6. Yönetim kurulunu kongre seçer. Bunlar, gizli oyla başkan, ikinci başkan ve mesûl sekreter seçerler. Bir de veznedar vardır.

7. Yönetim kurulu 15 günde bir toplanır. Başkan ve sekreter lüzum gördüğünde ayrıca toplantıya çağırabilir.

Üç defa özürsüz olarak toplantıya gelmeyen üye istifa etmiş sayılır, yerine yenisi seçilir.

Cemiyetin bütün yazışmalarında resmî mühür, başkan (veya başkan vekili) ve mesul sekreterin imzaları bulunacak, bu üç üye hükümete karşı mesul olacaklardı.

8. Masraflar, yönetim kurulu kararı ve mesul sekreterin imzaları ile yapılır. Bütün yönetim kurulu üyeleri üye kaydı ile görevlidirler.

9. Cemiyetin hesap işlerini üç kişilik kasa heyeti (başkan, sekreter, veznedar) idare eder. Bunlar, yönetim kuruluna ve toplu olarak kongreye karşı mesuldürler. Kongre, cemiyetin daveti ile üç ayda bir toplanarak hesap ve yönetim hakkında bilgi alarak onları denetler.

10. Cemiyet gerektiğinde maaşlı memur da kullanabilir. Lüzumu halinde tabii ve faal üyeler bir araya gelerek bağış toplarlar.

11. Yönetmelik, kongre kararı ile değiştirilebilir.

Yönetmeliğe göre kurulan cemiyetin ilk toplantısı Melek Reşit Hanım'ın memleketin içinde bulunduğu acıklı durumu anlatan ve kurtuluş için "Gücümüzün yettiği kadar çalışmak ve bu haldeki feryâd ve her türlü fedakarlığı yaparak, bu uğurda malımızı, canımızı feda etmek için müzakerede bulunmak" sözleriyle devam eden konuşmasıyla açılmış ve İzmir'in işgali üzerinde durularak bu konudaki düşünceleri açıklanmıştır (58).

Derneğin başkanı Melek Reşit Hanım, ikinci başkanı Sâmiye Tefvik, mesul sekreteri Şefika Kemal, veznedarı Emine Raif olarak belirlenmiş, üye olarak da; Neyyire, Tâcürriçâl, Şerife, Ayşe, Behire, Ferruh, Nuriye, Memduha, Safiye, Kamer, Ayşe, Şuhude Hanımlar seçilmiştir (59).

Cemiyet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi ile yazışmalar yaptığı gibi, itilaf devletlerine protesto telgrafları da çekmiştir.

Yönetmeliğin 1. maddesi uygulamaya konularak, diğer şehirlerde de Cemiyet'e bağlı şubeler açılmıştır. Meselâ; Amasya (başkan asiye Remzi), Kayseri (başkan Seyyide), Niğde (başkan Feride), Erzincan (başkan Ayşe), Bolu, Burdur (başkan Fetnat), Pınarhisar (başkan, Refia), Kangal (başkan Ulviye), Erzurum... gibi. Bunlar Sivas'taki merkezle daimi bir ilişki içinde olmuşlardır (60).

Cemiyette görev alan hanımlar genellikle bölgenin ileri gelen ailelerindedir. Bu da cemiyet üyelerinin yakınlarından maddî-mânevî yardım aldıklarını göstermektedir.

58 Mısıroğlu, a.g.e.; s.66.

59 Bekir Sıtkı Baykal, Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Ankara: 1986, s.3-4.

60 Cunbur, a.g.e.; s.38; İnan, a.g.e.; s.124.

Düşman işgallerini büyük bir hassasiyet ve dikkatle izleyerek itilaf devletleri ve İstanbul Hükümeti'ne karşı zaman zaman protestonameler yayımlayan, milli orduya para ve mal yardımı kampanyaları açan, Milli Mücadele için Anadolu'ya geçenlere kutlama mesajları gönderen bu cemiyet, Kurtuluş Savaşı boyunca Türk kadınlığının övünebileceği büyük hizmetler görmüştür. Anadolu kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, hizmetleri sırasında daima Heyet-i Temsiliye ve Ankara Hükümeti ile ilişkilerini sürdürmüş ve M.Kemal Atatürk'ün büyük takdirini kazanmıştır (61). Hatta bu derneğin diğer yerlerde de şubelerinin kurulması için Heyet-i Temsiliye adına Atatürk bizzat imzaladığı yazılarla bunu vurgulamıştır. Örnek olarak Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığına gönderilen 14.1.1920 tarihli yazının metni şöyledir (62):

"Hanımlarımızın da milli ve vatani menfaatlerimiz ile şiddetle ilgili olduklarını bu suretle ispat etmeli, bütün cihan karşısında ve bilhassa Avrupa'da bazı muhalif olan kamu oyunda Türklerini asil bir zihniyete malik ve ileride her türlü ilerleme ve kuvveti ve kamiliyetini haiz olduğuna inanılacağı Heyet-i Temsiliyece çok takdir edilmiştir."

Sivas kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetine 26 Şubat Şubat 1336 (29 Şubat 1920) günü yolladığı telgrafta Burdur'da şubenin açıldığını haber vermiştir (63):

61 Baykal, a.g.e.; s.1.

62 Ahmed Akif Tütenk, **Milli Mücadele'de Denizli**, İzmir: 1949, s.75; Cunbur, a.g.mk.; s.38; İnan, a.g.e.; s.125.

63 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara: 1964, C.IV, s.224; İnan, a.g.e.; s.126.

"Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetine:

Burdur'da Fitnat Hanımefendi riyasetinde Anadolu Kadınları Müdafaa-i atan Cemiyeti teşekkül ettiği ve faaliyete başladığı mahallinde bildirilmekle arz olunur efendim. 29 Şubat 36

Heyet-i Temsiliye namına

Mustafa Kemal".

Cemiyet gerektiğinde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesinden fikirler alarak da hareket etmiştir. Örneğkin, Heyet-i Temsiliye'ye Melek Reşit ve Şefika Kemal imzasıyla gönderilen telgrafta, Kilis'teki Fransız işgalinin protesto edildiği konusunda bilgi verilmiştir. Diğer bir telgrafta da, M.Kemal'in, Cemiyetin, İzmir'in, Yunanistan'a katılması hazırlıklarının itilaf devletleri ve Amerika temsilcileri nezdinde protesto edilmesini istediği görülmüştür (64). Bu da cemiyetin Heyet-i Temsiliye ile organik bir bağının olduğunu bize göstermektedir.

Cemiyet, aynı zamanda İstanbul'daki gazetelerde yayınlanan zararlı yazılara son verilmesi için Osmanlı Matbulat Cemiyeti'ne de bir telgraf çekmiştir. Telgrafta, "İstanbul gazetelerinin ülkenin istiklali için yeterli mücadele vermedikleri için üzüldüklerini ve kınadıklarını belirtmişlerdir. İstanbul gazeteleri şu itihatçıdır, şu itilafçıdır diye birbirlerini suçlamak yerine, ülkenin problemlerine çare bulmaya çalışsınlar. Her ne olursa olsun, önemli olan vatanını unutmayan, seven bir vatan evladı olmasıdır. Bir kaç lekeli itihatçı yüzünden bütün itihatçılar suçlanamaz. Biz Anadolu'da kadın-erkek kurtuluş için savaşıyoruz. Farkı lafından bile nefret ediyoruz. biz erkeklerimizle birlikte mücadele ederken, İstanbul gazeteleri vatan yolunda yayın yapmak yerine, ahlaksızca yayınlara devam ederlerse

64 Baykal, a.g.e.; s.6-7.

onları boykot edeceğiz, okuyamayacağız ve memlekete sokmayacağız" (65) demişlerdir.

Cemiyet, İstanbul'daki İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan siyasi temsilciliklerine, Kilisteki işgal kuvvetleri komutanının ahaliye verdiği ülkimatomu (66) protesto eden bir telgraf da göndermiştir. Telgrafta (67); bu hareketin "asırlardan beri şanlı bir tarihe ve kadim bir medeniyete sahip olan" ulusumuza yapılan büyük bir haksızlık olduğunu belirtmişler, bu ülkimatomun geri alınmadığı takdirde ulusal görevin gereğinin yapılacağını anlatmışlardır (68).

3. MÜDAFAA-İ HUKUK KADINLAR ŞUBESİ

Milli Mücadele döneminde Kastamonu'da 10 Aralık 1919'da kurulan cemiyetin üyeleri şunlardır (69);

Başkan: Mevlevî Şeyhi Amil Celebi'nin eşi Zekiye Hanım.

İkinci Başkan: Polis Müdürü Halil Bey'in eşi.

Umumi Kâtip: Reji Müdürü Ömer Bey'in kızı.

Üyeler: Vali vekili defterdar Ferit Bey'in eşi, İzbelioğlu eşi Hâfız Hanım, Maarif Müdürü Talât Bey'in eşi, Müdafaa-i Hukuk Reisi Ziyâeddin Efendi'nin eşi.

Cemiyet çalışma olarak en ücrâ köşelere kadar ulusal davanın önemini ve propogandasını yapmış, konferanslar, müsamereler, sergiler düzenlemiş, askere

65 **Hâkimiyet-i Milliye**, No:6, 2 Şubat 1336; Baykal, a.g.e.; s.26-28; Cemiyete ait bütün yazışmalar toplu halde yayınlanmıştır. Bkz.; Baykal, a.g.e.; s.1-80.

66 Ültimatom için bkz; **İrade-i Milliye**, 12 Ocak 1336 (1920), No:20, s.3.

67 **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Kanunusâni 1336, No:5, s.1; Baykal, a.g.e.; s.23.

68 Kurnaz, a.g.e.; s.164.

69 Mustafa Baydar, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Kadını", **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1972, Mısıroğlu, a.g.e.; s.61.

gideceklere moral verilmiş, cephede savaşanlara yardım kampanyaları açılmıştır. Ulusal davanın, Türk'ün ölüm-kalım davası olduğunu savunarak mitingler düzenlemişler, yabancı devlet başkanlarının eşlerine protesto telgrafları gönderilerek Türk ulusuna karşı yapılan haksızlıklar anlatılmıştır. Şehit ailelerine yardım yapılmış, hatta çocuklarına sünnet düğünleri bile düzenlenmiştir (70).

Cemiyet, 10 Aralık 1919'da Kız Muallim Mektebi bahçesinde büyük bir toplantı düzenleyerek, işgaller karşısında halkın tepkisini dile getirmiştir. Hatta insan haklarından söz ederek, yurdun düşmanlardan temizlenmesi isteğiyle padişaha, sadrazama, yabancı devletlere protesto telgrafları çekilmiştir.

15 Ocak 1920 tarihinde yapılan toplantı ise İngiliz Başbakanı Loyd George'un İstanbul ve Boğazlar üzerinde yayımlanan sözlerini Türk ulusu adına red etmek için yapılmıştır. Burada başkan Zekiye Hanım, bütün halkı mücadeleye çağırmıştır. toplantı sonunda da, itilaf devletlerinin ileri gelen yöneticilerinin hanımlarına telgraf çekilerek şöyle denilmektedir (71). "Türk milletinin kadınlı erkekli savaşlarda can vermeyi asla düşünemeyeceğini, eğer silah ve cephanemizin bulunmadığına ümet bağlıyorsa, düşmanları tırnaklarımızla boğacağımızı ve gerekirse toprağın üstünde şerefsiz yatmaktansa, toprağın altında kahramanca yatmayı tercih edeceğimizi bildiririz."

Öylece diyebiliriz ki; Milli Mücadele'de kadın dernekleri güçleri yettiğince çalışmış, düzenledikleri toplantı, konferans ve mitingler de Anadolu kadınlığını "Milli Mücadele"ye hazırlamak için konuşmuşlardır. Gerek teşkilat olarak, gerekse aileler arasında dolaşarak, ordunun giyimi işine el emekleriyle katkıda bulunmuşlar. "Tekâlif-i Milliye" emirlerinin yerine getirilmesinde erkeklerle birlikte bütün maddi imkânlarını ortaya koyarak çalışmışlardır.

70 Mısıroğlu, a.g.e.; s.61; Baydar, a.g.mk.; 28 Haziran 1972.

71 Baydar, a.g.mk.; 30 Haziran 1972; Kurnaz, a.g.e.; s.166-167; Cunbur, a.g.mk.; s.34.

IV- CEPHEDE TÜRK KADINI

Milli Mücadele, Türk ulusu için bir ölüm-kalım savaşı idi. Bunun farkında olan Türk kadınları da fiili olarak cepheye katılmakta gecikmedi. Bu yüzden, kahraman "Mehmetçik" lerimizin yanında "Ayşeçik"ler, "Fatmacık"lar da anılmaya başlanmıştır.

Gerçi tarihimizde cephede bizzat savaşmış kadın kahramanlara daha önce de rastlanmıştır. Örneğin, 1877-1878 Osmanlı-Rus Seferlerinde Türk kadınlarının büyük kahramanlıkları görülmüştür. Özellikle Rumeli'de Karadoğlıların Lubin Kasabasına yaptığı taarruz sırasında Şerife adında bir kadın, erkeklere örnek olacak bir cesaretle ileri atılmış, bir çok Karadoğlıyı öldürmüştür. yine Nene Hatun'un Aziziye Tabyasında büyük bir cesaretle hücumu ve Gülizar Kadın'ın "Sakallı Moskof Paşası"nın başını bir vuruşta yere seriş bu konuda ismi efsaneleşen kadınlardır (72).

Ama Türk ulusu, bütün dünyayı hayretler içinde bırakan yüce bir kahramanlık olayının asıl büyük örneğini Milli Mücadele'de vermiştir. Mücadele'de Türk kadını da gönüllü olarak siperlerin en ileri saflarında bulunduğu gibi, gerilla savaşında, cephe taşıırken, cephe gerisinde de her türlü zorluğa katlanarak vatanın kurtuluşunda büyük hizmet ve görev görmüştür. Bu kadınlarımızdan en çok bilinenleri ele alıp incelersek;

Gördesli Makbule: Yunanlılar Sakarya Savaşını kaybederek, Afyon Mevzilerine çekildiklerinde, Halil Efe'nin Gördes Sındırgı-Akhisar çevresinde faaliyet gösteren çetesinin saldırıları ile karşılaşmışlardır. Bu çetenin içinde Halil Efe'nin hanımı Makbule Hanım da yer almış ve daha bir yıllık evli iken eşinin

⁷² Cahide Özdemir, "Milli Mücadele'de Cephe ve Cephe Gerisinde Türk Kadını", **Milli Mücadelede Türk Kadını**, Ankara: 1983, s.45; Mısıroğlu, a.g.e.; s.34-38.

yanında mücadeleye atılmıştır. 16 Mart 1922'de Kocayayla'daki bir çatışmada çeteye cesaret vermek için hızla öne atılınca şehit düşmüştür (73).

Kılavuz Hatice: Pozantı'da mücadele etmiştir. Fransızlar Potantı'yı işgal ederek, 5 Mayıs 1920 tarihinde komutanları Mesnilidaresinde Tarsus'a doğru çıkış hareketine girişmişlerdir. Bu sırada, Gülek ilçesinin Bozınçukur-Köyü'nden Hasan Ağa'nın eşi, Emin ve Derviş Ağalar'ın milli kuvvetlerinde hizmet eden Hatice kadın, Tekir-Yaylası'nda bulunan, Nemrun'dan Mersin'e ulaşacak en kısa yolu saran Fransız kuvvetlerine yanlış kılavuzluk ederek onları Karboğazi'na sokmuş, bunu mücahizletimize haber vermiştir. Bu yüzden pusuya düşürülen Fransız kuvvetleri, giriştikleri harekette bozguna uğratılmıştır. Olaydaki başarısından ve rolünden dolayı kılavuz Hatice olarak anılan bu Türk Kadını sayesinde Fransız kuvveti tamamen esir edilmiştir (74).

Tayyâr Rahmiye: Adana'nın kadın mücahizletinden bir başkası da Rahmiye Hanımdır. Güney Cephesinde 9. Tümede gönüllü olarak bir müfdezenin komutanlığını yapmıştır. 9. Tümenin, 1920 Şubat'ında Hasan-Beyli civarındaki Fransız kuvvetleri ile savaşına müfrezesi ile katılmış, çarpışmada Fransızlardan seksen tüfek, iki makineli tüfek alınmıştır. Bu sırada şehit düşen ve ateş hattında kalan iki arkadaşını korumak için, gösterilen çekingenliğe aldırmadan ileriye

⁷³ Çaka, a.g.e.; s.7; Mısıroğlu, a.g.e.; s.116-118; İbrahim Edhem Akıncı, Demirci Akınlar, Ankara: 1978, s.242,212,204,226,220,272; Fevziye Abdullah Tansel, **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, Ankara: 1988, s.52-54.

⁷⁴ Taha Toros, "Kurtuluş Savaşı'nda Toroslarda Esir Düşen Fransız Kumandanı Mesnil'in Türkiye Anıları", **Milliyet**, 12 Ocak 1972; Çaka, a.g.e.; s.158-159; Mısıroğlu, a.g.e.;s.118-119; Kurnaz, a.g.e.; s.169; Tansel, a.g.e.; s.42-43; Özdemir, a.g.mk.; sz.47.

atıldığından kendisine Tayyâr (Uçan) Rahmiye lakabı verilmiştir (75).

1 Temmuz 1920'de Fransız karargahına yapılan bir harekette askerler arasında duraklama gören Rahmiye Hanım "Ben kadın olduğum halde ayakta duruyorum da, siz erkek olduğunuz halde yerlerde sürünmekten utanmıyor musunuz?" diyerek erkekleri saldırıya yöneltmiş ve kendisi Fransız karargahı önünde alınandan vurularak şehit düşmüştür (76).

Fatma Seher Hanım: Milli Mücadele döneminde en çok adı duyulan kadın kahramanlardan biri de, Fatma Seher Hanımdır. Erzurumlu Yusuf Ağa'nın kızı olan Fatme Seher Hanım, aynı zamanda merhum bir binbaşının da eşidir. Milli Mücadele'de oğlu ile birlikte çalışarak, İzmit'te görev yapmıştır. I. Dünya Savaşında da eşi ile beraber çalışmış, mütarekeden sonra eşinin vefatı üzerine Erzurum'a dönmüştür.

Milli Mücadele'de, Adana cephesinde, sonra Dinar- Afyon-Karahisar- nazilli, Sarayköy ve Tire'de bir asker gibi çarpışmıştır.

Kara Fatma adı ile de anılan bu kadın kahramanımız 29 Ağustos 1921'de İznik civarında Bereket ve Karaderin'de düşmana yapılan karşı taarruzda büyük yararlılıklar göstermiştir. Köyleri teşkilatlandırmış ve orduda çavuş olarak görev yapmıştır. Alaka-karaderin hattına karşı Yunan saldırısında büyük bir kahramanlıkla döğüşmüş ve sol göğsünden yaralanmıştır.

Cumhuriyet sonrasında madalya ile ödüllendirilmiştir (77).

75 Tansel, a.g.e.; s.43.

76 Çaka, a.g.e.; s.59-62; Mısıroğlu, a.g.e.; s.119-120; Taşkiran, a.g.e.; s.79; Özdemir, a.g.mk.; s.47-48.

77 Kara Fatma, **İstiklal Savaşı'nda Kara Fatma**, İstanbul: 1944; Çaka, a.g.e.; s.73-75; Celâsin, a.e.; s.156; Özdemir, a.g.e.; s.48; Tansel, a.g.e.; s.25-39; Mısıroğlu, a.g.e.; s.87-113.

Binbaşı Ayşe Altıntaş: Selanikli olan Binbaşı Ayşe, I. dünya savaşında Kafkas Cephesinde yaralanarak ölen kocasının intikamını almak için yemin etmiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edilince, ilk karşı koyma hareketine o da silahla katılmıştır. Yunanlılar İzmir'e girince Aydın'a geçmiş, çete kurmuş, sonra da çetesıyla birlikte köpekçi Nuri çetesine katılmıştır (78).

21 Şubat-12 Mart'ta I. İnönü, 31 Mart-1 Nisan 1921'deki II. İnönü Savaşlarına katılan Ayşe Hanım iki oğlunu da savaşlarda kaybetmiş. Sakarya Savaşına katılarak kasiğinden yaralanmış, tedaviden sonra tekrar müfrezesine dönmüştür. büyük Taarruz'da Mürsel Paşa fırkasında, Ahır dağlarında düşman gerilerine sarkmaya görevlendirilmiş, İzmir'e ilk giren kıtalar arasında yer almıştır (79). Derece derece terfi ederek binbaşılığa kadar yükselmiştir (80).

Nezahat Hanım: Gördes ve İnönü Savaşlarında çarpışmalara katılan 70. Alay Komutanı Hafız Halit bey'in kızıdır. 8 yaşında öksüz kalan Nezahat, babası ile cephelerde dolaşmıştır. Askerlere sürekli hizmet etmiş, cesaret vermiştir. hatta 70. Alay onbaşı lîkabını almıştır. Büyük Millet meclisi'nin 30 Ocak 1921 tarihli 140. oturumunda, Bursa Milletvekili Emin Bey, Nezahat Hanımın İstiklal Madalyası ile onurlandırılmasını Tunalı Hilmi Bey de kendisine Mir-i Miran (Tfegeneral) rütbesi verilmesini istemişlerdir (81). Ancak konu tartışmalardan sonra kapanmıştır.

78 Lütfi Arif, "Anadolu Mektupları-Ayşe Çavuş'la Mülakat, *Vakit*, No:1492; 5 Şubat 1338/1922.

79 "Mücâhide Ayşe Hanım", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1925.

80 Çaka, g.e.e.; s.72-73; Tansel, a.g.e.; s.39-40; Özdemir, a.g.mk.; s.48; Mısıroğlu, a.g.e.; s.131-132.

81 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, İçtima 1, C.VII, (30.1.1337); Taşkiran, a.g.e.; s.80-81; Caporal, a.g.e.; s.176-177; Mısıroğlu, a.g.e.; s.132-135; Kurnaz, a.g.e.; s.172; Özdemir, a.g.mk.; s.49-50.

Asker Saime: İstiklal Savaşı başladığında Darülfünun öğrencisi olan münevver saime, Kadıköy Mitingi'nde yaptığı konuşmadansonra tutuklama emri çıkınca, Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katılmıştır. Vatanın kurtuluşundan başka bir şey düşünmeyen bu genç kıza arkadaşları "Asker Saime" ismini takmışlardır.

Asker Saime Batı cephesinde görev alarak, özellikle cephe gerisinde ve istihbarat işlerinde önemli başarılar göstermiştir. İzmit'te bir görevi yerine getirirken yaralanmış, ancak belli etmeden görevini yaparak tamamlamıştır (82).

Onbaşı Halide: Halide Edip, yurdun işgale uğradığı ümitsiz günlerde diğer bazı aydınlarda olduğu gibi Amerikan mandası taraftarı iken (83) daha sonra Milli Mücadele'ye inanmış ve fiili olarak görev almıştır. 16 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal paşa'ya bir telgraf çekerek "gönüllü" olmak istediğini bildirmiş, M.Kemal de onu Batı cephesine atamıştır (18 Ağustos 1921) (84).

Onbaşı rütbesine kadar yükselen Halide Edip kalemiyle de hizmette bulunarak, savaşın çeşitli dönemlerindeki olayları, durumu yazma fırsatını bulmuştur.

Maraşlı Bir Hanım: Maraş'ın Kayabaşı mahallesinde oturan Bitlis Defterdarının hanımıdır. Adı bilinmemektedir. Maraş'ta Fransız işgal kuvvetlerinin ve yerli Ermenilerin Müslüman hanımlara saldırı ve tecavüzlerine dayanamayarak ateş açmış, akşama kadar çarpışarak 8 kişiyi öldürüp, bir ço kişiyi de yaralamış, sonra da akşam karanlığından yararlanarak erkek elbisesi ile Türk askerlerine katılmıştır. Bu olay Türk komuoyunda takdirle karşılanmış, bir çok

82 Celâsin, a.g.e.; s.15_-159; Çaka, a.g.e.; s.109-110; Mısıroğlu, a.g.e.; s.129-131; Özdemir, a.g.mk.; s.50; Kurnaz, a.g.e.; s.169.

83 Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.I, İstanbul: 1972, s.95-98.

84 Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul: 1962, s.214.

gazetede haber olarak verilmiştir (85).

Böylece Kahraman türk kadını, köylü kadını ordunun silahları sırtında Türk Bağımsızlık Savaşı'nın bir sembolü olmuştur. Saydığımız bu hanımlardan başka İnönü Savaşlarına katılan ve dönüşte Madalya almaya hak kazanan 12 kadının ismi de bilinmektedir. Bunlar (86).

1. İnönü'den Besim kızı Şükriye,
2. İnönü'ye bağlı Kuzgun köyünden Ali kızı Alime.
3. İnönü'den Hacı Osman kızı Fatma.
4. İnönü'den Musa kızı Ayşe.
5. İnönü'den Mehmet Ali kızı Hafize.=
6. İnönü'den Karabektaş kızı Fatma.
7. İnönü'den Mehmet kızı Ümmühan.
8. İnönü'den Veli Onbaşı kızı Ayşe.
9. İnönü'den Hacı Mustafa kızı Fatma.
10. İnönü'den Molla İbrahim kızı Fatma.
11. İnönü'den Ali kızı Ayşe.
12. İnönü'den Molla Hasan kızı Fatma.

Ayrıca isimlerini bilemediğimiz bir çok kadın, çephe ve cephe gerisinde hizmet görmüşlerdir. İşte İstiklal Savaşı böyle adsız ve adlı kadın kahramanlarla doludur. Bu kahramanlar milli Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa tarafından büyük hayranlık ve takdirle karşılanmış ve Atatürk düşüncelerini; "Dünya'da hiçbir milletin kadını Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi

⁸⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 6 Şubat 1336, No:7, s.14; Açıkgöz, No:33, 8 Şubat 1336, s.2; Çaka, a.g.e.; s.63-64; Mısıroğlu, a.g.e.; s.126-128; Kurnaz, a.g.e.; s.170.

⁸⁶ Özdemir, a.g.mk.; s.51; Baydar, a.g.mk.; 27 haziran 1972; Mısıroğlu, a.g.e.; s.163; Tansel, a.g.e.; s.56.

kurtuluş ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim, diyemez" sözleriyle belirtmiştir (87).

V- ATATÜRK VE TÜRK KADINI

Atatürk'ün kendisine özgü bir kadın anlayışı vardır. Atatürk bugün dünya aydınlarının birleştiği ve Birleşmiş milletler teşkilatının yaymaya çalıştığı ileri düzeydeki görüşe daha o zaman sahip bulunmaktadır (88). Daha 1916 yılında kadınlara bazı hakların verilesini istemiştir. Bunlar arasında örtünün kaldırılması, kadının eğitilmesi ve çalışma hayatına girmesi yer almaktadır (89). Böylece bu fikirler, onun daha sonra gerçekleştireceği inkılapları çok önceden düşünmeye başladığını göstermektedir.

Atatürk'ün 1923 yılında söylediği şu sözler, O'nun Türk kadını hakkındaki kanısının ne derece gerçekçi olduğunu ortaya koymaktadır (90).

"Bizim sosyal toplumumuzun başarısızlığının yegane sebebi, kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz ilgisizlikten ileri gelmektedir... Yaşamak deek faaliyet demektir. Bundan dolayı bir sosyal toplumun bir organi faaliyette bulunurken, diğer bir organi işlemezse o sosyal toplum felçlidir."

Atatürk, Türk kadını için düşündüğü ideallerini şu şekilde ifade etmiştir (91).

"Kadınlarımız için asıl mücadele sahası, kadınlarımız için şekilde ve kıyafette

87 Atatürk'ün Söylev Demeçleri, C.C, Ankara: 1981, s.147-148.

88 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara: 1984, s.94-99.

89 Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ankara: 1972, s.75,76,223; Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.II, Sayı:6, Temmuz 1986, s.591.

90 Kocatürk, a.g.e.; s.97.

91 **Atatürk'ün Söylev Demeçleri**, C.II, Ankara: 1981, s.152-153.

muvaffakiyetten ziyade asıl muzaffer olunması lâzım gelen saha, nur ile, irfan ile, fazilet-i hakikiye ile tezeyyün ve tecehhüs etmektir. Ben muhterem hanımlarımızın Avrupa kadınlarının dûnunda kalmayacak, bilakis pek çok cihetlerde onların fevkine çıkacak nurv e irfanla tecahhüz edeceklerine kat'iyen şüphe etmeyen ve buna suret-i kat'iyede emin olanlardanım."

Atatürk bu çağdaş düşüncelerini kısa zamanda gerçekleştirerek uygulama alanına sıkmuş. Çağdaş Türk kadını yaratmak için çeşitli reformlar yapmıştır. Bu reformlar arasında en önemlisi eğitim konusunda olmuştur. Atatürk; "... Kadınlarımız, erkeklerden daha aydın, daha feyizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar..." (92) diyerek, kadınların eğitimi için 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimi merkezileştirmiştir. Böylece kızlarımıza ilkokul ile birlikte, ortaokul, lise ve yükseköğrenime katılabilme fırsatını sağlamıştır (93).

Daha sonra Medeni Kanunu çıkarmış, kadınların yeni haklardan yararlanmasını sağlamıştır. (4 Nisan 1926). Bu kanunla küçük yaşta evlenme ve çok kadınla evlilik kaldırılmış, mirasta kadına erkekle eşit haklar verilmiştir (94).

Bir konuşmasında, "siyasi ve sosyal hakların kadın tarafından kullanılmasının beşeriyetin saadeti ve prestiji açısından gerekli olduğuna eminim" (95) diyen Atatürk, Türk kadınına ilk kez 20 Mart 1930 yılında belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını, 5 Aralık 1934'de ise ulusun idaresinde söz

92 Kocatürk, a.g.e.; s.94.

93 Emel Doğramacı, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VIII, Temmuz, 1992, Sayı:24, s.445.

94 Neda Armaner, "Atatürk ve Çağdaş Türk Kadını", **Atatürk Haftası Armağanı**, Ankara: 1986, s.68; Feyzioğlu, a.g.mk.; s.595-596.

95 **Ayın Tarihi**, No:17, 1935, s.14.

sahibi olma hakkını sağlamıştır ⁹⁶). Böylece Türk kadınının siyasal etkinliklerde de kendini gösterme fırsatı doğmuştur. Bu etkinlikleri de günümüze kadar, kadınlarımız kullanmıştır.

---

⁹⁶ 1934 seçimlerinde meclise 18 kadın milletvekili girmiştir: Feyzioğlu, a.g.mk.; s.599; Perihan Arıburun, "Atatürk ve Türk Kadınının Seçim Hakkı", **Türk Kadını**, Sayı: 22, Mart 1968, s.10-11; İlhami Soysal, "İlk Kadın Hareketleri; Siyasal Hak Tanınması", **Milliyet**, İstanbul: 02.12.1982, s.12. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre:III, C.XVII-XVIII, s.3-10; **T.B.M.M.Zabıt Ceridesi**, Devre IV, İçtima IV, C.XXV, s.82-86. Perihan Naci Eldeniz, "Atatürk ve Türk Kadını", **Bellekten**, C.XX, Ankara: 1956, s.741.

SONUÇ

Türk kadın haklarının bugün ulaşılmış olduğu yeri sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için,Cumhuriyet öncesindeki gelişmeleri bilmek gerekmektedir.

Orta Asya'daki Türk kadını o günkü koşullar gözönünde bulundurulursa tek anlamda özgürce yaşamıştır.Çeşitli işlere eşi ile birlikte katılan kadın,siyasi toplantılara katılarak,savaşta ve sosyal ilişkilerde her zaman eşinin yanında yer almıştır.Ancak bu durum yerleşik uygarlığa ve islamın kültür çevresine girdikten sonra etkin özelliğini yitirmiş,tam tersine çok edilgen bir yaşam içine itilmiştir.İslam dini ve hukuku kadına sınırlı haklar tanımış,Türk kadınına da haklarını ve özgürlüklerini kısıtlayan etkiler yapmış,tek eşle evliliğin yürürlükte olduğu Türk toplumunda dört kadınla evlenebilme durumu gibi geriye dönük bir takım değişimler getirmiştir.Dinin giderek yozlaşması sonucuda Türk törelerine aykırı olarak kadın kafes arkasına kapatılmıştı.Ayrıca Türk kadını Bizans,İran ve Arap kültürünün etkisi altında kalmaya başlamıştır.

Selçuklu İmparatorluğu'nda da Türk kadını zamanla erkeğin kesin üstünlük ve egemenliğini tanıyan,islam düzeninde eski haklarını yitirmiş,ezik,topluma katkısı olmayan kişi durumuna gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında ise,eski Türk geleneklerine uygun bir şekilde kadın ve erkek ortaklaşa bir hukuk eşitliği içinde görülmüş,Türk kadını da oldukça hür yaşamıştır.

Bu durum XIV.yy.dan itibaren değişmeye başlamış ve kuvvetli islam etkisi ile eskisine göre başka bir dünya görüşü ortaya çıkmıştır.Yani giderek teokratik bir

devlet sistemi ile idare edilen imparatorlukta,kadının sosyal durumunda eski Türk törelerine göre gerilemeler başlamıştır.Bu durumda,kadın erkek ilişkileri arasında da yeni eşitsizlikler ortaya çıkmıştır.Başlangıçta toplum içerisinde kadınlara verilen bazı sosyal roller sonradan özellikle şehirlerde olmak üzere,kendilerinden yavaş yavaş geri alınmış ve Osmanlı Türk kadınları ayrı bir grup halinde katı yaşam şartları altında yaşamaya zorlanmıştır.

Diğer yandan.kırsal kesimdeki Türk kadınına bu değişmeler yansımamıştır.Kendi ekonomik şartları gereği,tarlada erkeği ile beraber çalışma zorunluluğunda kalan köylü kadını,kentliler gibi kara çarşafa girip,erkekten kaçmamış,yaşam onlar arasında şekle bağlı olmamış,doğal ilişkiler çerçevesinde yürümüştür.

Genelde ise Osmanlı Devleti'nde Türk kadını,erkekten pasif bir konuma itilmiştir.Osmanlı Devlet yönetiminin kadına karşı tutumları ve uygulama alanına yansıtmaları kadını iyici geiri plana itmiştir.XVI.yy.dan XX.yy.'ın başlarına kadar kadının sokağa çıkmasından,üzerine giydiği kıyafete kadar her davranışını,yaşam biçimini kısıtlama yönünde adımlar atılmıştır.

İlk zamanlarda kadınlar eğitim hizmetinden de yoksun bırakılmıştır.Tanzimat dönemine kadar,kızlar için tek öğretim kapısı çok basit din bilgisi veren sıbyan mektepleri olarak geçen ilkokullardan ibaret kalmıştır.Kız çocukları için daha fazla olanak tanınmamış,sadece idareci veya ulema zümresinden kişilerin kızları ailelerinin desteği ile özel ders alarak yetiştirilmiştir.

Böylece Tanzimat döneminden önce özellikle kent kadınları her türlü haktan yoksun bırakılmış,eğitim ve çalışma haklarının verilmesi bir yana sokağa çıkmaları bile yasaklanmıştır.

Kadın haklarının savunulması konusunda ilk çabalar Tanzimat dönemine rastlamıştır.Bu dönem,önceki zamana oranla önemli sayılabilecek bazı hakların tanındığı ve kadının statüsünün tartışma konusu olduğu bir dönem olmuştur.

Tanzimat kadınlara resmi eğitim verilmesinin başlangıcını oluşturmuştur.Bu eğitim özellikle kültürel ve mesleki alanlarda uygulamaya konmuş,rüşdiyelerle

başlayan kültürel eğitim, idadilerle sürdürülmek istenmişse de, bu okula olan ilgisizlik yüzünden başarılamamıştır. Rüşdiyelerin devamını sağlamak için kız öğretmen okulu açılmasına ihtiyaç duyulmuş, böylece hanımlara yeni bir meslek alanı sağlanmıştır. Belki de bu yüzden Türk kadınının resmi olarak çalışma hayatına ilk girişi eğitim alanında olmuştur diyebiliriz. Ebe mektebinden mezun olanlarında çalışma hayatına girdiği bilinmektedir, ancak bunların resmen istihdam edildiğine dair bir bilgiye sahip değiliz. Kadınların küçük sanayi müesseselerinde çalışmaya başlamaları ise, bu dönemdeki sanat mekteplerinin bir sonucu olarak kabul edilebilir.

Tanzimat döneminde Türk kadınına hukuki açıdan da bazı yeni haklar getirilmiştir. Bu yenilikler özellikle arazi mirası ve cariyeliğin kaldırılması gibi konularda dikkatleri çekmiştir. Osmanlılarda Tanzimat öncesi kadının topraktan miras alması söz konusu değilken, bu dönemde erkek kardeşle eşit haklara sahip kılınmıştır. Yani Tanzimat öncesinde kadın, İslam hukukuna göre payına düşen 1/3'lük hakkını bile alamazken, bu dönemde arazi mirasında 1/2'lik bir oran getirilmiştir. Bu konuda Osmanlıların Tanzimat öncesi ve sonrası İslam hukukundan uzaklaştıkları dikkati çekmektedir. Önceleri örfi hukuk ağır bastığı halde, Tanzimat sonrasında Batı etkisi hissedilmeye başlamıştır. Böylece Tanzimat dönemini, hukuk açısından Batı ile İslam hukuku arasında bir geçiş dönemi olarak yorumlayabiliriz. İşte bu Batı etkisiyle alınan kararlardan birisi de cariyeliğin kaldırılması, köleliğin yasaklanması olmuştur. Ancak bu durum teori olarak kalmış, pratik hayatta uygulanamamıştır.

Tanzimat dönemi ayrıca, Türk kadını için bazı konuların kaleme alınmaya başladığı bir zaman olmuş, kısmen Batı etkisiyle kadının toplum içindeki yeri tartışılmaya başlanmıştır. Bu fikirler önceleri edebi eserlerde yer almış, sonraları süreli yayınlarla toplumun geniş kesimine aksettirilmeye çalışılmıştır. Eserlerde genelde kadının eğitimi ve çok kadınla evliliğin sakıncaları işlenmiştir. Ancak bunlara rağmen, kadın sorunu dar bir çerçeve içinde daha çok aydınların tartıştığı

bir konu olmaktan ileri gidememiştir.Zaten kadın sorununda tabandan gelen bir hareket olmamış,aydınlar bu konuda toplumi yönlendirmeye çalışmışlardır.Yine de bu tartışmaların yararı olmuş,yeni hukuki düzenlemelere zemin hazırlamıştır.

Meşrutiyet dönemi ise,Tanzimatla başlayan faaliyetlerin filizlenip meyvelerini verdiği bir dönem olmuştur.Yeni rejimin getirdiği serbestiyet,kadın sorunu ile ilgili tartışmaların rahatça yapılmasına ancak olanak sağlamıştır.Ayrıca bu dönemin Tanzimat döneminden en farklı yanıda doğrudan kadınların hak mücadelesinde girişimci olmaları ve ön planda rol almalarıdır.Hem kadın,hem erkek yazarlar böylece,kadın konusunu işleyerek,kadının ailedeki yerinden,toplum içindeki yerine kadar her konuda büyük dilekleri ileri sürmüşlerdir.

Hürriyet ortamı içinde basında da kadınlarla ilgili tartışmalar rahatlıkla yapılmaya başlamıştır.Yapılan tartışmalar kamuoyu oluşturarak,idari kadroları etkilemiş,bu da kadınlara çeşitli hakların verilmesine neden olmuştur.1917 Hukuk-u Aile karanamesi'nin çıkarılması,Türk kadınının çalışma hayatına girmesi,yüksek öğrenim kapılarının açılması,örgütlerin kurulması,basın hayatına katılmaları bunun en güzel örneklerindedir.

Bu dönemde kızlar için eğitim konusu da en çok tartışılan konulardan birisidir.Dönemin başında büyük hayallerle işe başlanılmış,kız okullarının Avrupa standartlarına yükseltilmesi istenilmiş,ancak başarılı olunamamıştır.Dönemin içinde eğitimdeki en önemli olay ise,kızlara yükseköğretim olanağının sağlanmış olmasıdır.Bu yıllarda Batı'daki bir çok ülkede kızlara bu hakkın henüz sağlanamamış olması,bunun önemini daha da arttırmıştır.

II.Meşrutiyet dönemi,özellikle ifade özgürlüğünün sağlandığı,kadını ilgilendiren sorunların işlendiği,incelendiği,tartışıldığı bir dönemdir.Bir çok gazete ve derginin çıkarılmış olması,ayrıca kadınla ilgili tartışmalara yer verilmesi önemli bir noktadır.

Zamanla kadının çalışma hayatına fiilen girmesi,günden güne toplum hayatına katılması değişik görüşte olan aydınlar arasında tartışılmaya başlamıştır.Bu tartışmalar aydınları bir kutuplaşmaya götürmüş ve üç düşünce akımının

oluşmasına neden olmuştur. Akımlardan her birisi kadına karşı farklı konumlarda görüşler benimsemişlerdir. İslamcılar, kadın sorununa islami ölçülerden uzaklaşmadan yaklaşırken, Türkçülerde ulusal bir dava ve vatanperverlik anlayışı içinde kadın sorununa çözüm bulmaya çalışmışlardır. İslamcılar, kadın sorununda eleştirilerini en çok örtünme ve çok eşlilik noktaları üzerine yoğunlaştırarak, örtünmenin kadın haklarını ve kadının özgürlüklerini kısıtlamadığını, tersine erkeklerin kötü bakışlarından koruduğunu savunmuşlardır.

Türkçüler de her alanda Türk-İslam ve Avrupa sentezini oluşturmaya çalışarak, kadının hem Avrupa'ya oaki gibi sosyal hayata katılmasını, hem de müslüman bir Türk kadını olarak kalmasını istemişlerdir. Türk kadınının bulunduğu durumdan kurtulabilmesi içinde eski Türk geleneklerinin örnek alınmasını savunmuşlardır. Çünkü onlara göre, d dönemlerde kadın-erkek eşitliği vardır ve feminizmin asıl beşiği Orta-Asya'dır.

Diğer yandan bu konuda Batıcılar da harekete geçerek, fikirlerini basın yolu ile dile getirmişler, kadının toplumdaki yeri, eğitimi, giyimi gibi konularda düşüncelerini ifade edebilme olanağı bulmuşlardır. Kendi aralarında bazı eğilimlere ayrılmışlar, bunların bir kısmı o zamana göre oldukça ileri fikirlere sahip olarak, örtünmeye karşı kesin tavır alarak, kadınların, perişanlığını islamiyete bağlamışlardır. daha ılımlılar ise, kadın haklarını dine dayandırarak savunmuşlar, kadının durumundaki geriliğin İslamiyet'ten değil, toplumsal şartlar ve dış etkilerden kaynaklandığı görüşünü benimsemişlerdir. Ortak düşüncelerde ise hepsi, tek taraflı boşanmaya karşı çıkmışlar, tek evlilikten yana olmuşlar ve kadının eğitilip sosyal hayata katılmasını savunmuşlardır.

Meşrutiyet dönemi kadın faaliyetleri açısından da oldukça renkli geçmiştir. Bu faaliyetler, başta İstanbul olmak üzere belli büyük merkezlerde toplansa da, kadın hareketlerinin yaygınlaşması bakımından önemli olmuştur. Türk kadını bu dönemde hükümetin de desteği ile örgütsel faaliyetlerde bulunma, basın ve ekonomi hayatına atılma gibi olanaklarla çeşitli çalışma alanları bulmuştur.

Basında daha çok eğitim, sokağa çıkabilme, eğlence yerlerine gidebilme, bu sırada polisin baskısına uğramama, sınırlı bir ölçüde de olsa çalışma, toplum hayatına girebilme konuları yer almıştır. Kadınlar bu sorunları çözebilme, toplumsal yaşama itici bir güç olarak katılabilmek ve daha çok hak, özgürlük elde edebilmek için örgütlenmeye başlamıştır. Kurdukları dernekler kısa ömürlü de olsa, Türk kadınının sosyal hizmetler alanında nasıl çalıştığını göstermesi bakımından önemli bir adım olmuştur. Bu sayede kadınlar hem kendileri, hem de kadının sosyal hayata girmesi konusunda çelişkileri olan bazı çevreleri ikna etme olanağını da bulmuşlardır. Ayrıca cemiyetler ve faaliyetleri cumhuriyet döneminde gerçekleşecek sosyal ve kültürel faaliyetlere de zemin hazırlamıştır.

Meşrutiyetle beraber Türk kadını artık kâra yönelik üretim içine de girmiş, evinin dışında çalışmaya başlamıştır. Bu gelişmede şüphesiz en büyük etken savaşlar sonucu ülkenin içine düştüğü ekonomik buhranlardır. Ancak hükümet ve kadın derneklerinin teşvikleri de bu konuda rol oynamıştır. Büyük şehirlerde memur olarak çalışmaya başlayan hanımların yanında taşradaki hanınlarda erkekleri savaşa gidince, ailelerini geçindirmek zorunda kalarak çalışma hayatına girmişlerdir.

Büyük ölçüde zorunluluklarla başlayan kadının çalışma hayatı, onlara tecrübe kazandırarak, Cumhuriyet döneminde bu konuda yapılacak yeniliklere de örnek oluşturmuştur.

Meşrutiyet döneminde eğitim ve basın tecrübesi kazanan ve daha önce kadın hakları yönünde çalışan cemiyetler kuran kadınlarımız, Milli Mücadele'de cephe ve cephe gerisinde erkeklerin yanında fiili mücadeleye katılmışlardır. Özellikle değişik mercilere gönderdikleri telgraflarla tepkisini gösteren ve kamuoyu oluşmasında yardımcı olan kadınlarımız, orduya ve şehit ailelerine yardım toplama konusunda da büyük hizmetler görmüşlerdir.

Milli Mücadele'ye hazırlık günlerinde, bütün ulusça, kadın-erkek bir araya toplanıp duygu ve düşüncelerin çok heyecanlı ve samimi bir şekilde dile getirildiği bir takım miting ve toplantılar da düzenlenmiştir. İstanbul ve diğer yerlerde yapılan toplantı ve mitingler, Türk ulusuna karşı yapılan haksızlıklara bir tepki olarak

hazırlanmış, bir bakıma ulusu da milli mücadeleye hazırlamıştır. Bu toplantı ve mitinglerde kadınlar da söz alarak duygulandırıcı, dinleyenleri coşturucu konuşmalar yapmışlar, konferanslar vermişlerdir.

Meşrutiyet dönemi okullarında öğrenim görmüş Türk kadınları da Milli Mücadeleye kalemleri ile katılmışlar, ulusu mücadeleye çağırmışlar, kadın hakları ile ilgili mücadeleler vermişler, vatanın kurtuluşu için faaliyet göstermişlerdir.

Milli Mücadele'ye tek tek Türk kadınlarının hizmeti geçtiği gibi kadın topluluklarının, daha doğrusu kadın derneklerinin büyük yararlıkları da dokunmuştur. Meşrutiyet döneminde kazandıkları örgütçülük tecrübesini, Milli Mücadele'nin çetin şartlarında başarı ile sürdürmüştür.

Atamızda, Cumhuriyet döneminde tüm bu gelişmelerden yararlanarak inkılaplarını gerçekleştirmiş ve kadına büyük bir değer göstermiştir. Türk kadını, cumhuriyet dönemi ile siyasi haklara da sahip olarak, seçme ve seçilebilme hakkını kazanmış, çağdaş inkılaplarla layık olduğu yere ulaşmıştır. bundan sonra Türk kadınına düşen görev ise; Atamızın ilke ve inkılaplarına bağlı kalarak, kazandığı hakları en iyi şekilde değerlendirmek, ulusun balğımsızlığı ve çağdaşlaşması için çalışmak olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

I- BELGESEL NİTELİKLE KAYNAKLAR

Ayın Tarihi

Düstur

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi

II- GAZETE VE DERGİLER

Açıkgöz

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Belleten

- Bilgi Yurdu Dergisi

Ceride-i Havadis

Cumhuriyet

Hadisat

Hak Gazetesi

Hâkimiyet-i milliye

Hanımlara Mahsus Gazete

Hayat Tarih Mecmuası

İbret

İçtihat

İkdam

İktisadiyat Mecmuası

İrade-i Milliye

İslam Mecmuası

Kadınlar Dünyası

Kadınlara Mahsus Gazete

Mecmua-i Maarif

Mehasin

Milliyet

Nüsha-i Mefharet

Sabah

Sebil-ür Reşat

Sırat-ı Müstakim

Takvim-i Vekayi

Tarih ve Toplum

Tasvir-i Efkâr

Tanin

Terakki

Toplum ve Bilim

Türk Kadını

Türk Kültürü

Türk Yurdu

Vakit

Yeni İstanbul

III- KİTAPLAR

- (Adivar), Halide Edip, **Dağa Çıkan Kurt**, İstanbul:1922.
- _____, **İzmir'den Bursa'ya**, İstanbul:1974.
- _____, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul:1962.
- Ahmet, Cevat. **Bizde Kadınlar**, İstanbul: 1328.
- Ahmet, Refik, **Kadınlar Saltanatı**, İstanbul: 1311
- Ağaoğlu, Ahmet. **İslamiyette Kadın**, Çev.Hasan Ali Ediz, Ankara:1985.
- Akıncı, İbrahim Edhem. **Demirci Akınları**, Ankara:1978.
- Akyüz, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara: 1982.
- Altındal, Aytunç. **Türkiye'de Kadın**, İstanbul: 1980.
- And, Metin. **Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu, (1908-1923)**, Ankara: 1971.
- Arıburnu, Kemal. **Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri**, Ankara:1975.
- Arat, Necla. **Kadın Sorunu**, İstanbul: 1980.
- Arsel, İlhan. **Şeriat ve Kadın**, İstanbul:1992.
- Atatürk, Mustafa Kemal. **Nutuk, C.I.**, İstanbul:1972.
- _____, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II**, Ankara:1981.
- _____, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara:1964.
- Barkan, Ömer Lütfi. **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul: 1980.
- Baykal, Bekir Sıtkı. **Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, Ankara:1986.
- Berker, Aziz. **Türkiye'de İlköğretim**, Ankara: 1945.
- Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: 1978.
- Besim Ömer Paşa,. **Hanımfendilere Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi Tarafından Tertip Olunan Takvim-2**, İstanbul:

1332.

- Bilim, Cahit Yalçın. **Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)**, Eskişehir: 1984.
- Cansever, Hasan Ferit. **Tekliflerim**, İstanbul: 1928.
- + - Caporal, Bernard. **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Çev.Ercan Eyüboğlu, Ankara: 1982.
- + - Celal Nuri (İleri), **Kadınlarımız**, İstanbul: 1331.
- + - Celasin, Zehra. **Tarih Boyunca Kadın**, İstanbul: 1946.
- Ceneviz, Macit. **Geçmişten Bugüne Kadın**, Ankara: 1978.
- Cevdet Paşa, **Tezahir**, C.II, Haz.Cavit Baysun, Ankara: 1953.
- Cin, Halil. **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Ankara: 1976.
- _____, **Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali**, Ankara: 1979.
- Cunbur, Müjgan. **Türk Kadın Yazarları Eserleri (1928-1955)**, Ankara: 1955.
- Çaka, Cahit. **Tarih Boyunca Harp ve Kadın**, Ankara: 1947.
- Çiftçi, Oya. **Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar**, Ankara: 1982.
- + - Doğramacı, Emel. **Türkiye'de Kadın Hakları**, Ankara: 1982.
- + - _____, **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**, Ankara: 1992.
- Duman, Hasan. **İstanbul Kütüphaneleri Arap harfli Süreli Yayınlar Kataloğu (1828-1928)**, İstanbul: 1986.
- Edhem Nejat. **Terbiye-i İptidâiye Islahatı**, İzmir: 1311.
- Enginün, İnci. **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, İstanbul: 1978.
- Enginün, İnci-Cunbur, Müjgan-Özdemir, Cahide. **Milli Mücadele'de Türk Kadını**, Ankara: 1983.
- Ergin, Osman. **Türk Maarif Tarihi**, C.I-IV, İstanbul: 1940-1944.

- Ergün, Mustafa. **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1918)**, Ankara: 1978.
- Erişçi, Lütfi. **Türkiye İşçi Sınıfının Tarihi**, İstanbul: 1951.
- Erişirgil, E. **Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp**, İstanbul: 1951.
- Fatma Aliye, **Nisvan-ı İslam**, İstanbul: 1309.
- Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri. **Aile Hukukumuzun Tedbili Meselesi**, İstanbul: 1944.
- Gerçek, Selim Nüzhet. **Türk Gazeteciliği (1831-1881)**, İstanbul: 1931.
- Halide Edip (Adivar). **Yeni Turan**, İstanbul: 1913.
- Halil Hamit. **İslamiyette Feminizm**, İstanbul: 1328.
- **İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, Bin Temel Eser, İstanbul: 1971.
- + - İnan, Ayşe Afet. **Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması**, İstanbul: 1968.
- _____, **Herkesin Bir Dünyası Var**, Ankara: 1958.
- Kaplan, Mehmet. **Dede Korkut Kitabında Kadın**, Ankara: 1976.
- Kaplan, Mehmet-Enginün, İnci-Emil, B.-Birinci, N.-Uçman, A., **Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, C.I, Ankara: 1981.**
- Kara Fatma, **İstiklal Savaşında Kara Fatma**, İstanbul: 1944.
- Kara, İsmail. **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metin Kişiler, C.I, İstanbul: 1986.**
- Kocatürk, Utkan. **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara: 1984.
- Koçer, Hasan Ali. **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, İstanbul: 1974.
- Kodaman, Bayram. **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, İstanbul: 1980.
- Korkmaz Alaaddin. **Ziya Gökalp Aksiyonu-Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri**, İstanbul: 1988.

- Köprülü, Fuat. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, İstanbul: 1981.
- Kuran Ercüment. **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Ankara: 1981.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Ankara: 1973.
- Kurnaz, Şefika. **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, İstanbul: 1992.
- + - Lewis Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Ankara: 1972.
- **Marif-i Umumiye Nezareti İnas Sultanisi Sınıf-ı İptidâiye ve Tâliye'nin Ders Programı**, İstanbul: 1330.
- Mahmut Cevat. **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçesi Teşkilat ve İcraatı**, İstanbul: 1338.
- Mısıroğlu, Aynur. **Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları**, İstanbul: 1976.
- Nigar Binti Osman, **Hayatımın Hikayesi**, İstanbul: 1959.
- Okay, Orhon. **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi**, Ankara: 1975.
- + - Onay, Perihan. **Türkiye'nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü**, Ankara: 1968.
- + - Onger Beria. **Kadınların Kurtuluşu**, İstanbul: 1967.
- Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: 1983.
- **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti Tarafından Tertip Edilen Takvim-2**, İstanbul: 1332.
- Ökçün, Gündüz. **Tatil-i Eşgal Kanunu 1909-Belgeler, Yorumlar**, Ankara: 1982.
- + - Özgül, Erten. **Yüzyılımızda Kadın ve Kadınlarımız**, Ankara: 1978.
- + - Özkaya, Günseli. **Tarih İçinde Kadın Hakları**, Ankara: 1985.
- Pakalın, Mehmet Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, İstanbul: 1971.
- Safa, Peyami. **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara: 1981.

- Selahattin Asım. **Türk Kadınlığının Tereddidi Yahut Karışmak**, İstanbul: 1905.
- Sancer, Oya. **Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu ve Yapısı**, İstanbul: 1969.
- Şapolyo, Enver Behnan. **İstiklal Savaşı Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: 1967.
- Şemsettin Sami, **Kadınlar**, İstanbul: 1311.
- Şentürk, Selva Erhan. **Hemşirelik Tarihi**, İstanbul: 1989.
- Şerif Ahmet **Anadolu'da Tanın**, Haz. Çetin Börekçi, İstanbul: 1977.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. **19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: 1976.
- Tansel, Fevziye Abdullah. **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, Ankara: 1988.
- Taşçıoğlu, Muhaddere. **Türk-Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Ankara: 1958.
- Taşkiran, Tezer. **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Ankara: 1973.
- Tayanç, Füsun-Tunç. **Dünya'da ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın**, Ankara: 1981.
- Tekeli, Şirin. **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, İstanbul: 1981.
- Tezer, Şükrü. **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ankara: 1972.
- Timurtaş Faruk Kadri. **Mehmet Akif ve Cemiyetimiz**, İstanbul: 1962.
- Toprak Zafer. **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Ankara: 1982.
- Tunaya Tarık Zafer. **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul: 1962.
- _____, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, İstanbul: 1984.
- Tütenk, Ahmed Akif. **Milli Mücadele'de Denizli**, İzmir: 1949.
- Uluçay, Çağatay. **Harem I-II**, Ankara: 1971.
- Unat, Faik Reşit. **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara: 1964.
- Uraz, Murat. **Kadın Muharrirlerimiz**, C.II, İstanbul: 1941.
- Ülken, Hilmi Ziya. **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: 1966.

- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. **Çok Karılılık ve Örtünme (Taaddüd-ü Zevcat ve Tesettür**, İstanbul: 1956.
- _____, **Türk Kadınının Eski ve Yeni Hukuktaki Durumu**, İzmir: 1968.
- _____, **Atütürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının Çillesi**, İzmir: 1970.
- Yakut Kemal. **II. Meşrutiyet Döneminde Sosyal ve Ekonomik Alanda Yapılan Reform Hareketleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: 1991.
- Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Haz.Mehmet Kaplan, İstanbul: 1976.

IV- MAKALELER

- (Adivar),Halide Edip,"Ateşten Gömlek",**İkdam**,No:9059-9122,6 Haziran-11 Ağustos 1922.
- _____,"Aziz'in Karısı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Teşrinievvel 1921.
- _____,"Duatepe",**Hâkimiyet-i Milliye**, No:296, 18 Eylül 1337.
- _____,"Efe'nin Hikayesi", **Vakit**, No:777, 4 Ocak 1920
- _____,"İstanbul Gençlerine", **Hâkimiyet-i Milliye**, No:285, 7 Eylül 1337/1921.
- _____,"Kırmızı Tepe", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9-2 Teşrin 1921.
- _____,"Üzeyir'in Karısı",**Akşam**,No:1096,12 Ekim 1921.
- + - Abadan, Nermin (Unat). "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", **Türk Toplumunda Kadın**, İstanbul: 1982, s.1-32.

- Arıburun,Perihan."Atatürk ve Türk Kadınının Seçim Hakkı",**Türk Kadını**, Sayı:22, Mart 1968,s.10-11.
- + - Armaner, Neda."Atatürk ve Çağdaş Türk Kadını", **Atatürk Haftası Armağanı**, Ankara:1986,s.65-74.
- Arat, Enise-Menteşe, Firdevs-Mengü, Nüzhet. "Türk Kadınının Hukuki Durumu", **Atatürk ve Kadın Hakları**, ankara% 1983, s.53-158.
- f - Arpınar, Seval. "İlk Kadın Dergisi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.III, Sayı:6, Ocak 1969, s.29-34.
- Atamer, Hamdi. "Zenci ticaretinin Yasaklanması", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 3, 1967, s.23-29.
- Ayral, Türkân. "Türkiye'de Mesleki ve teknik Öğretim", **atatürk ve Kadın Hakları**, Ankara: 1983, s.43-52.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1278 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", **Tanzimat-I**, İstanbul: 1940, s.321-421.
- Baydar, Mustafa."Kurtuluş Savaşı'nda Türk Kadını", **Cumhuriyet**, 27-28-29 Haziran 1972.
- f - Bolat, Gülgün. "Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri", **Atatürk Ve Kadın Hakları**, Ankara: 1983.
- Bulut, Rukiye. "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.II, Sayı:8, s.34-36.
- Cunbur,Müjgan."Milli Mücadele'de Kadın Dernekleri",**Milli Mücadelede Türk Kadını**,Ankara:1983,s.33-44.
- _____,"Türk Kadınlarının Kurdukları Vakıf Kütüphaneler", **Türk Kadını**, Yıl:1, Sayı:2, Temmuz 1966, s.10-11.
- _____, "Ziya Gökalp ve Kadın", **Türk Kadını**, Sayı: 36, Ekim 1965.
- Çiftçi, Oya. "Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler", **Türk Toplumunda Kadın**, İstanbul: 1982, s.221-261.
- Doğan, Mehmet. "Hanımlar Alemi", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.IV, İstanbul: 1981, s.99.

- Doğramacı, Emel. "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VIII, Temmuz 1992, Sayı: 24, s.443-449.
- Edhem Nejat. "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi", **Türk Kadını**, C.I, Sayı:11, 17 Teşrinievvel 1334, s.163-165.
- Eldeniz,Perihan Naci."Atatürk ve Türk Kadını",**Bellekten**,C.XX, Ankara:1956,s.739-745.
- Enginün İnci."Edebiyatımıza Akisleriyle Milli Mücadele'de Türk Kadını",**Milli Mücadelede Türk Kadını**,Ankara:1983,s.80-134.
- _____,"Milli Macadele'de Türk Kadını",**Türk Kültürü**, Sayı:232,Ağustos 1982,s.618-625.
- + - _____,"Feminizm", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul: 1979, s.18-187.
- Esin, Emel. "Müfide Ferit Tek", **Türk Kültürü**, C.IX, Sayı: 103, Mayıs 1971.
- Feridun Vecdi. "Tedrisat Meselesi-I", **Hak Gazetesi**, 13 Haziran 1912.
- Feyzioğlu,Turhan."Atatürk ve Kadın Hakları",**Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**,C.II,Sayı:6,Temmuz 1986,s.585-601.
- Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri. "Tanzimatta İçtimai Hayat", **Tanzimat-I** ,İstanbul: 1940.
- + - Gülden, Ertuğrul. "Anadolu'da Türk Kadınının Statüsü", **atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Özel Sayısı**, C.I, Sayı:1, Kasım 1988, s.94-122.
- Gülhan Ülker. "Kadın Emeğinin Değeri ve Evli Kadının Çalışmasının Kocasının İznine Bağlı Olmasının Yarattığı Sosyal ve Hukuki Sorunlar", **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C.VIII, Sayı:1-2, Mart-Ekim 1976.
- Günaydın Nimet."İlk Kadın Memurlar", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl:3, C.I, Sayı:4, Mayıs 1967, s.66-68.
- + - Güzel Şehmus. "Tanzimattan Cumhuriyete Toplumsal Değişim ve Kadın", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul: 1985.

- + - "Hanımlara Mahsus Gazete", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.IV, İstanbul: 1981, s.99-100.
- Işın, Ekrem. "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", **Tarih ve Toplum**, C.IX, Sayı:51, 1988, s.22-27.
- İlyasoğlu, Aynur-İnsel, Deniz. "Kadın Dergilerinin Evrimi", **Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)**, İstanbul: 1984, s.163-183.
- İnan, Ayşe Afet. "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", **VIII.Türk Tarih Kongresi**, Ankara:1983,s.1992-2000.
- _____, "Türkiye'de İlk Kız Öğretmen Okulu Darülmuallimat- 1870", **Türk Kadını**, Sayı: 2, Ankara: 1916, s.6-34.
- + - "Kadın", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul: 1982, s.75.
- + - "Kadınlara Buyruklar", **Tarih ve Toplum**, İstanbul: Mart 1984, Sayı:3, s.192-199.
- Kazgan, Gülten. "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo-Ekonomik Statüsü" **Türk Toplumunda Kadın**, İstanbul: 1982,s.137-169.
- Kemal, Namık. "Bizde Ahlakın Hali", **İbret**, No:124, 1289.
- _____, "Medeniyet", **İbret**, No:84, 1288.
- _____, "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha", **Tasvir-i Efkâr**, No: 467, 1283.
- + - Kılıç, Hüseyin. "Kadınlarımız", **Tarih ve Toplum**, Sayı:37, Ocak 1987, s.59-61.
- Kodaman Bayram-Saydam Abdullah. "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", **150. Yılında Tanzimat**, Ankara: 1992, s.475-496.
- Köprülü, Fuat. "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", **Türk Hukuk ve İktisadiyat tarihi Mecmuası-I**, İstanbul: 1932, s.165-313.
- Kum, Eren. "Hemşire ve Kadın", **Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu**

Aylık Konferansları (1953-1954), Ankara: 1967.

- † - Kuran, Ercüment. "Türkiye'de Kadın Haklarının Gelişimi", **Milli Kültür**, C.I, Sayı:6, 1977, s.29-31.
- Küley, Müfide. "Tıp ve Kadın. Sağlık Hizmetlerinde Türk Kadını", **Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanında Türk Kadını**, İstanbul: 1974.
- Lütfi, Arif. "Anadolu Mektupları-Ayşe Çevuş'a Mülakat", **Vakit**, No:1492, 5 Şubat 1338/1922,
- Mahmut Sadık. "Muharebesiz Muzafferiyetler", **İctihad (1913-1915)**, 18 Temmuz 1329, s.1575-1577.
- Mutlu Kamile "Hekimlik Mesleğinde Türk Kadını", **Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları**, Ankara: 1967.
- Müfide Ferit (Tek). "Feminizm-I", **Türk Kadını**, C.I, Sayı:20, 16 Nisan 1335.
- _____ - "Feminizm-II" **Türk Kadını**, C.I, Sayı:21, Mayıs 1335.
- _____, "Hayat Hikayem" **Türk Kadını**, Yıl:7, Sayı: 81-82, Şubat-Mart 1973, s.6-7.
- Mehmet Emin (Yurdakul). "Ninni", **Türk Kadını**, C.I, Sayı:1, 1334, s.6-8.
- Omay, Aliye. "İlk Kız Öğretmen Okulunun Kuruluşu", **Türk Yurdu**, C.VIII, Sayı:8, Eylül 1887, s.53-58.
- † - Orhonlu, Cengiz. "Türkiye'de Kadın Haklarının Kazanılması Meselesi", **Türk Kültürü**, Sayı:72, Ekim 1968, s.936-942.
- Ortaylı, İlber. "Osmanlı Toplumunda Aile", **Türkiye'de Aile'nin Değişimi Toplumbilimsel İncelemeler**, (Haz.Türkoz Erder), Ankara: 1984.-
- Özdemir-Cahide, Or-Mukaddes." Mesleklerde ve Parlamentoda Öncü Kadınlarımız". **Atatürk Ve Kadın Hakları**, Ankara: 1983.
- Özdemir, Cahide. "Milli Mücadele'de Cephe ve Cephe Gerisinde Türk Kadını", **Milli Mücadelede Türk Kadını**, Ankara:1983, s.45-54.
- Ruşen Zeki. "Bizde Hareket-i Nisvân", **Nevsâl-i Milli**, İstanbul: 1331.

- Selahattin Asım. "Tesettür ve Mahiyeti", **İçtihad**, No:100, 3 Nisan 1911.
- Sencer, Muzaffer. "İnsan Hakları: Ana Kuruluşlar ve Belgeler", **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları**, No:124, Ankara: 1986.
- + - Soysal İlhami. "İlk Kadın Hareketleri Siyasal Hak Tanınması", **Milliyet**, İstanbul: 2 Aralık 1982, s.12.
- Sönmez,Emel."Kadın Hakları ve Hürriyetlerinde Kemalizm",Atatürk Devrimleri **I.Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri:(10-14 Aralık 1973)**, İstanbul:1975,s.378-395.
- + - Sümer, Tülin. "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.II, Sayı:10, Temmuz 1968.
- + - Şeni, Nora. "Osmanlıdan Cumhuriyet'e Kadın", **Yapıt Dergisi**, Sayı: 89 (Özel Kadın Sayısı), Şubat-Mart, 1985, s.67-71.
- Şevket, Süleyman. "Darümuallimat", **Muallimler Mecmuası VIII**, (15 Ramazan 1341).
- Tanrıöver, Hamdullah Suphi. "Müessesemizin Mazisine Bir Bakış", **Türk Yurdu**, Sayı:138, Kasım 1954.
- Tansel Abdullah Fevziye. "Memleketimizde Gençler İçin Kurulan İlk Dernekler, Gazete ve Dergiler", **Bellekten**, C.II, Sayı:199, Nisan 1987, s.281-304.
- (Tek),Müfide Ferit."Gazi-Antep",**Hakimiyet-i Milliye**,7 Şubat 1921.
- _____,"Hayret",**Hakimiyet-i Milliye**,10 Mart 1921.
- _____,"Kara Haber",**Hakimiyet-i Milliye**,3 Mart 1921.
- _____,"Türk Askeri",**Hakimiyet-i Milliye**,15 Kanunisanı 1921.
- _____,"Zafer",**Hakimiyet-i Milliye**,3 Nisan 1921.
- Tekeli Şirin. "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", **Türk Toplumunda Kadın** İstanbul: 1982.
- Temelkuran, Tefik. "Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Eylül, 1970, sayı:36, s.61-67.

- Tezel, Sıdıka. "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk ve Kadın Hakları**, Ankara: 1983, s.1-42.
- Toker, Tarhan. "Amazonlar", **Yeni İstanbul**, 12 Mart 1953.
- _____, "Hunlar'da Aile ve Kadın", **Yeni İstanbul**, 23 Şubat 1953.
- _____, "Uygur Türklerinde Kadın", **Yeni İstanbul**: 12 şubat 1953.
- Toprak, Binnaz. "Türk Kadını ve Din", **Türk Toplumunda Kadın**, İstanbul: 1982, s.361-374.
- Toprak Zafer. "İttihat ve Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımları Cemiyeti", **Toplum ve Bilim**, Güz. 43-44 (1988-1989), s.183-189.
- _____, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadınlar, Askerler ve Milli Aile", **Tarih ve Toplum**, C.IX, s.34-39.
- _____, "Sosyal Politika Tarihimizin İlk Önlemler Paketi: Müessesat-ı Sinaiyye'de Çocukların ve Kadınların Çalıştırılması (1910)", **Toplum ve Bilim**, Güz. 27 (1984).
- Toros Taha."Kurtuluş Savaşında Toroslarda Esir Düşen Fransız Kumandanı Mesnil'in Türkiye Anıları",**Milliyet**,12 Ocak 1972.
- Tungor,Ferit Ragıp."Ölümünün 6. Yılında Halide Edip Adivar(1884-1964), **Türk Kadını**,Yıl:4,sayı:45.Şubat 1970,s.20.
- Tüylü, Abdullah. "Tanzimattan Cumhuriyete Türk Şiirinde Kadın ve Aile Meselesi", **Türk Yurdu**, VIII/2 (Mart 1987).
- Uğurcan, Sema. "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", **150. Yılında Tanzimat**, Haz.Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: 1992, s.497-510.
- Uludağ, Osman Şevki. "Türk kadınlarının Hekimliği", **III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943)**, Ankara: 1948, s.441-460.
- Ünal, Mehmet. "1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi-2", **Türk Yurdu**, C.VIII, Sayı:4, Mayıs 1987, s.28-29.

- + - Yurdanur Cengiz. "Kadın", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul: 1982, s.77.
- + - _____, "Kadınlar Dünyası", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul: 1982, s.80.
- + - Yüksel H.A. "Yeni Turanda Türk Kadını", **Türk Kadını**, C.IV, Ankara: 1970, s.18-19.